

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**BÜYÜK MOĞOL İMPARATORLUĞU VE
İLHANLILAR'DA TAHT MÜCADELELERİ**

MEHMET ÖZER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN
PROF. DR. AYŞE DUDU KUŞÇU**

KONYA-2019

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Mehmet ÜZER
	Numarası	16805011018
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TARİH / ORTA ÇAĞ TARİHİ
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Ayşe Duda KUSCU
	Tezin Adı	Büyük Moğol İmparatorluğu ve İlhanlılarda Taht Mücadeleleri

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan ^{B. Moğol İmp. ve} ~~İlhanlılarda Taht Mücadeleleri~~ başlıklı bu çalışma ^{15/10/2019} tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Prof. Dr.	Ayşe Duda KUSCU	
2	Prof. Dr.	M. Ali Hacıgökmen	
3	Dr. Öğr. Üyesi	Sefer SOLMAZ	

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	MEHMET ÖZER		
	Numarası	168105011018		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih Ana Bilim Dalı/ Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	Büyük Moğol İmparatorluğu Ve İlhanlılar'da Taht Mücadeleleri			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin Adı Soyadı

İmzası

Mehmet ÖZER

Öğrencinin	Adı Soyadı	MEHMET ÖZER		
	Numarası	168105011018		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih/Ortaçağ Tarihi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	PROF. DR. AYŞE DUDU KUŞÇU		
Tezin Adı	BÜYÜK MOĞOL İMPARATORLUĞU VE İLHANLILAR'DA TAHT MÜCADELELERİ			

ÖZET

Tarihin en güçlü devletlerinden birisi olan Büyük Moğol İmparatorluğu, kısa sürede birçok bölgeyi etkisi altına almıştır. Moğollar kısa sürede büyük bir devlet haline gelmiş ve bu büyümeyle birlikte kendi içerisinde çeşitli devletler ortaya çıkmıştır. Bu devletler içerisinde İran merkezli kurulan İlhanlılar önemli bir yer tutar. Hem Büyük Moğol İmparatorluğu'nda hem de İlhanlılar'da taht makamı önemli bir yer tutmaktadır. Tahtı ele geçirmek isteyen hanedan üyeleri birçok bedel ödemek zorunda kalmışlardır. Taht adayları arasında çok çetin savaşlar meydana gelmiştir. Bu taht mücadeleleri içerisinde hanedan üyeleri kendi askeri birlikleri ile mücadeleye katılmışlar ve başka bir devletten yardım almamışlardır.

Hazırlanmış olduğumuz çalışma; giriş, ana metin ve sonuç bölümünden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Moğolların kabile sistemi, veraset sistemi ve yarlık hakkında bilgi verilmiştir. Çalışmanın ana metin kısmı iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Büyük Moğol İmparatorluğu'nda meydana gelen taht mücadeleleri ele alınmıştır. Bu mücadeleler içerisinde Cengiz Han ile Camuka mücadelesi ile başlayıp, Ögedey Han, Güyük Han, Mengü Han ve Kubilay Han dönemindeki mücadeleler incelenmiştir. İkinci bölümünde ise İlhanlılar'da meydana gelen taht mücadeleleri ele alınmıştır. Ayrıca İlhanlı hükümdarları ile emirleri arasındaki mücadeleler de ele alınmıştır. Hülâgû, Abaka, Ahmet Teküdar, Argun, Geyhatu, Baydu, Gazan, Olcaytu, Ebu Saîd ve İlhanlılar'ın son hükümdarı Arpa Han dönemi incelenmiştir. Sonuç kısmında ise konu hakkında elde edinilen bulgular değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Moğol, Cengiz Han, taht, mücadele, İlhanlı.

Author's	Name and Surname	MEHMET ÖZER		
	Student Number	168105011018		
	Department	HISTORY		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	PROF. DR. AYŞE DUDU KUŞÇU		
Title of the Thesis/Dissertation	THE GREAT MONGOL EMPIRE AND ILKHANIDS THRONE STRUGGLES			

ABSTRACT

The Great Mongol Empire, one of the most powerful states in history, took over many regions in a short time. The Mongols soon became a great state in a short time and various states emerged within itself with this growth. Among these states, the Iran-based Ilkhanids occupy an important place. The throne occupies an important place in both the Great Mongol Empire and the Ilkhanids. Dynasty members, who wanted to seize the throne, had to pay many prices. There were very tough wars among the candidates for the throne. In these throne struggles, members of the dynasty participated in the struggle with their own troops and didn't receive assistance from another state.

The study we have prepared consists of introduction, main test and conclusion. In the introduction, information about the tribal system of the Mongols, the system of succession and royal decree are given. The main text of the study consists of two parts. In the first section, the throne struggles that took place in the Great Mongol Empire are discussed. These struggles started with the struggle of Genghis Khan and Camuka and incidents in the periods of Ogeday Khan, Guyuan Khan, Mengü Khan and Kubilay Khan are examined. In the second section, the throne struggles that took place in Ilkhanids are discussed. The periods of Hulagu, Abaka, AhmetTekudar, Argun, Geyhatu, Baydu, Gazan, Olcaytu, Ebu Said and Arpa Khan, last ruler of Ilkhanids, are examined. In the conclusion, the findings obtained on the subject are evaluated.

Keywords: Mongol, Genghis Khan, throne, struggle, Ilkhanids.

BÜYÜK MOĞOL İMPARATORLUĞU VE İLHANLILAR'DA TAHT MÜCADELELERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU	i
BİLİMSEL ETİK SAYFASI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR	vii
ÖN SÖZ	ix
KAYNAKLAR VE İNCELEMELER	x
GİRİŞ	1
A. Kabile Sistemi	4
B. Veraset Sistemi	11
C. Yarlık Sistemi	22

BİRİNCİ BÖLÜM

1. BÜYÜK MOĞOL İMPARATORLUĞU'NUN TAHT MÜCADELELERİ

1.1.	Cengiz Han Dönemi (1155 – 1227)	26
1.1.1.	Cengiz'in Camuka İle Çekişmesi	26
1.1.2.	Cengiz'in Cuci'yi Öldürtmesi İddiası	35
1.2.	Kurultayın Toplanması Ve Ögedey Han Dönemi (1229 – 1241)	40
1.3.	Töregene Hatun'un Naibeliği Ve Kurultayın Toplanması	44
1.4.	Güyük Han Dönemi (1246 – 1248) Ve Güyük İle Batu Çekişmesi	47
1.5.	Sorgaktani Hatun	53
1.6.	Oğul Gaymış'ın Naipliği Ve Kurultayın Toplanması	57
1.7.	Mengü Han Dönemi (1251 – 1259)	61
1.7.1.	Şiremun Olayı	62
1.8.	Kubilay Han Dönemi (1261 – 1289)	66
1.8.1.	Kubilay'ın Arık Böke İle Mücadelesi	67

İKİNCİ BÖLÜM

2. İLHANLILAR'IN TAHT MÜCADELELERİ

2.1.	Hûlâgû Han Dönemi (1256 – 1265)	79
2.2.	Abaka Han Dönemi (1265 – 1282)	83
2.3.	Ahmet Teküdar Dönemi (1282 – 1284)	84
2.3.1.	Teküdar'ın Argun İle Mücadelesi Ve Kongurday'ı Öldürtmesi	85
2.4.	Argun Dönemi (1284 – 1291)	92
2.4.1.	Argun'a Suikast Girişimi	93
2.5.	Geyhatu Dönemi (1291 – 1295)	99
2.5.1.	Geyhatu'nun Baydu İle Mücadelesi	101
2.6.	Baydu Dönemi (1295) Ve Gazan İle Mücadelesi	103
2.7.	Gazan Han Dönemi (1295 – 1304)	108
2.7.1.	Şehzade Suka İsyanı	109
2.7.2.	Emirlerin İsyanları	112
2.7.3.	Şehzade Alafrenk Olayı	115
2.8.	Olcaytu Dönemi (1304 – 1317)	118

2.8.1. Olcaytu'nun Şehzade Alafrenk'i Öldürtmesi	120
2.9. Ebu Saîd Bahadır Han Dönemi (1317 – 1335)	123
2.9.1. Emirlerin İsyanları	124
2.10. Arpa Han Dönemi (1335-1336)	133
SONUÇ	134
KAYNAKLAR	135
ÖZGEÇMİŞ	143

KISALTMALAR

ABD	: Akademik Bakış Dergisi
a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen madde
a.g.t.	: adı geçen tez
A.Ü.	: Ankara Üniversitesi
AÜTAED	: Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi
Bkz.	: Bakınız
c.	: cilt
Çev.	: Çevirmen
DAKTAV	: Doğu Akdeniz Kültür ve Tarih Araştırmaları Vakfı
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
DTCF	: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
DTCFD	: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi
DTCFTD	: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Dergisi
Ed.	: Editör
EÜSBED	: Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Haz.	: Hazırlayan
İ.A.	: Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi
İSAR	: İstanbul Araştırma ve Eğitim Vakfı
İ.Ü.	: İstanbul Üniversitesi
İÜEFTD	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi
Ktp.	: Kütüphane
M.	: Miladi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
No. - nr.	: Numara
ö.	: ölüm
s.	: sayfa
S.	: Sayı
SAD	: Selçuklu Araştırmaları Dergisi
S.Ü.	: Selçuk Üniversitesi

TAD : Türklük Araştırmaları Dergisi
TİKA : Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı
TTK : Türk Tarih Kurumu
Vol. : Volume
YÜTBAD : Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırmaları Dergisi
Yy : Yüzyıl

ÖN SÖZ

Moğol Devleti, tarihin gördüğü en büyük, en güçlü ve en tehlikeli devletlerden biridir. Onların yaşadığı dönem dünya tarihi açısından çok dramatiktir. Yaptıkları katliamlar, öldürdükleri insanlar milyonlarla ifade edilmektedir. Moğollar, başka toplumlara ve devletlere karşı zalimane bir tutum içerisindeydi. Moğollar birbirlerine karşı bu tutumu sergiliyorlardı.

Taht, Moğollar'da en kutsal makamdır. Devletin en önemli merkezidir. Lider haklı olarak kendisine itaat edilmesini bekler. Bu onun en doğal hakkıdır. Peki, itaat etmeyene karşı ne yapmışlardır? Mevcut bir hükümdar öldüğü zaman, Moğol tahtına geçmek isteyen adaylar nasıl hareket etmişlerdir? Bu konunun seçilmesindeki ana etken Türk Devletlerinin tarihi incelendiğinde, meydana gelen taht mücadeleleri devletin gerilemesinde ve yıkılmasında etkili olmuştur. Özellikle bu mücadeleler esnasında dışarıdaki devletlerden yardım alındığı görülmektedir. Bu mücadelelerin Moğollar'da nasıl olduğu, farklı bir devletin bu hususa bir müdahalesinin olup olmadığını ve bu mücadelelerin devleti ne şekilde etkilediği incelendi. Bu durumun Moğollar'da ne tür olaylara sebebiyet verdiği ele alındı. Konu içerisinde karşılaştığımız sorunlar, taht mücadelesi hususunda detaylı bir çalışmanın yapılmayıştır. Taht mücadelesi kapsamında çok az miktarda tetkik eser ve araştırma bulunmaktadır.

Öncelikle daha önce üzerinde çalışılmamış olan bu konuyu, isteğim üzerine bana vererek, bu sorumluluğu kaldırabileceğimi düşünen danışmanım Sayın Prof. Dr. Ayşe Dudu Kuşçu hocama teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım. Bana yönelmem gereken kaynaklar hususunda yardımcı olan Sayın Dr. Öğretim Üyesi Mustafa Akkuş hocama, yüksek lisans ders dönemimde, bir çalışmanın hazırlanması hususunda mevcut kuralları öğreten ve bu hususta iyi bir çalışmanın nasıl ortaya konabileceğini anlatan bölüm başkanım Sayın Prof. Dr. Caner Arabacı hocama teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım. Bu çalışmamda en büyük destekçim olan başta değerli aileme, bana her zaman verdiği desteklerle benim yanımda olan değerli dostlarım Sayın Deniz Dirmilli'ye, Recep Bozgöz'e, teşekkürlerimi sunarım.

KONYA - 2019

MEHMET ÖZER

KAYNAKLAR VE İNCELEMELER

A. KAYNAKLAR

Büyük Moğol İmparatorluğu ve İlhanlı Tarihi hakkında bilgi veren birçok önemli kaynak bulunmaktadır. Kullandığımız kaynaklar ağırlıklı olarak Fars, Arap, Ermeni, Süryani ve Moğol müverrihler tarafından kaleme alınmış ve çeşitli dillerde telif edilen eserlerden oluşmaktadır. Kaynaklar içerisinde vekayinâme, seyahatnâme, şecere gibi kaynak çeşitleri bulunmaktadır.

Aknerli Grigor, Okçu Milletin Tarihi

XIII. yüzyıl müelliflerinden olan Aknerli Grigor hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Müellif, Akner manastırına bağlı bir rahiptir. Doğum tarihi belli olmamakla birlikte ölüm tarihinin 1335 olduğu ifade edilir. Eser genel olarak incelendiğinde Moğolların Anadolu'yu istilası, Memlûk sultanı Baybars'ın Kilikya Ermeni Krallığı ile mücadelesi, İlhanlı ile Ermeni ilişkileri hakkında olduğu söylenebilir. Biz bu eseri, Moğol hanı Mengü'nün, İlhanlı hükümdarı Hûlâgû'ya karşı itaatsizlik eden emirlerin durumunu incelemek için kullandık. Eser, dilimize ise, Hrant D. Andreasyan tarafından kazandırılmıştır (Aknerli Grigor, **Okçu Milletin Tarihi**, Çev. Hrant D. Andreasyan, 1. Baskı, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2007).

Alâeddîn Ata Melik Cûveynî, Târîh-i Cihân Güşâ

Alâeddin Ata Melik Cûveynî, 1226 yılında Bağdat'ta dünyaya geldi. Soyu Abbasi vezirlerinden Fazl b. Rebî'ye dayanmaktadır. Ailesinde Büyük Selçuklular, Harezmsahlar, İlhanlılar gibi devletlere hizmet eden kişiler bulunmaktadır. Emir Argun'un önemli adamlarından olan Cûveynî, Hûlâgû'nun İran'a gelmesinden sonra onun hizmetinde bulundu. Alamut Kalesi'nin ele geçirilmesinde bulunan Cûveynî, buradaki kütüphanenin kurtarılmasında rol oynadı. Cûveynî, 1283 yılında vefat etti. Eseri olan Târîh-i Cihân Güşâ, üç ciltten oluşan Farsça bir eserdir. Biz bu eseri Cengiz Han'ın ilk dönemlerinden başlayarak, Ögedey Kağan, Töregene Hatun, Güyük Han, Oğul Gaymış Hatun gibi Moğol önderlerinin anlatımlarında kullandık. Eseri ayrıca Mengü Kağan'a karşı gerçekleştirilen suikast girişiminin anlatımında istifade ettik. Eser Mürsel Öztürk tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir. (Alâeddin Ata Melik Cûveynî, **Târîh-i Cihân Güşâ**, Çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara, 2013).

Baybars el-Mansûrî, et-Tuhfetu'l-Mulûkiyye fi'd-Devleti't-Turkiyye

XIII. yüzyıl Memlûk tarihçiliği açısından önemli bir kişiliğe sahip olan Baybars el-Mansûrî 1247 yılında doğmuştur. 1261 yılında Mısır'a gelmiştir. Mısır'a geldikten sonra Memlûk sultanı Kalavun el-Elfî tarafından satın alınıp azat edilmiştir. Baybars, 1327 tarihinde vefat etmiştir. Yazar bu eseri, Sultan en-Nâsir Kalavun için kaleme almıştır. Eyyubilerden sonra Türklerin Mısır'daki saltanatı hakkında 1249 ile 1323 yılları arasında Mısır'daki Türk memlûkluların yaşadığı hikâyeler ve olaylar hakkında bilgiler vermektedir. Biz bu eserden Ahmet Teküdar, Argun, Geyhatu, Gazan, Olcaytu hanların başa geçiş dönemleri hakkında kullandık. Eser dilimize Hüseyin Polat tarafından kazandırılmıştır (Baybars el-Mansûrî, **et-Tuhfetu'l-Mulûkiyye fi'd-Devleti't-Turkiyye**, Çev. Hüseyin Polat, 1. Baskı, TTK Yayınları, Ankara, 2016).

Cûzcânî, Tabakât-ı Nâsırî

Kadı Minhâc-ı Sirâc ismiyle tanınan Cûzcânî, 1193 yılında Fîrûzkûh'ta doğmuştur. Cüzcanlı olan müellifin babası Gur hanedanlığında görev yapmaktaydı. Cûzcânî'de babası gibi Gurluların içerisinde bulundu. 1227 yılında Hindistan'a giden müellif, bir sene sonra Delhi Sultanı Şemseddin İltutmuş'un hizmetine girdi. Burada devlet hizmetlerinde bulunan Cûzcânî, Muizeddin Behramşah'ın sultan olmasından sonra devlet içinde daha etkili roller üstlendi. 1241 yılında Delhi baş kadısı oldu. Çeşitli dönemlerde üç kez baş kadılık görevini yürüten Cûzcânî'nin ölüm tarihi belli değildir. Tabakât-ı Nâsırî, bir mukaddime ve 23 bölümden oluşan umumi bir İslam tarihidir. Görev yaptığı bir sırada eline Gazneliler zamanında bir eser geçmiş ve eserin kısıtlı olduğunu görüp bu eseri tamamlamaya niyet etmiştir. Bu amaçla Yemen hükümdarlarını, Büveyhileri, Tahirileri, Selçukluları, Harezmsahları, Eyyubileri, görgü tanığı olduğu Moğol istilasına dair olayları eklemek suretiyle eserini yazmıştır. Moğollar ile ilgili kısmı ise Mustafa Uyar tarafından (Minhâc-ı Sirâc El-Cûzcânî, **Tabakât-ı Nâsırî**, Çev. Mustafa Uyar, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2016) yapılmıştır.

Ebu'l Gazi Bahadır Han, Şecere-i Türki

Ebu'l Gazi Bahadır Han, Cengiz Han'ın torunlarından olan Arap Muhammed Han'ın oğludur. 1605 yılında Ürgenç'te doğdu. Ebu'l Gazi, Buhara Özbek Hanlığına

karşı çeşitli dönemlerde akınlarda bulundu. 1663 yılında oğlu lehine tahttan çekildikten sonra vefat etti. Hem tarih yapan hem de tarih yazan bir hükümdar olarak önemli bir kişiliğe sahip olan Ebu'l Gazi'nin Şecere-i Terakkime ve Şecere-i Türkî isimli iki önemli eseri bulunmaktadır. Biz bu eserden Cengiz-Cuci ilişkisi, Büyük Moğol Hanları'nın başa geçiş süreçleri konularında faydalandık. Eser sadeleştirilerek yayınlanmıştır (Ebu'l Gazi Bahadır, **Şecere-i Türkî: Türk'ün Soy Ağacı**, Çev. Rıza Nur, Sad. Yunus Yiğit, İlgî Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2009).

Genceli Kiragos, Ermeni Tarihi

XIII. yüzyılda yaşadığı düşünülen Kiragos'un hayatı hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Gence'de doğan, Moğol istilasında Moğolların eline esir düşen Kiragos, bir süre Moğollar için hizmette bulunmuş ve daha sonra kaçmıştır. Kiragos 1272 yılında ölmüştür. Ermeni Tarihi olarak meşhur olan bu eserinde Moğol istilasına tanık olması, Moğolların Gürcü, Ermeni, Anadolu ve Suriye'de yaptığı tahribatları hakkında önemli bir kaynak durumundadır. Biz bu eseri Cengiz Han, ölüm döşeğindeyken oğulları hakkında verdiği bilgi ve Ögedey Kağan'ın başa geçişi hakkında kullandık. Eserin Ermenice metinden Türkçe tercümesi ise Hrant D. Andreyan tarafından 1942 yılında yapılmıştır ve bu çeviri TTK Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Yukarıda bahsettiğimiz Osmanlıca çeviri esas alınarak günümüz alfabesine dönüştürülme işi, Gürsoy Solmaz tarafından yapılmıştır (Müverrih Kiragos, **Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar**, Çev. Gürsoy Solmaz, Elips Kitap, Ankara, 2009).

Gregory Ebû'l-Ferec, Ebû'l-Ferec Tarihi

Ebû'l-Ferec, 1226 yılında Malatya'da doğdu. Aslen Yahudi olmasından dolayı İbnü'l-İbrî lakabıyla tanınır. Moğolların 1243 yılında Kayseri'ye gelişi üzerine Ebû'l-Ferec Antakya'ya sonra Trablusşam'a göç etti. Yakubî piskoposluğuna tayin edildi. 30 Temmuz 1286 tarihinde Meraga'da öldü. Eser, Süryanca genel bir tarih Ebû'l-Ferec Tarihi, Hz. Âdem'den başlayıp, 1286 yılına kadarki olayların anlatıldığı bir eserdir. Biz bu eseri Büyük Moğol İmparatorluğu'nda ve İlhanlılar'da yaşanan taht mücadelelerinin anlatımında kullandık. (Gregory Ebû'l-Ferec, **Ebû'l-Ferec Tarihi**, Çev. Ömer Rıza Doğrul, II cilt, 3. Baskı, TTK Yayınları, Ankara, 1999).

Târîhu Muhtasari'd-Düvel

Ebû'l-Ferec'in bir diğerk eseridir. Yazarın Arapça'yı iyi bilmesinden ötürü ve bu eserin Arapça yazılmasının istenmesinden dolayı bu eseri Arapça olarak kaleme almıştır. Bu eserden, Ögedey, Güyük gibi Büyük Moğol hanlarının başa geçiş süreçleri, İlhanlı hanları Ahmet Teküdar ile Argun mücadelesini anlatmakta kullandık. Bu eser Türkçe'ye çevrilmiştir. (Ebû'l-Ferec, **Târîhu Muhtasari'd-Düvel**, Çev. Şerafettin Yaltkaya, 1. Baskı, TTK Yayınları, Ankara, 2011).

Hâfız Ebrû, Zeyl-i Câmî'ût-Tevârih-i Reşîdî

Hafız-ı Ebru adı ile tanınan Şıhabü'd-din Abdullah b. Lütfullâh bin Abdurreşid el-Havâfî el-Med'û be-Hafız Ebrû Timûrlu döneminin meşhur tarihçilerinden biridir. Müellif Herat'ta doğdu. Onun hayatıyla ilgili kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Ölüm tarihi olarak 1431 yılı ifade edilir. Bu eser "Câmiu't-tevârih"ın zeyli niteliğindedir. Olcaytu ve Ebu Saîd dönemlerinin açıklanmasında bu eserden faydalandık. Eserin Türkçe'ye tercümesi ise bir yüksek lisans tezi olarak yayınlanmıştır (Hâfız Ebrû, **Zeyl-i Câmîu't-Tevârih-i Reşîdî**, Çev. Abdülcelil Işık, "Hafız-ı Ebru'nun Zeyl-i Camiu't -Tevârih-i Reşîdî'sinde Sultan Olcâyâtü ve Ebû Sa'îd Dönemlerine Dair Kayıtlar", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa, 2012).

Hamdullah Müstevfî Kazvinî, Târîh-i Güzîde

Hamdullah Kazvinî, 1281 yılında Kazvîn'de dünyaya geldi. Arap asıllı Şîf bir ailenin çocuğudur. Olcaytu zamanında dikkat çeken Hamdullah, 1311'de Kazvîn, Ebher, Zencan ve Tarimeyn'in mali işlerinin teftişiyle görevlendirildi. İlhanlı veziri Reşideddîn Fazlullâh'ın dikkatini çeken Hamdullah, Divan-ı Vezaret Naibliği'ne atandı. 1340 yılında Kazvîn'de öldü. Günümüze ulaşan eserlerinden biri olan Târîh-i Güzîde, peygamberler tarihi, eski İran tarihi, Hz. Muhammed ve Hulefa-i Raşidin dönemi, İslam devrinde İran-Turan hanedanları, âlimler, şairler biyografileri ve Kazvîn tarihi olmak üzere altı babdan oluşur. Biz bu eserden hem Büyük Moğol İmparatorluğu hem de İlhanlı Devleti hükümdarları hakkında bilgi vermek için kullandık. İlhanlı hanlarının birbirleriyle olan taht mücadelesinde bu eserden istifade

ettik. Eserin tamamı Türkçe'ye tercüme edilmiştir (Hamdullah Müstevfi Kazvinî, **Târîh-i Güzîde**, Çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara, 2018).

İbn Battuta, Seyahatname

Tam adı Ebû Abdullah Muhammed b. Abdulah el-Levâti et-Tancî olan müellif 1304 yılında Fas'ın Tanca şehrinde doğdu.. Kudüs, Akka, Sur, Sayda, Antakya gibi şehirleri dolaşıp Dımaşk'a vardı. Buradan Hicaz'a gitti. Ortadoğu ve Anadolu'da birçok yeri gezdikten sonra Kırım'a gitti ve Altın Orda Devleti'ni gezdi. İstanbul ziyaretinden sonra Harezmi, Horasan, Afganistan, Hindistan'ı dolaştı. Delhi'ye hatta elçi olarak Çin'e gitti. Maldiv Adalarına da giden İbn Battuta, Türklerin, Moğolların hükümdarlarıyla tanıştı. 1368-69 yılında vefat etti. Yazar tarafından **Tuhfetü'n-Nüzzâr fî Garâ'ibi'l Emsâr ve Acâ'ibi'l-Esfâr** diye adlandırılan eser, yirmi sekiz yıllık bir seyahat gözlemlerini kapsar. Biz bu eseri Ebu Saîd Bahadır Han döneminde meydana gelen Emir Çoban ve Timurtaş isyanlarının anlatımında kullandık. Eser A. Sait Aykut tarafından Türkçe'ye tercüme edilip iki cilt şeklinde yayınlanmıştır (İbn Battuta, **Seyahatname**, Çev. A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000).

İbn Bibî, el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fî l-Umûri'l-Alâ'iyye

İbn Bibî'nin bilinen en meşhur eseridir. İbn Bibî'nin annesi, Sultan Celaleddin Haremşah'ın müneccimi, babası ise divan kâtiplerindedir. Yassı Çemen savaşından sonra Alaeddin Keykubad'ın isteğiyle Konya'ya gelmişler ve bu sultanın hizmetine girmişlerdir. İbn Bibî'nin 1285 yılından sonra öldüğü ifade edilmektedir. Türkiye Selçukluları için birinci derecede kaynak görevi gören bu eser, dönemin olaylarının açıklanması bakımından önemlidir. Eserde II. Kılıçarslan'ın ölümünden itibaren 1280 yılına kadar ki Anadolu tarihi anlatılır. Biz bu eseri yarlık sistemi kısmında kullandık. Eserin tamamı yayınlanmıştır (İbn Bibî, **El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fî'l-Umûri'l-Alâ'iyye**, Çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara, 2014.).

İbn Tagrıberdi, en-Nücûmuz'z-Zâhire fî Mülûki Mısır ve'l-Kâhire

İbn Tagrıberdi, 1409 yılında Kahire'de dünyaya geldi. Babasının ölümüyle Hanefi kadısı olan İbnü'l Âdim'nin yanında yaşamını geçiren İbn Tagrıberdi, İbnü'l-Âdim'in ölümüyle Şafii baş kadısı olan Celaleddin Abdurrahman b. Ömer el-

Bulkînî'nin himayesine girdi. İbn Tagrıberdi, Makrizî, Aynî, İbn Hacer ve Şehâbeddin İbn Arapşah gibi âlimlerden istifade etti. Memlûk tarihçiliğinin kıdemli isimlerinden olan İbn Tagrıberdi, 1470 yılında vefat etti. Yazarın bu eseri 641 Mısır'ın fethiyle başlar ve 1467 yılına kadar gelir. Eserinde Memlûkler ağırlıklı olsa da Selçuklu, İlhanlı, Osmanlı, Timurlular hakkında önemli bilgiler vermiştir. Bu eseri İlhanlı hanları olan Ahmet Teküdar, Argun, Gazan, Olcaytu, Ebu Saîd hanların anlatımında kullandık. Ahsen Batur tarafından Türkçe'ye tercüme edilerek dilimize kazandırılmıştır (İbn Tagrıberdi, **En-Nücûmu'z-Zâhire**, Çev. Ahsen Batur, 1. Baskı, Selenge Yayınları, İstanbul, 2013.).

Kâşânî, Târîh-i Olcâyâtü

Kâşânî'nin hayatı hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Onun çini işi ile uğraşan bir aileden geldiği ifade edilir. İlhanlı sarayında münşi, muhasip ve tarihçi olarak görev yapmıştır. Olcaytu ve Ebu Saîd dönemlerinde ün kazanmıştır. Ölüm tarihinin 1335/1336 arasında olduğu tahmin edilmektedir. Yazmış olduğu bu eser İlhanlı tarihinin ana kaynaklarından birisidir. Biz bu eseri Olcaytu devrinin detaylı bir şekilde anlatımında kullandık. Eserin Türkçe tercümesi ise Prof. Dr. Derya Örs tarafından yüksek lisans tezi olarak ilim dünyasına kazandırılmıştır (Ebû'l-Kâsım Abdullah b. Muhammed el-Kâşânî, **Târîh-i Olcaytu**, Çev. Derya Örs, "Târîh-i Olcaytu Çevirisi", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1992).

Kerîmüddin Aksarâyî, Müsâmeretü'l-Ahbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyâr

Kerîmüddin Aksarâyî, Aksaray doğumludur. Aksarâyî, dîvân kâtipliği ve evkâf nâzirliği görevleri yapmıştır. Kendisi, uzun süre boyunca İlhanlıların Anadolu nâibi olan ve Danişmend ili valiliği yapan Mücirüddin Emîrşâh'ın hizmetinde bulunmuştur. Ölüm tarihi de kesin olarak bilinmemektedir. Biz bu eseri İlhanlı hükümdarları döneminde ortaya çıkan Anadolu'daki isyanlar ve İlhanlı hanlarının birbirleriyle mücadelesini anlatmakta kullandık. Eser Mürsel Öztürk tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir (Kerimüddin Mahmûd Aksarâyî, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, Çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 2000).

Korykoslu Hayton, Flos Historiarum Terre Orientis (Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı)

Kilikya Ermeni Kralı I. Hetum'un kardeşi Oşin'in oğlu olan Hayton'un ne zaman doğduğu belirsizdir. Eserinde bahsettiği bazı ifadelerden kendisinin 1240'larda doğduğu tahmin edilmektedir. Kilikya Ermeni Krallığı'nın önemli simalarından biridir. Hayton, 1306 yılında Papa tarafından S. Maria de Episcopia manastırının *canon regularlığı* görevine getirildi. Papanın yakınında hizmet görevi de üstlenen Hayton, 1316 yılında Adana konsilinde önemli görevlerde bulundu. 1320 yılında hayatta olmadığı ifade edilir. Moğolların Suriye'ye düzenledikleri seferlere katılan Hayton, bazı İlhanlı hanlarının tahta çıkış törenlerinde bulunduğunu ifade eder. Bu İlhanlı hanlarının Abaka ve Argun olduğu kayıtlıdır.. Eser dört bölümden oluşmaktadır. İlk iki kısmında genel coğrafya ve tarih bilgileri bulunmaktadır. Eserin üçüncü kısmı Moğol tarihine ayrılmıştır. Hem Büyük Moğol İmparatorluğu hem de İlhanlılar hakkında önemli bilgiler ihtiva eder. Biz bu eserden İlhanlı hükümdarlarının başa geçişleri ve birbirleriyle mücadelesi bağlamında faydalandık. Eser Türkçe'ye çevrilmiştir (Korykoslu Hayton, **Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı**, Çev. Altay Tayfun Özcan, Selenge Yayınları, İstanbul, 2015).

Marco Polo, Seyahatname

Marco Polo 1254 yılında Venedik'te doğmuştur. İtalyan asıllı olan Polo, tüccar bir aileye mensuptur. Babası ve amcası 1260-1269 yılları arasındaki seyahatlerinde Pekin'e gidip Kubilay Han ile görüşmüşlerdir. Ülkelerine döndükten sonra Papa Gregorio tarafından tekrar Pekin'e gönderilmişlerdir. Bu sefer yanlarında Marco Polo'da bulunmaktadır. 1271-1274 yılları arasındaki bu seyahatte Polo, birçok olaya tanık olmuştur. Polo, Venedikliler ile Cenovalılar arasında 1298 yılında savaş çıkınca askere alınmıştır. Cenovalı'da savaş sırasında esir düşen Polo, 1299 yılında barış antlaşmasıyla serbest bırakılmıştır. Marco Polo'nun 1324 yılında ölmüştür. Türk ve İslam âlemi hakkında verdiği bilgiler son derece önemlidir. Özellikle Moğollar ve Moğol ülkesi, İlhanlı ülkesi, İlhanlı sultanları hakkında verdiği bilgiler başka yerde bulunmayan özelliktedir. Biz bu eseri Kubilay ile Arık Böke arasındaki mücadele ve İlhanlı hanlarının birbirleriyle olan ilişkilerinin açıklanması hususunda

kullandık. Eser Türkçe'ye çevrilmiştir (Marco Polo, **Seyahatname**, c. I-II, Haz. Filiz Dokuman, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1979.).

Moğolların Gizli Tarihi

Anonim bir eser olan Moğolların Gizli Tarihi özellikle Cengiz Han dönemi hakkında çok önemli bilgiler vermektedir. Cengiz dönemini ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. Onun en baştan ölümüne kadarki hayat hikâyesi bu eserde verilmektedir. Eserde ayrıca Ögedey ile ilgili de bilgiler bulunmaktadır. Biz bu eserden Moğolların Cengiz Han'la birlikte başlayan ilk dönemi, Cengiz ve Camuka ilişkilerini anlatmakta kullandık. Eser Ahmet Temir tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir (Moğolların Gizli Tarihi, Çev. Ahmet Temir, 4. Baskı, TTK Yayınları, Ankara, 2010).

Ötemiş Hacı, Cengiz-nâme

Altın Orda devleti tarihinin ana kaynaklarından birisi olarak kabul edilen Çengiz-nâme, Ötemiş Hacı tarafından kaleme alınmıştır. Çağatayca olarak 16. yy'da kaleme alınan bu eser Altın Orda Devleti'nin siyasi ve sosyo-kültürel tarihi açısından birincil kaynak durumundadır Bu eseri Cengiz Han'ın, oğullarına ülkeyi paylaşırması bakımından kullandık. Eserin Türkçe yayınları mevcuttur. Eser, İlknur Bozkır tarafından bir tez çalışması içerisinde incelenmiştir (İlknur Bozkır, "Ötemiş Hacı'nın Çingiz Name'si ve Dil Hususiyetleri", Yüksek Lisans Tezi, **Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Kırıkkale, 2006). Eser İlyas Kemaloğlu tarafından çevrilmiştir (Ötemiş Hacı, **Cengiz-Nâme**, Haz. İlyas Kemaloğlu, 2. Baskı, TTK Yayınları, Ankara, 2014.).

Plano Carpini, Seyahatname

Johann de Plano Carpini, 1182 yılında doğmuştur. Carpini, Papa'nın 1245-1246 yılında Karakurum'u ziyaret eden elçisidir. Eski bir tarikat olan Fransisken'in üyesi konumunda bulunan Carpini, 65 yaşındayken Papa IV. Innocentius tarafından elçilik göreviyle Moğollar'a gitmesi için çağırıldı. 1245 yılında Lyon'dan yola çıkan Carpini, Polonya ve Rusya üzerinden geçtikten sonra 22 Temmuz 1246 tarihinde Karakurum'a ulaştı. 8 Haziran 1247 tarihinde Kiev'e dönen Carpini, 1248 ile 1252 yılları arasında İtalya'da ölmüştür. Yazmış olduğu bu eser Moğollar hakkında

bilgileri kapsar. Carpini, Moğolistan'a giderken Papa'nın mektubunu yanına götürmüş ve geri dönerken Güyük Han'ın mektubunu Papa'ya iletmiştir. Moğolların coğrafi yurdu, iklimi, Moğol halkı, kılık kıyafetleri, çadırları, dini ayinleri, Moğol âdetleri, töreleri, yasaları hakkında önemli bilgiler içeren bu eser, Moğol hanları ve noyanları hakkında da değerli bilgiler veren bu eserin, bilhassa Batu Han, Baycu Noyan, Güyük Han hakkında verdiği bilgiler oldukça büyük önem arz eder. Biz de bu eserden gerek Cengiz Han dönemi hakkında ve gerekse de Güyük Han'ın başa geçişinde istifade ettik. Eser bizim dilimize Ergin Ayan tarafından kazandırılmıştır (Johann De Plano Carpini, **Moğol Tarihi ve Seyahatname**, Çev. Ergin Ayan, Derya Kitabevi, Trabzon, 2000).

Reşîdeddîn Fazlullâh, Câmiû't-Tevârîh

Reşîdeddîn Fazlullâh Hemedanî, 1248 yılında Hemedan'da dünyaya gelmiştir. Abaka Han devrinde tabip olarak devlet hizmetine girmiştir. Argun Han devrinde konumunu iyice güçlendiren müellif, Gazan Han devrinde vezirlik makamına getirilmiştir. Olcaytu Han'ı öldürmekle suçlanan Reşîdeddîn Fazlullâh 1318 yılında idam edilmiştir. Ana kaynakların en önemlisi olarak ifade edilen Câmiû't-Tevârîh, iki ciltten oluşmaktadır. İlk cildi Türk ve Moğol kabilelerinden, Gazan Han'ın ölümüne kadar Moğol tarihinden bahsetmektedir. İkinci cilt ise yaratılıştan, 1300 yılına kadarki dünya tarihi olarak addedilmektedir. Biz bu eseri İlhanlı hükümdarlarının hemen hemen tamamının anlatımında kullandık. Eserin İlhanlılar ile ilgili kısmı tercüme edilmiştir (Reşîdeddîn Fazlullâh, **Câmiû't-Tevârîh** (İlhanlılar Kısmı), Çev. İsmail Aka, Mehmet Ersan, Ahmad Hesamipour Khelejani, TTK Yayınları, Ankara 2013).

Ricoldus De Monte Crucis, Liber Peregrinationis (Doğu Seyahatnamesi)

Ricoldus de Monte Crucis 1243 yılında Floransa'da doğdu. 1267 yılında Dominikan Tarikatı'na girdi. 1286 yılında Papa'nın emriyle Doğu Hıristiyan kiliseleri ve İlhanlı sarayı nezdinde misyonerlik çalışmaları yapmak ve diplomatik ilişkiler kurmak maksadıyla Kutsal Topraklara seyahate çıktı. Anadolu, İran ve Irak'ta bulunan Ricoldus, 1290 yılında Bağdat'a giderek Nasturi Kilisesinin, Roma Kilisesi ile birleşmesi için girişimlerde bulundu. 1300 yılında İtalya'ya dönerek seyahatine dair gözlemleri Papa'ya sundu. Ricoldus, 1320 yılında öldü. Eserini

Bağdat'ta bulunduğu günlerde kaleme alan Ricoldus, gezdiği Doğu memleketlerini ayrıntılarıyla tasvir etmiştir. Müellifin Bağdat'ta bulunduğu sırada İlhanlı hanlarına dair vermiş olduğu bilgileri kullanmaya gayret ettik. Özellikle Argun hakkında verdiği bilgiler önemlidir. Eserin Türkçe tercümesi Ahmet Deniz Altunbaş tarafından yapılmıştır (Ricoldus De Monte Crucis, **Doğu Seyahatnamesi: Bir Dominikan Keşişin Anadolu ve Ortadoğu Yolculuğu**, Çev. Ahmet Deniz Altunbaş, 1. Baskı, Kronik Yayınları, İstanbul, 2018.).

Simon De Saint Quentin, Histoire des Tartares (Historia Tartarorum)

Yazar hakkında eserinde verdiği bilgilerin dışından hemen hemen hiçbir şey bilinmemektedir. 1245 yılında Papa tarafından Doğu'ya gönderilen bir grup keşiş içerisinde yer almaktadır. Moğolların insan kıyımına son vermeleri ve Hıristiyanlığı kabul etmeleri yazılı olan Papalık mektubunu götürmekle görevlendirilmiştir. Doğu dillerini bildiğinden ötürü bu göreve seçilmiştir. Köseadağ bozgunundan sonra Anadolu'ya gelen Simon, eserine Cengiz Han'ın ortaya çıkışıyla başlamaktadır. Eserde Moğolların Harezmsahlara, Ermeniler gibi toplulukları nasıl hâkimiyeti aldığından bahsedilir. Simon eserinde Anadolu hakkında geniş gözlemlere eserinde yer vermiştir. Belki bu nedenlerle eser, diğer seyahatnamelere göre daha büyük önem taşır. Eserinin son kısmında ise elçilik heyetinin Baycu Noyan ile görüşmesi, Moğol hanının temsilcisi ile görüşmeleri, Han'ın mektubunu aldıktan sonra geriye dönmek üzere yola çıkışını anlatır. Biz bu eserden Güyük Han dönemi hakkında bilgi vermek için kullandık. Eser Türkçe'ye Erendiz Özbayoğlu tarafından çevrilmiştir (Simon de Saint-Quentin, **Bir Keşişin Anılarında Tatarlar ve Anadolu (1245-1248)**, Çev. Erendiz Özbayoğlu, Haz. Tufan Karasu, DAKTAV Yayınları, Antalya, 2006.).

Wilhelm Won Rubruck, Seyahatname

Rubruck, Papa'nın Moğollar'a Carpini'den sonra gönderdiği diğer bir elçisidir. Moğollar hakkında önemli bilgiler vermiştir. Seyahati, 1253 ile 1255 yıllarını kapsamaktadır. 7 Mayıs 1253 tarihinde yola çıkan Rubruck, İstanbul ve Kırım'a uğradıktan sonra Batu Han'ın huzuruna ulaşmıştır. Burada gerekli izlenimleri aldıktan sonra Karakorum'a doğru yola çıkmıştır. Moğol Han'ı olan Mengü Han ile görüşmüştür. 1255 yılında Suriye'ye ardından Fransa'ya giden Rubruck, Papa'ya gerekli izlenimlerini sunmuştur. 1293 yılında öldüğü tahmin

edilmektedir. Tıpkı Carpini’de olduğu gibi Moğollar hakkında bilgi veren Rubruck’un eserinin önemli olduğu bir diğer nokta, Türkiye Selçuklu Sultanı’nın memleketine yani Anadolu’ya gelip, Erzurum, Kayseri, Konya, Sinop gibi yerleri görerek buralar hakkındaki izlenimlerini kaydetmiştir. Müellifin Mengü Han’ın yanına gitmesinden dolayı, bu eserden Mengü Han dönemi hakkında bilgi vermek için faydalandık. Eserin Türkçe tercümesi, Ergin Ayan tarafından yapılmış olup (Wilhelm von Rubruck, Moğolların Büyük Hanına Seyahat 1253-1255, Çev. Ergin Ayan, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2001), çeşitli yayınevleri tarafından basılmıştır.

ARAŞTIRMALAR

Bu çalışmada birçok önemli tetkik eserlerden faydalanılmıştır. Özellikle Moğol tarihini incelediğimizde Jean Paul Roux’un **Moğol İmparatorluğu Tarihi** eseri önemli bir yer tutmaktadır. Abraham D’Ohsson’un **Moğol Tarihi**, Joseph De Guignes’in **Hunların Türklerin ve Moğolların Tarihi Umûmisi**, Sadettin Gömeç’in **Türk Tarihinde Çingizliler**, V.V. Barthold’un, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, Rene Grousset’in **Bozkır İmparatorluğu**, Jack Weatherford’un **Cengiz Han** gibi eserlerden faydalanılmıştır. Bu eserler içerisinde hem Türk hem de Moğol tarihini anlamak açısından Zeki Velidi Togan’ın **Umumi Türk Tarihine Giriş** isimli eseri kullanılmıştır. Bunların yanında neredeyse tamamen Çin kaynaklarından oluşan Morris Rossabi’nin **Kubilay Han**’ı, Leon Cahun’un **Asya Tarihine Giriş**, Ganizhamal Kusanova’nın **Ögedey Kaan Devrinde Türkistan ve Maveraünnehir**, Peter Golden’in **Türk Halkları Tarihine Giriş** ve **Dünya Tarihinde Orta Asya** isimli eserleri yine Roux’un **Orta Asya** isimli eserlerinden faydalanılmıştır. Bu eserler genelde Büyük Moğol İmparatorluğu’nda taht mücadeleleri hakkında önemli bir yer tutmaktadır. Moğollar’da kabile sistemi hakkında çok önemli bilgileri ihtiva eden Vladimirtsov’un **Moğolların İctimai Teşkilatı**’nı ve bu başlıkta değerlendirmelerde bulunurken Moğol yasaları için Curt Alinge’nin **Moğol Kanunları**, Habibe Temizsu’nun **Yasak**, Ali Bademci’nin **Cengiz ve Yasası, Timur ve Tüzükatı** isimli eserleri kullanıldı. Moğol veraset sistemi hakkında İsenbike Togan’ın “Çinggis Han ve Ahfadı Zamanında Moğol Veraset Düzeni” isimli makalesi konunun açıklanmasında faydalanılmıştır.

İlhanlı tarihi hakkında en önemli olarak zikredilen Berthold Spuler'in **İran Moğolları**, Abdülkadir Yuvalı'nın **İlhanlı Tarihi** isimli eserleri kullanılmaya çaba sarf edilmiştir. Bu eserlerin haricinde Osman Gazi Özgüdenli'nin **Gazan Han ve Reformları** ve **Ortaçağ Türk-İran Tarihi Araştırmaları**, Ahmet Sağlam'ın **Suriye'de Hâkimiyet Mücadelesi**, Ömer Subaşı'nın **Gürcü Moğol İlişkisi**, Hanifi Şahin'in **İlhanlılar Zamanında Şilik**, George Vernadsky'nin **Moğollar ve Ruslar**, Mustafa Alican'ın **Tarihin Kara Yazısı Moğollar**, H. Ahmet Özdemir'in **Moğol İstilas** isimli eseri de kullanılan diğer eserler arasındadır. İlhanlı-Altın Orda ilişkilerini anlamak kapsamında İlyas Kamalov'un **Moğolların Kafkasya Politikası**, Yakubovskiy'nin **Altın Ordu ve Çöküşü** gibi eserlerinden de istifade edilmiştir.

GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurucusu ulu önder Mustafa Kemal Atatürk'ün de dediği gibi; tarih yazmak, tarih yapmak kadar önemlidir. Tarihte öyle olaylara tanık olunmuştur ki, tarih kimi zaman bu olaylardan övgüyle, kimi zaman ise yergiyle söz eder. Kendi içinde alanlara bölünen tarih, bu alanları bize çeşitli başlıklar altında sunar. Tarihin bu tasnifi, biz tarihçilerin işini epeyce kolaylaştırmaktadır. Bu tasnif, araştırma konumuzun sınırlandırılmasını daha kolay bir şekilde yapma imkânı sunar.

Her devlette olduğu gibi Moğollar'da da taht çok önemlidir. Tıpkı Türk devletlerinde olduğu gibi Büyük Moğol İmparatorluğu ve İlhanlılar'da başta bulunan hakanlar son derece kutsal bir görev yaptıklarına inanmışlar ve bu makama herkes son derece saygı göstermiştir. Taht sahibi her şeyden önce devletin lideridir. Verdiği kararlar, yaptığı uygulamalar bir milletin, devletin kaderini belirler. Belki de dünyanın en zor işlerinden biridir. Doğru kararlar devleti parlak bir geleceğe, yanlış kararlar ise karanlığa sürükler. İşte Büyük Moğol İmparatorluğu böyle bir hakana sahipti. Aldığı kararlarla devletini dünyanın süper gücü haline getiren Cengiz gibi bir hükümdarı vardı. Onun çizdiği yolda devlet birçok önemli başarıyı elde etmiştir. Bu makamın önemi belli olduğu için bu makam için mücadele edilmesi son derece normaldir. Tahtta hakkı bulunan taht namzetleri bu makam için birbirleriyle mücadele etmişler ve bu gücü elde etmek istemişlerdir. Büyük Moğol İmparatorluğu ve İlhanlılar'da taht mücadeleleri devletin içerisinde epey kargaşaya sebebiyet vermiştir. Fakat burada bir husus dikkat çekmektedir. Devlet bu mücadelelerin sonunda, dışarıdan bakıldığında gücünden pek fazla bir şey kaybetmemiştir. En azından rakip olduğu devletlerle mücadelesini devam ettirebilmiştir.

Bozkırlarda kabileler arasında sürekli bir mücadele olmuştur. Bu mücadelenin devam ettiği günlerde, bir oymağın başkanı olan Yesügey, doğanı ile Onan (Onon) Nehri civarında ava çıkmıştı. Av esnasında rastladığı Merkitler'den Yeke-Çiledu'nun, Olhuno'utlardan Ho'elun-ucin adlı bir kızı kendisine eş olarak alıp götürmekte olduğunu gördü. Kardeşleri Nekun-taize ve Daritai-otçigin'in yardımı ile Ho'elun'u Çiledu'dan alarak kendisine eş yaptı. İşte bu kadın sonraları, bir cihan

imparatorluğuna adını verecek olan Cengiz'in anası olacaktır. Moğolların soyu, Türklerde olduğu gibi Bozkurt ile Beyaz Geyiktir.¹

Cengiz'in şeceresi şöyledir: Temucin b. Yesügey b. Berten Bahadır b. Qabul Han b. Tümene Han b. Baysunkur b. Qaydu b. Dutun Menen yâni Tudun Metten b. Buka b. Buzencer yahut Budunçar b. Alangua b. Duyun Bayan b. Ümone b. Yulduz Han.² Kalkaşandi ise *Subhu'l-Aşa*'da Cengiz'in soyunu şöyle vermektedir: Cengiz Han b. Yesügey b. Bahadır b. Tümen b. Bertil Han.³ Zeki Velidi Togan, Cengiz Han'ın şeceresi hakkında şu malumatı vermektedir: “Cengiz'in sülâlesi, eski Açına, Çin menbalarında yazıldığı şekliyle A-si-na, Bozkır efsanesine merbut hakanlar ve teginler neslinden geliyor. Çünkü bu sülâleye ait bu gibi rivayetler daha Cengiz'in hükümdar, han olmasından önce de sülâle efradı arasında yaşamıştır. Oğuz efsanelerinde hakanlık Kay nesline ait deniliyorsa ve Cengiz de Kıyat (Kayat) yani Kıy (Kay) lardan neşet ediyorsa bu, eski Şato hanları sülâlesinin Moğol aşiretleri arasında yaşayarak Moğollaşan bir şubesinden başka bir şey olmasa gerektir.”⁴

Sübki, Cengiz'i ve onun zulümlerini, gaddarlığını hasımane bir anlayış içinde anlatırken öte yandan onun zekâsını, liderlik ve ikna kabiliyetindeki üstünlüğünü ve şahsiyetini ortaya koyacak birçok olay ve hikâye anlatarak övmektedir. Sübki, Cengiz'de ne gibi üstünlükler görmüştü? Cengiz'in meziyetleri nelerdi? Sübki'ye göre Cengiz, hata yapmayacak bir akla sahip olması, cömertliği, meseleleri iyi tahlil edebilmesi, bazı konularda kendinden emin bir şekilde hareket etmesi, insanı ikna edebilme kabiliyeti, etkili söz söylemesi, yönetimde kullandığı anayasa niteliğinde bir kitaba sahip olması, güzel düşünceleri ödüllendirmesi, ahlakının güzel olması, ileri görüşlü olması, yönetim anlayışı içinde din ayrımı gözetmemesi, dinlerin öğretilerinden haberdar olması, istişare etmesi ve son kararı kendisinin vermesi, güçlü bir istihbarata sahip olması, savaşta herhangi bir kural tanımaması ve hiçbir

¹ Tuncer Gülensoy, “Moğolların Gîzlî Tarihine ve Altan Tobçı'ye Göre Çinggis-Han'ın Şeceresi”, **A.Ü. DTCFTD**, c. 5, S. 8, Ankara, 1967, s. 189-191.

² Zeki Velidi Togan, “Cengiz Han 1155-1227”, (Teksir edilmiş Ders Notları), 1969-1970 Kış Sömestresi, s. 25.

³ Plano Carpini, **Moğolistan Seyahatnamesi**, Çev. Ergin Ayan, Gece Kitaplığı, İstanbul, 2015, s. 64-65.

⁴ Zeki Velidi Togan, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, Enderun Yayınları, İstanbul, 1981, s. 67-68.

ahlaki değer taşımaması, savaş taktiğini iyi bilmesi gibi açılardan övülmektedir. Sübki'nin eserinde Cengiz, şahsiyet olarak zalim, acımasız, cömert, akıllı, sabırlı, cesaretli, temkinli, gönül almayı bilen, araştırmacı, stratejist, taktisyen, kültürlü, savaşta hileye başvuran, inatçı, fırsatçı bir kişi olarak karşımıza çıkmaktadır. Cengiz'in yapmış olduğu tüm uygulamalarda liderliğe layık bir kişiliği olduğunu göstermektedir. O güçlü bir otorite kurmuş, etrafındakilere liderliğini kabul ettirmiş ve kanun koyma, düzen ve nizam tesis etme hakkını kullanarak yasa tesis etmiştir.⁵

Bazı ifadelerde Cengiz Han'ın Türklüğü konusu tartışılmaktadır. Moğol olan Cengiz'in Türk menşinden olabileceği düşünülmektedir. En itimada değer kaynak olan Çin yıllıklarına göre, Cengiz Han Moğol gruplarından Kara Tatarlar'a mensuptu. Fakat Prof. Dr. Zeki Velidi Togan böyle düşünmemektedir. Zeki Velidi Togan, Cengiz Han'ın Türklüğünü ortaya koyduğuna inandığı birtakım görüşler ileri sürmüştür.⁶ Ona göre Cengiz Göktürk hükümdarları sülalesinden olup, bütün emeli dağınık halde yaşayan soydaşı Türk kavimlerini birleştirmektir. Zeki Velidi Togan diyor ki: *“Türk müverrihlerinden bazılarının, Müslümanlığı henüz kabul etmemiş olan Türk hakanlarının Cengiz'in hatta Timur'un Türk illerini bir devlet etrafında toplamak yolundaki teşebbüslerini istila tesmiye etmeleri Türk tarihini dini İslam duyguları altında öğrenmek itiyadından ileri geliyor.”*⁷

Moğollar, kendilerini acımasız bir toplum olarak tarihe kaydetmişlerdir. Yaptıkları zulümler, katliamlar dilden dile dolaşmış, anlatılmıştır. Tarihin en efsanevi liderlerinden birisi olan Cengiz Han, 1155 yılında doğduğunda, içinde bulunduğu coğrafya dağınık ve birbirleriyle rekabet içerisinde olan kabilelerin mücadelesine tanık oluyordu. Cengiz Han'a, bir savaşta yaraladığı askerin adı olan Temucin isminde birinin adını oğluna ad olarak koyan Yesügey, geleceğin en büyük imparatorunun babası sıfatına sahipti. Henüz dokuz yaşındayken, Dei-Seçen'in kızıyla evlenmesi hususunda söz kesilen Temucin'in macerası, dönüşte babasının Tatarlar tarafından zehirlenerek öldürülmesiyle başlıyordu. Timuçin, karşı karşıya

⁵ Mehmet Emin Şen, “Bilim Tarihiçi Sübki'ye Göre Cengiz Han”, **ABD**, c. 6, S. 11, 2012, s. 260.

⁶ Zeki Velidi Togan, **Umumi Türk Tarihine Giriş** s. 65-71.

⁷ İbrahim Kafesoğlu, “Türk Tarihinde Moğollar ve Cengiz Meselesi”, **Tarih Dergisi**, c. 5, S. 8, İstanbul, 1953, s. 125; Togan, **a.g.e.** s. 68.

kaldığı bu problemler neticesinde zor bir çocukluk evresi geçirmiş ve kendisini bir girdabın içinde bulmuştur. Tam da bu esnada birisiyle tanışmıştır. Bu tanıştığı kişi başlangıçta kendisinin en büyük dostu, arkadaşı, andası olacak ve sonrasında ise en azılı rakibi. Bu kişi Camuka'dır.

İçeride emirlerin isyanları, bazı şehzadelerin taht iddiaları olarak ortaya çıkmaları, dışarıda ise Memlûk meselesi bu dönemin çok çetin geçtiğinin bir belirtisidir. Gazan'dan sonra başa geçen Olcaytu, Ebu Saîd ve son hükümdar olarak kabul edilen Arpa Han dönemlerinde devlet içeride ve dışarıda olan sorunlarla mücadeleye devam etmiştir.

A. Kabile Sistemi

Moğolistan, Mançurya'dan Macaristan'a kadar uzanan Avrasya bozkır kuşağının en doğu bölümüdür. Bu bozkır kuşağı Türk, Moğol, Mançu soyundan gelen göçebe kabilelerin yurdudur. XII. yüzyılda Moğolistan'da merkezi bir devlet yoktu. Birçok kabile ve klan, ülkenin çeşitli bölgelerinde aralarında sınır çizgisi olmaksızın yaşıyordu. Çoğunlukla Moğolca konuşuluyordu. XII. yüzyılda Moğolistan'da yaşayan kabilelerin etnik menşei ne olursa olsun, hepsi hayat tarzları ve sosyal teşkilatları bakımından birbirine benzerdi. Bu yüzden aynı kültür alanına mensupturlar. Fakat o dönemde bu kabilelerin bütünüün ortak bir adı yoktu. Moğol adı, bölgede yaşayan bir kabileye aitti. Bu kabile XII. yüzyılda önem kazanmıştı fakat Tatarlar tarafından mağlup edilince neredeyse tamamen dağılmıştı. Tatarlar, Moğolistan'ın önde gelen kabilelerinden biri oldu. Moğol adı, Cengiz Han'ın Moğol kabilelerinden birine mensup olmasından dolayı unutulmaktan kurtulmuştu. Onun iktidara gelmesiyle Moğolistan'ın bütün kabileleri onun önderliğinde birleşmiştir.⁸ Moğollar boylar halinde yaşıyorlardı. Diğer bozkır halklarında ve hanedanlıklarında olduğu gibi, Moğollarda da iki önemli boy mevcuttu: Nirun ve Dürülgünler. Moğollar tarihlerini bu iki önemli boydan başlatırlar.⁹ Asıl Moğollar, en eski Moğol kabileleri (20 kabile), Ak Tatarlar (15 kabile), Kara Tatarlar (9 kabile) ve vahşi Tatarlar olmak

⁸ George Vernadsky, **Moğollar ve Ruslar**, Çev. Eşref Bengi Özbilen, Selenge Yayınları, İstanbul, 2015, s. 23-26.

⁹ Abdurrasul İsakov, "Kırgız-Moğol İlişkileri (IX.-XV. Yüzyıllar)", Doktora Tezi, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Ankara, 2014, s. 131-132.

üzere dört kısma ayrılmaktaydı. Gobi Çölü'nün kuzeyinde, Onon ve Kerulen ırmakları havzasında bulunan Kara Tatarlar; Cengiz Han'ın ataları olup, oldukça iptidai bir hayat yaşıyorlardı. IX. ve X. yüzyıllarda Çin kaynaklarında, Çin'e çok uzak oldukları için bunlar hakkında çok az bilgi verilmektedir.

XII. asır Moğolları, yaşayış tarzlarına ve iktisadi durumlarına göre iki zümreye; orman kabileleri veya avcılar ile bozkır kabileleri veya çobanlar şeklinde ayrılırlar. O zamanlarda ormanda yaşayan Moğol kabileleri Baykal Gölü civarında, Yenisey Irmağı'nın yukarı mecrasında ve İrtiş boylarında yoğunlukta idiler. Bozkır çobanları ise Kulun-Buir Gölünden başlayarak Altay Dağlarının güney yamaçlarına kadar uzanan geniş bozkırlarda ve yaylalarda göç ediyorlardı. Moğol çobanlarının bir kısmı daha güneyde Gobi Çölünün öteki tarafında, Çin Seddi yakınındaki yerlerde bulunuyordu. Moğol kabileleri arasında hem ormanda yaşayanlar hem de bozkırlı kabilelerden sayılanları vardı. Orman kabileleri, genellikle avcı ve balıkçıydılar. İçlerinde demirciler de bulunuyordu. Yabani hayvan avcılığı ile uğraşıyorlardı. Bozkır kabileleri at ve sığır yetiştiricisiydiler. Avcılık ikinci işleriydi. Bu iki kabile birbirlerini tamamlayıcı haldeydiler. Birbirlerinin eksiklerini kapatıyorlardı. Dini inanç bakımından orman kabileleri genellikle Şamanistlerdi. Bozkırlılar ise Gök Tanrı'ya tapıyorlardı. Her iki grup için de ateş kültü yaygındı. Ongun¹⁰ ve tabulara sahiptiler. Orman kabileleri arasında şamanlar zamanla siyasi otorite sahibi oldular. Bu kabileler, hiçbir zaman ormanlarından çıkmazlar, kayın ağacının ve diğer ağaçların kabuklarından yapılan hafif alaçıklarda (salaş) yaşarlardı; bozkır göçebeleri ise bazen keçe çadırlarda yaşayan kabileler tesmiye olunurdu. Orman kabileleri yabani hayvanları bilhassa maral-geyik ve karacayı ehlileştirirler, bunların et ve sütüyle beslenirlerdi. Bunlar ormanlarda dolaşırken ev eşyalarını maral-geyiklere yükletiyorlar, bununla beraber atı da biliyorlardı. Ormanda yaşayan Moğol kabileleri hayvan derilerinden elbise dikerler, kayak kullanırlar ve ağaç usareleri içerlerdi. Göçebe çobanların ve şehir ahalisinin hayatı onlar için tahammül edilemez işkence

¹⁰ Gök Tengri inancında, içinde bir ruhu barındıran bir cisme verilen isimdir. Her boyun bir ongunu vardı. Bu genellikle kendi boylarını koruduğuna inandıkları kutsal bir havyan türü ya da büyük bir atalarının ruhunu barındırdığına inandıkları bir cisimdir. Erman Artun, "Türklerde İslamiyet Öncesi İnanç Sistemleri, Öğretiler, Dinler", Site: <http://docplayer.biz.tr/1243560-Turklerde-islamiyet-oncesi-inancsistemleri-ogretiler-dinler.html>. Erişim Tarihi:09.06.2017, s. 9.

sayılırdı.¹¹ Zaman içerisinde orman kavimlerinden bazıları komşuları olan göçebe kavimlerin tesiri altına düşmüş, iktisadi durumları da değişmeğe başlamıştır. Bunlar da göçebeliğe ve çobanlığa doğru tekâmül ve yavaş yavaş buna geçiş görülmektedir. Diğer yandan, göçebe-çoban Moğollar da avcılık hayatından birçok şey muhafaza etmişlerdi. Bazı hallerde ormanda yaşayan avcılarla, bozkırlı çobanlar arasında bir hudut çizmek çok zordu. İntikal kısmında bulunan kabileler olduğu gibi, bazen çobanlıkla, bazen de yabani hayvan ve balık avlamakla geçinen kabile veyahut kabilenin bir kolu, oymağı veya ailesi bulunurdu.¹²

Eski Moğol topluluğun (XI.-XII. asırlarda) esas unsuru oymak yani “kan akrabalarının kendine mahsus birliği” idi. Eski Moğol oymağında dıştan evlenmek hâkim idi, bundan dolayı bu oymağın azası aynı oymağın kızıyla evlenemezdi. Kardeş olmayan diğer oymaklardan evlenmesi mecburiydi. Moğol kabilesi agnat kabile idi, yani kabilenin azası kendisini ortak bir soydan meydana getirirdi. Fakat oymakların çoğalmasıyla, birçok oboklar menşelerini aynı soya çıkarırlardı. Bu gibi oymaklar arasında da evliliğe müsaade edilmezdi, çünkü bunlar kan akrabalığı olduğundan kardeş diye addolunurdu. Âdete göre Moğollar kendi baba ve dedelerinin menşelerine dair şecerelerini korurlar, her yeni doğan çocuğa soyunu anlatır ve öğretirlerdi. Bundan dolayıdır ki onlar içinde menşesini ve kabilesini bilmeyen kimse yoktur. Bu âdet, Araplar hariç Moğollar’dan başka hiçbir kavimde yoktur. XI-XII. asır Moğolları evlenmek için çok uzaklara giderler ve uzak kabilelerle akrabalık münasebeti kurmaya çalışırlardı. Eski Moğol kabileleri müşterek yaylalarda yaşarlar, genellikle yakınlarında hiçbir yabancı kabile bulunmazdı. Yakın yerlerde kan kardeşi olmayan kabilelerin bulunmamasından ve eski ananelerin hatıralarına uyarak sık sık kız kaçırlırlar ve her fırsattan istifade ederek başkalarının kadınlarını zorla alırlardı. Bir kabilenin belirli bir kabileden kız alması âdeti de pek sık görülürdü. Bu kabilelerin erkekleri birbirlerine dünür diye hitap ederdi. Bazen iki kabile kız (gelin) mübadelesi için muntazam mukaveleler akdederdilerdi. Çok kadın alma yaygın bir âdetti fakat birinci kadın büyük sayılırdı.

¹¹ B. Y. Vladimirtsov, **Moğolların İctimai Teşkilatı**, Çev. Abdülkadir İnan, TTK Yayınları, Ankara, 1995, s. 56-58.

¹² Vladimirtsov, **a.g.e.** s. 58-59.

Gelin kaynanasına ilk takdim edilirken belli bir ayin icra eder ve annesinden getirdiği hediyeyi sunar.¹³

Moğollarda kan davası da mevcut idi. Moğollar'da intikam arzusu nesilden nesle aktarılır ve yalnız olayın içinde bulunan kişi ya da kişilere karşı değil, onun akraba ve ailesini de kapsardı. Kan davasına örnek olarak Cengiz Han'ın bağlı bulunduğu Borçigin kabilesinin Tatarlarla olan ilişkileri akla gelmektedir. Cengiz'in babası Yesügey, Tatarlar'a karşı mücadele edip onlara zayıatlar verdimiş fakat daha sonra oğlu Cengiz'e kız alıp dönüş yolunda Tatarlar tarafından zehirlenerek öldürülmüştür. Yesügey'in oğlu Cengiz, Tatarlar'a karşı kan davasını gütmeye devam etmiş, Tatarların dört kabilesini eline geçirdikten sonra, Cengiz han akrabasıyla gizlice istişare ederek: *“Tatarlar bizim babamızı öldürmekle intikamımızı hak ettiler; şimdi bunların, boyu araba dingilinden yüksek olan bütün erkeklerini öldürmek fırsatına nail olduk, kalanlarını köle olarak taksim ederiz”*¹⁴ demiştir.

Moğol kabilesi, kan kardeşlerin birliği idi. Bu birlik agnat ve egzogami esaslarına dayanan, bununla beraber kognat (maderşahi) aile kabile münasebetlerinden bazı bakiyeler muhafaza eden bir yapı idi. İktisadi hayatta, ferdi mülk hakkı mevcut olmakla beraber meraların kabilenin ortak malı olduğunu belirtmiştik. Büyük oğlun bazı malum haklarına rivayet edilmek şartıyla, küçük oğula hususi haklar verilirdi. Bu kabile ittihadı intikam (kan davası) ve hususi kabile kültü ile bağlı idi.¹⁵

Genel olarak bakıldığında XII. yüzyılın Moğol toplumu ataerkil klanlara dayanıyordu. Klanın birliği sadece kan bağına değil aynı zamanda dini hissiyata da bağlıydı. Her klan kendi kendine yeterli bir dini gruptu ve bu bakımdan ölümsüz telakki edilirdi. Klanın ve daha küçük ölçekte ailenin manevi hayatı ocak kültü etrafında odaklanmıştı. Klanın ayin ve ibadetlerine katılma hakkından mahrum bırakılmak, klandan atılmak demektir. Klan liderlerinin kıdemli kolunun en büyük

¹³ Firdes Özen, “Mengü Han Döneminde (1251-1259) Selçuklu-Moğol İlişkileri”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010, s. 16-17; Vladimirtsov, a.g.e. s. 74-78

¹⁴ Vladimirtsov, a.g.e. s. 85-86.

¹⁵ Vladimirtsov, a.g.e. s. 91-92.

erkek evladı geleneksel olarak klan kültürünün yetkilisiydi. Bunlara *beki* unvanı verilirdi. Ailenin en küçük erkek evladı ocağın sahibi kabul edilir ve daha önce ifade ettiğimiz gibi babasının mallarının önemli bir kısmına sahip olurdu. Bu görevlerin ve hakların ikiye bölünmüşlüğü klanların ve ailelerin din ve kan bağları sisteminde iki farklı anlayışın mevcudiyetine işaret ederdi. Sürülerini otlatmak ve diğer kabilelerin ani saldırılarından korunmak için mevsimlik göç zamanında birçok klan büyük bir birlik haline gelirdi. Bu büyük birliklere *küriyen* denilirdi. Muazzam bir daire şeklinde kurarak birlikte konaklardı. Fakat en zengin ve en güçlü klanlar sürülerini kendi başlarına otlatmayı tercih ederdi. Bunların kampına ise *ayil* denirdi. Zengin klanlardan bazılarının yanında bir tâbi veya köle klanı bulunmaktaydı. Kölelik, bir kabile savaşındaki mağlubiyetin sonucuydu. Sürülere ayil usulü bakmak önde gelen klanların zenginliğinin ve gücünün iktisadi temelini teşkil ederdi. Moğollar arasında aristokratik bir toplum meydana gelmişti. Moğol şövalyesi yiğit veya akil olarak bilinirdi. Bagaturun başına ise noyan denirdi. Bagaturların altında, hür olmalarına rağmen aşağı seviyede görülen halktan insanlar bulunurdu. En alt seviyede köleler vardı. Bunların çoğu noyanın şahsına bağlı değillerdi, sadece klan olarak muzaffer klanla hizmet etmekle yükümlü olan fethedilmiş bir klanın mensuplarıydılar. Bagatur sınıfının tesisi ile çevredeki en güçlü noyan tâbileri olarak diğer bagaturlar üzerinde metbuluk otoritesine sahip olarak bir feodal bütünleşme süreci başlamıştı.¹⁶

Moğollarda'da kabile hayatında sınıf yapısı görülmektedir. Moğollarda bir kabilenin veya bir ailenin ecdattan kalma tabilerine *unağan boğol* denirdi. Eski Moğol unağan boğol'u gerçek manasıyla köle değildi. Bunlar mülklerini muhafaza ederler, muayyen bir derecede şahsi hürriyetlerinden faydalanırlar, kazançlarının hepsi beylerine gitmezdi. Unağan boğollar bir şahsa değil, bütün kabileye yahut kabilenin bir şubesine tabi idiler. Kendi aralarında kabile bağlarını kaybetmez ve sahipleri gibi kabile hayatı yaşarlardı. Bunların asli görevi bağlı buldukları kabileye hizmet etmek, sahiplerine yardım etmek, savaş ve barış zamanlarında bağlı bulunduğu reisin hizmetlerini yapmak, umumiyetle sahiplerine, gerek akraba, gerek yabancı olsun, kendi uruklarından gibi davranmaya mecbur idiler. Bağlı oldukları kabileye karşı unağan boğolların başlıca vazifesi, kabile ile birlikte göçmek yahut

¹⁶ George Vernadsky, **Moğollar ve Ruslar**, s. 26-30.

kabilenin kalabalık hayvan sürüleri beslemelerine imkân vermek için, onun göstermesiyle, kamp ve oba teşkil etmekte. Sürek avları zamanında onlar kabilenin karşısına av hayvanlarını sürüp getirirlerdi. Metbu kabile ile unağan boğol arasındaki münasebetler çoğunlukla o kadar tabiileşirdi ki akraba ve müttefik olan iki kabileyi hatırlatmaya başlardı. Unağan boğollar eğer yabancı soydan iseler, metbu kabile onlara kız verir ve onlardan kız alırdı. Unağan boğol içinden metbu kabile üyelerine silah arkadaşlığı yaparlar ve dostlar çıkardı. Kabileler, başarısız harpler, akınlar veya sefalet sonucunda unağan boğol oluyorlardı. XII. asır Moğollarının kabile cemiyetinde unağan boğolların durumu onlara sahip olan kabilelerin durumundan pek az farklı idi.¹⁷

XI-XIII. asır Moğol kabile cemiyeti köleler ve köle uşaklar kullanmasını da biliyordu. Bu kölelere *ötöle boğol* yani adi köleler deniyordu. Bunlar karargâhlarda görev yapan becerikli hademeler, seyisler vb. olarak değerlendirilebilir. Eski Moğol boğolları, vasalları ve uşakları azat edilebilirlerdi. Böyle bir durumda efendi ile köle arasındaki ilişki sona eriyordu. Netice itibariyle kabile birkaç çeşit sosyal zümreden meydana geliyordu. Ancak genel anlamda iki sınıftan bahsetmek de mümkündür: Sahip (hâkim) soy-uruk ve en zengin, tanınmış unağan boğollar yüksek sınıfa, küçük demirbaş vasallar ve uşaklar, ötüle boğollar aşağı sınıfa dâhildi. XI-XII. asır Moğol cemiyetinin aşağı sınıfı hakkında söylenebilecek söz bu sınıfın durumunun ve şartlarının ağır olmasıydı. Vasalların, uşak ve kölelerin farklı soylara veya çeşitli ailelere, kabilenin çeşitli şubelerine bağlı olmaları öz kabileleriyle olan bağlarını gevşetiyor, fertlerin öz kabilesi tarafından himaye ve savunmasını güçleştiriyordu. Bundan dolayı efendiler için bunları arkalarından sürüklemek kolay oluyordu. Aşiret hayatında, metbu soylar ile kurulan kabile teşkilatı içinde, akınlar, talanlar ve savaşlar devam edip dururken yoksul ve zayıf kabileler için müstakil yaşamaya imkân yoktu. Bunlar kuvvetli soy ve ailelerin himayelerine sığınmak, yani onların demirbaş vasalları, çobanları ve sürek avlarında sürücülere olmak mecburiyetindeydiler.¹⁸

¹⁷ Vladimirtsov, a.g.e. s. 100-105.

¹⁸ Vladimirtsov, a.g.e. s. 106-109.

Soylar, yani kan bakımından birbirine yakın olanlar, eski Moğollarda kabileyi oluşturur ve aşiret diye adlandırılırdı. Kabilelerin biraraya gelmesiyle kabile birliği veya kurultay ortaya çıkardı. Kurultaya soy başbuğları, önemli şahıslar, nüfuz sahibi olan vasallar, kısaca eski Moğol cemiyetinin yüksek sınıfının bütün temsilcileri katılırlardı. Kurultayda herhangi bir teşkilatlı müessese görmek mümkün değildir. Kurultayı bir parlamento olarak göremeyiz. Düşüncelerin müzakere edildiği aile toplantısı idi; bu toplantıya isteyen ve alakadar olan katılırdı. Bir kabilenin bölükleri muhtelif karargâhlarda, hatta birbirine düşman olan ve birbiriyle savaşanların karargâhlarında bulunurlardı. Özellikle harp, büyük süreklilik avları ve bu gibi hadiselerin zuhurunda, kabile şuraları başbuğ seçerler ve bu başbuğlar sulh zamanlarında da başbuğluk etmekte devam ederlerdi. Fakat bunların hâkimiyeti zayıf ve ehemmiyetsizdi; bütün işler o veya bu başbuğu ileri süren soy ve zümrenin elinde bulunurdu. Eski Moğol hanının hâkimiyeti zorba hâkimiyeti idi. Kabile şuralarının doğru bir seçim yapabileceğini düşünmek güçtür. Akrabalarının ve yakın soydaşlarının yardımıyla kim hâkimiyeti ele geçirebilirse onu han seçerlerdi, yani han olurdu. Bu gibi hanlardan hâkimiyetlerini sülalelerine bırakabilenleri pek nadir olurdu. Âdete göre hâkimiyet başkalarının eline geçerdi. Eski Moğol hanının hâkimiyeti ve hukuku bir dereceye kadar eşkıya çetelerinin reislerinin imtiyazlarını andırır. Eski Moğol hanı, başlıca harp zamanında, yani akın, yağma ve haydutluk için nasedilirdi.¹⁹

Moğollar'da kurultayın yeri çok önemli idi. Bir çeşit kabile veya aile toplantısı şeklinde geçen kurultayda, gerek seçimler gerekse de devletin diğer meseleleri görüşülürdü. Han kabilesinin ortak hâkimiyet prensibi kurultayda görüşülürdü. Kurultay, han ailesinin ve Moğol askeri aristokratlarının bir meclisi olarak kalmaktaydı. Bu meclis, han'a boyun eğmek zorundaydı. Kurultay, han'ın kararını değiştiremezdi. Han'lık Cengiz sülalesinin hakkıydı ve onun yetkisi sınırlanmamazdı. O tek hâkimdi. İsteddiği şekilde hareket ederdi. Han'ın kararlarına Altın Soy'un müdahale hakkı yoktu. Büyük Han tek yetkiliydi. En yüksek salâhiyet ve en son karar Han'ın elindeydi. Moğol Han'ı bütün devletin efendisi sayılır, her şey şahsi malı kabul edilirdi. Moğol hanının hâkimiyeti zorba hâkimiyetti. Cengiz

¹⁹ Vladimirtsov, **a.g.e.** s. 121-126.

Han: “*Muhafız kıt’ası komutanları benden sözlü bir izin almadıkça keyfi olarak maiyetindekileri cezalandırmamalıdır. Onların içinde kanuna aykırı hareket edenleri ben cezalandırırım.*”²⁰ demiştir. Cengiz’in sistemine göre kendi kabilesinin başı, kendisine mensup olan aristokratların başı kabul edilmeliydi. Cengiz devleti aristokrat bir devlettir. Bu da hukuk bakımından imtiyazlı sınıflar hâkimiyetine dayanan devlet anlamına gelmektedir. Cengiz, devleti kendi soyuna ait bir oluşum olarak görüyordu. İmparatorluğun yapısı, Cengiz’in, ailesinin ve yakın çevresinin ihtişamlı bir hayat sürdürebilmesi için onlara mümkün olan en yüksek geliri sağlamak için kurulmuştu. Cengiz Han, mutlak bir otoriteye ve herkes üzerinde mutlak bir güce sahipti. Verdiği emirler daima uygulanmak zorundaydı. Diğerleri sadece imparatorun emrini yerine getiren memur kişilerdi. Cengiz Han, Moğol İmparatorluğu’ndaki kurultay kavramını, yeryüzünde Ebedi Gök adına hüküm süren, Büyük Han’ın altında ona hizmet eden bir kurum olarak yerleştirmişti. Sonuç olarak incelendiğinde Moğollar’da Han’ın salahiyeti hiçbir şekilde sınırlandırılmamıştır. İradesi kanundur. Kurultay bir çeşit danışma toplantısıdır. Han’ın kararını kurultay değiştiremezdi. Cengiz Han hâkimiyetinin menşeyini Gök’ten aldığı ve Tanrı’nın gücü ile hükümdarlık ettiğine inanılırdı. Halk, hükümdar ve ailesine, idareci zümreye, imtiyazlı sınıfların menfaatine çalışırdı.²¹

B. Veraset Sistemi

Moğollarla Türkler arasında veraset sistemi bakımından birçok önemli benzerlikler vardır. Bunun için önce Türk devletlerindeki veraset sistemine bakmak gerekmektedir. Türklerde veraset sistemini aktarmadan önce öncelikle sosyal yapılanmaya bakılmalıdır. Eski Türklerde sosyal yapılanma denilince *oguş (aile)*, *urug (aileler birliği)*, *bod (boy)*, *bodun (boylar birliği)* ve *el (devlet)* gelmektedir. Bu silsile veraset sistemini açıklamada önemli bir paya sahiptir. Keza aileler kan bağına bağlıdır ve bütün sosyal yaşantının temeli olarak görülmektedir. Ancak Antik Yunan, Roma ve Slav toplumlarından farklı olarak Türklerde küçük aile anlayışı mevcuttur ve evlenen çocuklar kendi ailelerini kurarlar ve baba ocağı en küçük çocuğa

²⁰ Abdülkadir Donuk, “Türklerde ve Moğollarda Meclis Geleneği”, **Tarih Dergisi**, S. 52, İstanbul, 2010, s. 4.

²¹ Donuk, **a.g.m.** s. 1-12.

birakılırdı. Evlenen çocukların evden ayrılması geleneği ise hür bireyler yetiştirmek için geliştirilmiştir. Hür birey anlayışı bütün sosyal hayata yansımış olmakla beraber devletin baba olarak da algılanmasına sebep olmuştur.²²

Urug kelimesinin tam manası çözülmemiş olmakla beraber aileler birliği olduğu düşünülmektedir. Boy ise aile ve urugların birleşimi şeklinde oluşmaktadır. Boyların başında boyun çıkarlarını gözeten beyler bulunurdu. Boylar siyasi bir oluşum olmakla beraber kendi hayvan sürüleri ve mülkleri mevcuttu. Ancak beyler siyasi yetkilerinin dışında dini yetkiye sahip değildirler. Beyler cesaret, mali kudret ve doğruluk ile seçimle görevlerini teslim alırdı. Beyin seçimi toylarda diğer üyelerden arasından yapılırdı. Boylar birliği ise bodunları oluştururdu. Bodunların yöneticileri nüfusa göre tegin, irkin, tarkan, işbara, şadpıt, tudun, çor, totok²³, yabgu, şad, ilteber gibi unvanlar kullanmakla beraber bir devlete tabi olarak görev yapmaktaydılar. Boylar soy ve dil birliği içinde iken bodunlar ise iş birliği içinde olmalıydılar. Ayrıca beyler istikrarı koruyabilmek için bir sülale vasfi kazanmakta idi ve olağanüstü bir durum oluşmadıkça seçim yapılmamaktaydı.²⁴

Devlet ise beylerin ve bodun başkanlarının yürütücüsü konumunda olan bir hükümdar aracılığıyla sağlamlığını korumakta ve bir karizmatik soy olarak hakanlar karşımıza çıkmaktadır. Bu şekilde uzun soluklu hanedanlar kurulmuştur.²⁵ Devlet sisteminin başında *Kağan* bulunurdu. Ancak kağan yerine han kelimesinin kullanımını da görmekteyiz. Han zamanla kağanın yardımcısı gibi algılansa da başlangıçta bu durum birbirinin yerine kullanılabilirdi.²⁶ Bir oluşumun Türklerde devlet kabul edilmesinin şartları bulunur: İstiklal, ülke, halk ve töre.²⁷ Kağanlar en üst kanun koyucular ve devlet yönetimine geçtikleri andan itibaren ilk

²² İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2011, s. 227-229.

²³ Peter Golden, **Türk Halkları Tarihine Giriş**, Çev. Osman Karatay, Karam Yayınları, Ankara, 2002, s. 174.

²⁴ Kafesoğlu, **a.g.e.** s. 229-231.

²⁵ Kafesoğlu, **a.g.e.** s. 231.

²⁶ Peter Golden, **a.g.e.** s. 172.

²⁷ Kafesoğlu, **a.g.e.** s. 233.

işleri töreyi yürürlüğe koymaktı²⁸ ki zaten Türk veraset sistemine göre devlet kuran tahta oturur ve töreyi yeniden düzenleyebilirdi.²⁹

Kut denildiğinde çeşitli yazarların görüşleri noktasında Bahaeddin Ögel'in kitabının ilgili kısımlarına bakılmalıdır. Ancak kendisi kut için, günlük hayatın ve Türk düşüncesinin temeli olduğu görüşündedir.³⁰ Karizmatik anlayışta hükümlerlik tanrı tarafından verilmekteydi ve siyasi iktidar kut kavramı ile ifade edilmektedir. Bu durum gerçekte devlet yeryüzünde olduğundan gökyüzünden yeryüzüne doğru kuta dayalı yöneticilere hükümlerlik hakkı tanındığını gösterir.³¹ İlk olarak Mete M.Ö. 176 yılında Çin İmparatoruna yazdığı mektubunda “*Gök tarafından tahta oturtulmuş Hunların Büyük Hakanı*” şeklinde kendi kutundan bahsetmekteydi.³² Kültigin Yazıtı'nda açıkça ifade edilmektedir: “*Tanrı buyurduğu için, kendi kutum olduğu için kağan oturdum.*”³³ Benzer bir durum yirmi beş çeşit halktan oluşan Hazarlarda da olduğu görülmektedir. İkili sisteme sahip olan Hazar devletinin icra erki *büyük kral*'da toplanmış ve gücünü semavi bir güçten almaktadır. Ancak öldürülebilmesi için bu semavi gücünü yitirdiği zaman mümkün olabilmektedir.³⁴

Türk devletlerinde veliaht göstermek usulü bulunurdu ve büyük çocuk olma zorunluluğu yoktu. Bu durumda önceliğin yaş değil liyakat olduğunu göstermektedir. Ancak yine de hükümdar soyundan olma zorunluluğu vardı. Hatta eğer ki çocuklar yaşça küçük ise amcaların dahi tahta geçtiğini görmekteyiz.³⁵ Hatta Peter Golden'ın ifadesine bakacak olursak öncelik kardeşler arasında sonra çocuklara geçtiği yönündedir ve bu durum sürekli taht için savaşılmaya sebep olmaktadır.³⁶ Göktürkler bu şekilde uygulama yapıyorken İskitler veraseti babadan oğula şekilde

²⁸ Peter Golden, **a.g.e.** s. 173.

²⁹ Kürşat Koçak, “İslamiyetten Önceki Türk Devlet Geleneklerine Göre Tahta Çıkma Töreni ve Yöntemleri”, **Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi**, S. 4, 2011, s. 109.

³⁰ Bahaeddin Ögel, **Türklerde Devlet Anlayışı**, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1982, s. 173-181.

³¹ Kafesoğlu, **a.g.e.** s.249.

³² Bahaeddin Ögel, **a.g.e.** s. 40.

³³ Peter Golden, **a.g.e.** s. 173.

³⁴ Peter Golden, **a.g.e.** s. 281-282.

³⁵ Kafesoğlu, **a.g.e.** s. 270-271.

³⁶ Peter Golden, **a.g.e.** s. 173-174.

kullanıyorlardı.³⁷ Uygurlar döneminde de önceliğin çocuklarda olduğu ve bununla *katlin bir iktidar vasıtası olarak savaşın yerine geçtiği* görülmektedir.³⁸

Göktürklerde genel olarak tahtın büyüğü tahtın varisi olur prensibi vardı.³⁹ Ancak Göktürklerde, soylu bir anneden gelmediği için gayet liyakatli olan Mohan Kağan'ın oğlu Talopien tahta çıkamamıştır. Sonuç olarak tahta çıkışın şartı soylu ve liyakatli olmaktır. Veraset konusunda bir başka örnek de; Göktürklerde İşbara Kağan ölmeden önce kardeşinin oğlundan daha liyakatli olmasından dolayı vasi tayin etmesi üzerinedir. Ancak ölümü üzerine kardeşi İşbara'nın oğlunun vasi olması gerektiği konusunda direktse de oğul *kök dururken dalın* tahta geçemeyeceğini söyledi ve nitekim kardeş tahta geçti.⁴⁰

Her devlette olduğu gibi Moğollar'da da veraset sistemi son derece önemlidir. Eski Türk inanç ve geleneklerinde hükümdarın Tanrı tarafından seçildiği inancı, Moğolların Gök Tanrı inancını benimsemesi sebebiyle Moğollarda'da aynı şekilde hükümdar kutsanmış bir kişi olarak önem kazanmıştır. Veraset meselesi Orta Asya tarihi ve Moğollar açısından bakıldığında sadece kimin hükümdar olacağı meselesi değildir. Moğol geleneklerine göre tahta geçecek kişinin, imparatorun ailesinden olması gerekiyordu. Tahta geçen varis bu göreve yakışan ve bu görevi en iyi yerine getirebilecek kişi olurdu. Önde gelen devlet görevlilerinin bu kişiyi kabul etmeleri gerekirdi. Bu bir tür bağlılık görevi olduğu gibi neredeyse dinsel bir törendi. Hükümdarlığı onaylanmadan tahta geçen oğul meşruiyet kazanamazdı.⁴¹ Tahta kimin geçeceği konusu, ülüş sisteminin⁴² bir sonucu olarak ortaya çıkardı. Bu durum "üleşmek" konusunu hâkim bir ideoloji olarak geçerli kıları. Üleşenler, üleştirme hakkına sahip olurlardı. Moğollar'da 1206 yılında yeni siyasi birliğin kurulmasıyla ordu mensubu haline gelen halk, önce hanedan mensuplarına sonra devletin ileri

³⁷ Kürşat Koçak, **a.g.m.** s. 110.

³⁸ Peter Golden, **a.g.e.** s. 198.

³⁹ Kürşat Koçak, **a.g.m.** s. 112.

⁴⁰ Bahaeddin Ögel, **a.g.e.** s. 67.

⁴¹ Habibe Temizsu, **Yasak**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2018, s. 70-71; Jean Paul Roux, **Orta Asya**, Çev. Lale Arslan Özcan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2014, s. 301.

⁴² Ülüş sistemi, hanedan üyelerine devlet topraklarının paylaşılması esasına dayanan sisteme verilen addır.

gelen noyanlarına dağıtılmıştı. Halklar üleşimden nasibini aldılar. Cengiz Han'ın, oğlu Cuci'ye kuzey tarafını vermesi bunun bir sonucu idi. Bu üleşim sistemi başlangıçta Cengiz Han'ın kardeşlerine, hanımlarına ve dört oğluna verilen yurtluklarda kendini gösterir. Hanedanın ortak malı olarak görülen ve ele geçirilen yeni toprakların resmen üleştirilmesi Ögedey zamanında başlamıştı. Sadece fethedilen değil, fethedilecek olan toprakların hanedanın ortak malı sayılması, sefere kumanda eden şehzadenin yanında diğer şehzadelerin menfaatlerini gözeten temsilcilerin de bulunması ile kendini gösterir. Fethedilen yerleri, elde edilen halk gücünü ve diğer kaynakları üleşen Cengiz efradı, hâkimiyet hakkının ellerinde bulunması dolayısıyla nasıl paylaşılacağı ve kimin sözünün geçerli olacağı çerçevesinde mücadeleler vermişlerdir. Bu mücadeleler 1260'larda elde edilen toprakların "dört ulus" arasında paylaşımıyla yeni bir döneme girmiştir. Cengiz'in oğullarının sadece kişilikleri değil, aynı zamanda kaçınıcı oğul oldukları da belirleyici bir etkidir. Cengiz Han zamanında küçük oğul, aile hukukuna göre baba ocağının mirasçısıdır. Bunu Tuluy örneğinde görmekteyiz. Cengiz, ülkeyi dört oğlu arasında paylaştırdığında küçük oğul olan Tuluy baba ocağında kalmıştır. Büyük oğul, babalarının ölümünden sonra erkek kardeşleri arasında "ağabey" olarak nitelendirildiği için ve ailenin yaşça en büyüğü olması sebebiyle aile içinde sözü dinlenen kişi konumundadır. Kendilerine "Altın Uruğ" denilen bu hanedan, hanedan üyeleri arasındaki ilişkilerin nasıl düzenleneceği konusunu zamana bırakırken, halkı yasa ile idare etmiştir.⁴³

Moğol tarihi açısından ana kaynak olarak zikredebileceğimiz *Çengiz-nâme*'de müellif Cengiz Han'ın oğulları arasındaki toprak paylaşımı hakkında, Cengiz Han'ın Bağdat, Hindistan ve Deşt-i Kıpçak, İdil Nehri olan illeri fethedip, bu vilayetleri dört oğlu arasında paylaştırdığını ifade etmektedir. Ögedey'i veliaht tayin edip, Tuluy Han'ı yanında tuttu. Çağatay Han'a Buhara, Semerkant, Horasan ve Hisar

⁴³ İsenbike Togan, "Çinggis Han ve Ahfadı Zamanında Moğol Veraset Düzeni", Bengü Bitig Dursun Yıldırım Armağanı, Ed. Bülent Gül, Ferruh Ağca, Faruk Gökçe, Öncü Kitap, Ankara, 2013, s. 569-570.

vilayetlerini verdi. Cuci'yi Deşt-i Kıpçak iline gönderip Harezmi ilini ona verdiğini ifade etmektedir.⁴⁴

Cengiz Han tarafından siyasî bir birlik haline getirilinceye kadar her Moğol boyu yazılı olmayan örf ve âdet hukukuna göre yaşıyorlardı. Cengiz Han, kendisinin bir millet haline getirdiği bu topluluğa Büyük Yasa'yı hazırladı. Moğol topluluğu, Cengiz Han'dan önce teşkilatsızdı. 1206 yılında toplanan kurultayda devletin askeri ve sosyal teşkilatı düzenlendi. Bunların en önemlisi Cengiz Han Yasasıdır. Yasa; bozkır yaşam tarzının bir ürünü olan, Moğol kabilelerinin kendi atalarından öğrendikleri, yaşadıkları coğrafyaya uygun bir hayat sürdürmelerini sağlayan, kendi örf ve âdetlerini, geleneklerini göz önünde bulundurarak Cengiz Han tarafından revize edilmiş bir kanunlar bütünüdür.⁴⁵ Bu yasanın orijinal metni ele geçmemiştir, ancak bunun bazı kısımlar ve muhtevası hakkında bazı bilgiler çeşitli eserlerde bulunmaktadır. Yasanın oluşturulması hakkında Cengiz Han'ın Vang-Han'a karşı kazandığı bir zaferden ve Moğol boyları arasında hâkimiyetini kurduktan sonra büyük bir meclis topladığını ve zaferinin iyi neticeler vermesi için iyi ve kuvvetli kanunlar yapılmasını emretmiştir. Moğol kroniği Çindami-in-Erike'ye göre ise Çin kanunlarının örnek olmaya lâyık oldukları kanısında bulunduğundan bir Çinli bilgini ve onun 18 öğrencisini Yasa'nın yazılması ile görevlendirdiği ifade edilmektedir.⁴⁶ Cengiz Han sadece Moğolistan'da değil Moğolların ele geçirdiği tüm ülkelerde yasanın, yürürlükte olmasını istemiştir. Yasa'nın uygulanmasıyla ülkede dirlik ve birlik tesis edilmeye çalışılmıştır. Cengiz Han, Yasa'nın uygulanması ve korunması görevini oğlu Çağatay'a vermiştir. Çağatay bu görevi yerine getirmeye çalışmıştır. Yasa'nın günümüze ulaşan veraset sistemi ile ilgili maddeleri şu şekildedir:

1. Odalıkların çocukları nesebi sahih çocuklardır ve babalarının vasiyetine göre mirastan gereken hisselerini alırlar. Mirasın bölüştürülmesi şöyle olur: En büyük oğul küçüklerden daha çok alır; en küçük oğul babanın yurdunu alır. Çocukların yaşlılığında öncelik, genel olarak evliliğin süresine uygun olarak ananın mevkiine göre tayin edilir.

⁴⁴ Ötemiş Hacı, **Çengiz-nâme**, Haz. İlyas Kemaloğlu, 2. Baskı, TTK Yayınları, Ankara, 2014, s. 30.

⁴⁵ Habibe Temizsu, **Yasak**, s. 51.

⁴⁶ Curt Alinge, **Moğol Kanunları**, Çev. Coşkun Üçok, Sevinç Matbaası, Ankara, 1967, s. 31-32.

2. *Babasının ölümünden sonra, anası bir yana, karılarının ne olacağı oğulun tasarrufuna bırakılmıştır ve isterse onlarla evlenir veya başkalarıyla onları evlendirebilir.*

3. *Kanuni mirasçılardan başka herkese bir ölünün herhangi bir şeyini kullanmak ciddi bir şekilde yasaktır.*⁴⁷

Yasa, hukuk hayatının en çeşitli cephelerini emirler veya yasaklar halinde hükme bağlayan bir kaideler topluluğudur. Ceza hukukuna ait hükümlerin yanında idare, askerî teşkilât, maliye, örf ve âdet hukukuna ait hükümler Yasa'nın içerisinde yer almaktadır. Yasa'nın maddeleri doğrudan incelendiğinde varis tayiniyle ilgili bir madde olmadığı görülmektedir. Dolaylı olarak incelendiğinde, Yasa'nın 34. maddesinde konuyla ilgili bir madde olduğu görülecektir. Bu madde Cengiz sülalesinde uygulanmıştır. Cengiz Han öldüğü esnada Cengiz Han'ın en küçük oğlu Tuluy, babasının evinde yani Karakurum'da kalmıştır. Cengiz Han'ın en büyük oğlu olan Cuci, batıda Moğol atlarının tırnaklarının değdiği yere kadar ki kısmı alma hakkına sahipti. Bu da bize yasanın Cengiz sülalesinde uygulanışı hakkında iyi bir örnektir.

Devletlerde yaşça büyük üyenin tahta geçmesi teamülüne karşın, 13. yy da Cengiz Han'ın en küçük oğlu Tuluy'un oğullarının devlette hâkim unsur haline gelmesi Büyük Kağan olarak Mengü, sonra başa geçen Kubilay'ın ve İran'da Hülâgû Han'ın bu konumlara gelmesi, meşru olmayan bir kadro değişikliğini gözler önüne sermektedir. Zira Moğollar'da ekberiyet⁴⁸ anlayışının geçerli olmadığını göstermektedir. 13. yy Moğollarında siyasi yapının yeni olması da bunda etkilidir. Moğol âdetinde birinci ve en saygın hanımın en küçük oğlu babanın mirasçısı olurdu. Bu gelişmeler aile hukuku ve devlet hanedan hukuku açısından ayrı ayrı değerlendirilmelidir. Bazılarına göre küçük oğul devletin değil, aile malının varisi olduğunu öne sürmektedir.⁴⁹ *Moğolların Gizli Tarihi*'ne göre devlet kurulmadan önceki dönemde soy içinde yaşlıların sözü geçiyordu. Devlet kurulduktan sonra yeni düzende boylar ve soylar önemini yitirdi, aileler önem kazanmaya başladı. Yeni

⁴⁷ Ali Bademci, *Cengiz ve Yasası Timur ve Tüzükâtı*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2012, s. 114-115; Curt Alinge, *Moğol Kanunları*, s. 145-146; Habibe Temizsu, *Yasak*, s. 60-62; George Vernadsky, *Moğollar ve Ruslar*, s. 128-141.

⁴⁸ Ailenin yaşça en büyük kişinin iktidara geçmesi sistemidir.

⁴⁹ İsenbike Togan, "Çinggis Han ve Ahfadı Zamanında Moğol Veraset Düzeni", s. 572.

düzende her ailenin içindeki yetişkin erkekler doğrudan doğruya devlete karşı yükümlü oldular. Aile içinde de soyun ileri gelenleri değil, anne ve babalar önem kazandı. Yani soyun yaşlısı erkekler ve kadınlar yerine ana-oğul ilişkisi ön plana çıktı. Eski soy ve boy düzeninden yeni devlet düzenine geçişte olan farklılıkların kendini, soydan çok yetişkin erkeklerin ordu düzenine tâbi olduğu aile düzeni içerisinde gösterdiği. Eski düzende soyun bir yaptırım gücü vardı. Ordunun kurulması ile yaptırım gücü orduya ve emir komuta zincirine geçmiş oldu. Böylece aileler devlete karşı sorumluluklarını yerine getirmekle sorumlu hale geldiler. Cengiz Han'ın çevresindeki hiyerarşik yapıli boylarda böyle bir yapı vardı ama ordu düzeniyle bu yapı onlar arasında yaygın bir hale geldi. Hiyerarşik yapıli boylarda yaygın olan aile yapısı içerisinde erkek çocuklar yaş sırasına göre evlendirilir ve kendilerine müstakil derme ev ve sürülerden hisse verilirdi. En küçük oğul da Türk ve Moğol geleneklerine uygun olarak aile ocağını bekler ve baba ocağının varisi olurdu. Bu gençlere “otçigin⁵⁰” deniliyordu. Diğer bir deyişle “ejen” yani sahip deniliyordu. Cengiz Han'ın kardeşinin adı da Temüğe Otçigin'dir. Anlatılan tarihlerde en küçük evlada saygı gösterildiği ifade edilse de Cengiz Han Devleti kurulduktan sonra artık bu unvan başkaları için kullanılmamıştır.⁵¹

En büyük ve en küçük oğul haklarını yani aile hukukunu uygulamak, bölünme veya beraberlik içinde paylaşım ilkesini beraberinde getiriyordu. Beraberlik içinde paylaşım ise geniş aile düzeni demektir. Yeni kurulan ordu düzeni ile soy, boy ve geniş aile ordu içinde dağıtılıyordu. Böyle bir geniş aile düzeni içinde paylaşım, devlet katında mütalaa edildiğinde hâkimiyetin paylaşılması ilkesini de beraberinde getiriyordu. Cengiz Han hem kendi döneminde hem de ölümünün akabinde böyle bir yola gitmenin yararlı olmayacağını görmüştü. Cengiz Han, memâlikin bütünlüğünün korunması gerektiği görüşünde olmuş ve kendi yerine Ögedey'in geçmesini önermiştir. Cengiz Han'ın aslında büyük ve küçük oğullarını, hatta onların eşlerini mensup olduğu Kongrat ve Kerayit kabileleri devre dışı bıraktığı görülmektedir.

⁵⁰ Ot, ateş anlamına ve tigin, şehzade yahut prens anlamına gelmektedir. Ocak prensi lakabıdır. Mehmet Ölmez, “Eski Uygur Ve Çin Kaynakları Işığında Orhon Yazıtlarında Geçen Yer ve Kişi Adları”, **Orhon Yazıtlarının Bulunuşundan 120 Yıl Sonra Türklük Bilimi ve 21. Yüzyıl konulu 3. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu**, 2010, s. 632.

⁵¹ İsenbike Togan, **a.g.m.** 572-574; Vladimirtsov, **a.g.e.** s. 78-79.

Onlardan birisini seçmek, ilerisi için onların evladını da seçmek anlamına gelebilirdi. Hâlbuki kağanlığın ayakta durabilmesi için bu mevkiye en uygun olan kişinin ve en çok destek alan üyenin başa geçebilmesi yani sistemin ucunun açık olarak bırakılmış olması gerekiyordu. Cengiz Han, üçüncü oğlu Ögedey'i seçmekle bu kapıyı açık bıraktığını:

Ogedey'in neslinden

Doğanlar, beceriksiz olursa:

'ot içine atılıp ta,

İnekler bile yemezse,

Yağ içine atılıp ta

Köpekler bile yemezse'

*Diğer çocuklarımdan, iyiler hiç doğmaz mı?*⁵²

sözleriyle ifade etmiştir. Cengiz Han daha sağlığında imparatorluğu dört oğlu arasında bölüştürmüştü. Ülüş adı verilen bu paylaşımında kağanlık Ögedey'e; batıdaki uçların fethi en büyük oğul Cuci'ye; yasa yani devlet düzeninin korunması ikinci oğul Çağatay'a ve ailenin malı mülkü de en küçük oğul Tuluy'a verilmişti. Cengiz Han'ın kurduğu ordu da mülkten sayılmış ve bu yüzden en küçük oğul Tuluy'a bırakılmıştır. Bu dönemde Cengiz ailesi içinde aile hukuku ile devlet hukukunun tam olarak ayrıldığını söylemek zordur. Cengiz Han'ın hanımlarının kendi karargâhları vardı, bunlara orda deniliyordu. Aynı şekilde dört oğlunun ve Cengiz'in kardeşlerinin de ordaları vardı. Bu ordalardaki halk onların hizmetindeydi. Bu nedenden ötürü ilk ülüşler önce halk yani ordu esasında olmuştur. Soy ve boylara mensup kişiler yeni düzende ordu mensubu oldular. Bu soy ve boyların toprakları da ordunun ve hanlığın toprakları oldu. Cengiz Han'ın oğullarına başlangıçta böyle yurtluklar verilmişti. Burada hem halk hem de toprak söz konusu idi. Bu türden ülüşler için *ulus* tabiri kullanıldı. Dört ulus tabiri Cengiz Han'ın dört oğluna tâbi olan göçebe halklar ve yerleşik bölgeler anlamındadır. En büyük payın Cengiz Han'ın en küçük oğul Tuluy'a düştüğü ifade edilir.⁵³

⁵² İsenbike Togan, **a.g.m.** s. 575.

⁵³ İsenbike Togan, **a.g.m.** s. 574-576.

Cengiz Han evladı arasındaki üleşim, pastanın paylaşılması gibi ayrı ayrı kısımlar halinde değildi. Sorumluluklar bir bütün içinde iş bölümüne benzer bir şekilde paylaşılmaktaydı. Bütünlüğü sınırlar değil, kağanlık, yasanın yönetilmesi, ordu yönetimi gibi öğelerin temsil ettiği sorumluluk katmanları bir arada tutuyordu. Fethedilecek topraklara gönderilen ordu komutanları, diğer şehzadelerin temsilcilerinin katıldığı bir kurultayda belirleniyordu. Durum böyle olunca aile hukukuna göre en büyük oğulun kendi hakkını alarak ayrılıp gitmesi, arkasından diğer oğulların onu takip etmeleri ve en küçük oğulun aile mülkünün varisi olması ailenin bölünerek yaşamını devam ettirmesini sağlıyordu. Fakat bu politika devlet içinde uygulanınca devletin daha toparlanmadan bölünmesine sebep oldu. Bu durum bize Cengiz Han'ın neden en büyük veya en küçük oğulu seçmediğini gösterir. 13. yüzyılın ortalarına gelindiği zaman, en büyük oğul Cuci'nin oğlu Batu'nun desteği ile en küçük oğul Tuluy Han'ın üç oğlu, imparatorluğun büyük bir kısmına hâkim oldular. Zamanla imparatorluk topraklarına Tuluy evladı ile Cuci evladı hâkim olmuşlardı. Çağatay evladı ise Orta Asya'da payına düşen topraklarla müstakil bir devlet olarak Timur devrine kadar hüküm sürmüştür. Ögedey evladı yavaş yavaş önemlerini kaybetmiştir. Dört ulus, 1260 yılından sonra kendilerinden ayrı ayrı adlarla söz ettiren ve aslında yerleşik ve konar-göçer nüfusların ağırlıklı olduğu ikişer hanlıktan meydana gelen dört hanlık şekline dönüşür. Konar-göçer olanlarda (Altın Orda ve Çağataylılar) paylaşımçı ve çok merkezli gelenekler; yerleşik nüfusun ağırlıklı olduğu İlhanlılar ve Kubilay Hanlığı'nda ise bir merkez etrafında birikimcilik görüşü egemendi. Birikimcilik, bir merkez etrafında kurumsallaşma olarak anlaşılmaktadır. Vergi gibi gelir kaynakları bu merkezde biriktiriliyor ve kararlar burada veriliyordu. Bu dört ulus 14. yüzyılın ortalarından itibaren dağılmaya başlamıştır. Cengiz Han'ın kurduğu imparatorluk 18. yüzyıla kadar Cengizlilerin meşru hükümdar olarak algılanmaları çerçevesinde devam etmiştir.⁵⁴

Büyük Moğol İmparatorluğu'nda önemli bir husus kadınların devlet idaresinde bulunmasıdır. Baş idare makamı birçok kez kadınlara tevcih edilmiştir. Ölmüş bir hükümdarın çocukları veraset iddiasında bulunurken bunların dul karıları baş kadın olarak tahta geçerdi. Ögedey'in ölümünden sonra Batu, büyük hanlık için

⁵⁴ İsenbike Togan, **a.g.m.** s. 576-578.

feragat ettikten sonra bu makam beş yıllık bir süre boyunca Töregene Hatun tarafından idare edildi. Töregene Hatun, oğlu Güyük'ün tahtı ele geçirmesi konusunda ona yardımda bulunmuştur. Zira devleti yönettiği bu süreç zarfında oğlunun tahta geçmesi için gerekli koşulları ve ortamı hazırlamış, tahtı ona tevdi etmiştir. Bir diğer önemli kadın şahsiyet ise Oğul Gaymış ve onun naibeliği sürecidir. Güyük Han öldükten sonra devletin yönetimini üstlenmiş ve bu görevi sürdürmüştür. Kurultay, onun naibeliğini kabul etmiş ve vezir Çinkay'ı onun yanına müşavir olarak vermiştir. Mengü iktidarı ele geçince Oğul Gaymış'ı idam ettirmiştir.⁵⁵

Hükümdarlık, Büyük Moğol İmparatorluğunda olduğu gibi İlhanlılar'da da babadan oğula geçerdi. Saltanatta babayı, oğlu istihlâf ederdi. Eşit annelerden olan oğulların hepsi de aynı haklara sahip olurdu. Saltanat varisliği için sabit âhkâm mevcut değildi. Fakat bazı istisnalar vardı. Özellikle İlhanlılar'da sadece babadan oğula geçme usulü olmamış, ölen hükümdarın kardeşleri de saltanat yolunda hak iddia etmişler ve hatta seçilmişlerdir. Bunun en bariz örneği Ahmet Teküdar'dır. Abaka, kendisine halef olarak oğlu Argun'u seçmiştir ve tahta geçmesi için onu işaret etmiştir. Fakat Ahmet Teküdar, kardeşi Abaka'nın ölmesiyle birlikte bir taht iddiacısı olarak ortaya çıkmıştır. Babadan oğula geçme usulüne aykırı hareket edilmiş ve Ahmet Teküdar, 1282 tarihinde ailenin en yaşlısı sıfatıyla tahta geçmiştir. Bunu bir diğer örneği ise Geyhatu'dur. Argun ölmeden önce kendisinden sonra yerine bir isim zikredilmemiştir. Argun'un ölümünden sonra iktidar onun oğlu olan Gazan'a geçmesi beklenirken, devlet adamlarının da etkisiyle başa Abaka'nın oğlu olan Geyhatu geçmiştir. İlhanlı hükümdarları çoğu zaman kendisine halef olarak oğullarının geçmesini tavsiye etmiştir. Bu hususta bazı istisnalar bulunmaktadır. Örneğin, Gazan Han kardeşi Olcaytu'nun yerine geçmesini istemiştir. Çünkü tahta onun daha layık olduğunu ve devletin devamını sağlayabileceği inancında olmuştur. İlhanlılar'da saltanat seçiminde bir kurultay toplanırdı. Bu kurultayda kararlar alınırdı. Seçime kadınlar da katılırdı. Seçimde, Moğolların büyük bir kısmı, diğer tebaa ve yabancı devlet elçileri ile birlikte tâbi olan devletlerin hükümdarları bulunurdu. Kurultay önceden tespit edilen adaya her zaman bağlı kalmaz, devlet

⁵⁵ Berthold Spuler, **İran Moğolları**, Çev. Cemal Köprülü, TTK Yayınları, Ankara, 2011, s. 284.

reisini serbestçe seçerdi. İlhanlı Devletinde bulunan devlet adamları seçim işlerinde oldukça etkiliydi. Çoğu zaman seçime müdahale ederler ve devletin bir kargaşa içerisinde bulunmasına yol açarlardı. Özellikle Baydu'nun başa geçiş hadisesi bunun en önemli örneğidir. Geyhatu'nun ölümünden sonra, Horasan'da görev yapan Argun'un oğlu Gazan'ın tahta geçmesi beklenirken, devlet adamlarının etkisiyle onu etkisiz hale getiren Baydu'nun tahta geçmesini uygun görmüşlerdir. Bu durum devletin içerisinde çatışmalara yol açmıştır.⁵⁶

Sonuç olarak hem Büyük Moğol İmparatorluğu'nda hem de İlhanlılar'da taht konusu çok önemlidir. Devletin en önemli mekanizması olan bu makam, birçok hükümdarın, şehzadenin, devlet adamının sonunu hazırlamıştır. Bu makamı ele geçirmek isteyenler yeri geldiği zaman çok büyük bedeller ödemiştir. Aile üyesi olması sebebiyle özellikle İlhanlılar'da birçok şehzade hayatını bu uğurda kaybetmiştir.

C. Yarlık Sistemi

Eski Türkçe yarlığa fiilin yarlığ-ka biçiminde türediği ve yarlığ ismiyle doğrudan ilişkili olduğu Türkoloji'de genellikle kabul edilmiş bir bilgidir. İlk defa bir Yenisey Türkçesi yazıtında “üze teñri yarlıkadı” biçiminde geçen yarlığa- fiili, Orhun yazıtlarından Tonyukuk'ta da hep “teñri yarlığa-“ tarzında Tanrı'dan kaynaklanan “ih̄san etmek, yardım etmek, buyurmak, lütfetmek” anlamlarıyla ilgili olduğu görülmektedir. Uygur yazıtlarında da geçen yarlığ kelimesi “Sekiz Yükmek” adlı eserde görülen yarlığa- fiili “dini bir meseleyi münakaşa etmek, vaaz vermek” anlamındadır. Karahanlı dönemine ait metinlerde yarlığ “emir, buyrultu; dinî emirler mecmuası” anlamıyla kaydedilmiştir. Karahanlı dönemine ait Kur'an çevirisinde geçen yarlığ “bağışlamak, mağfiret etmek, acımak, esirgemek” anlamları için kullanılmıştır. Kaşgarlı Mahmud yarlığ sözünü “emir, hakanın mektubu, fermanı buyruğu” anlamıyla kaydetmiştir. Türk tarihinde yarlığ sözü hükümdarın yazısı olarak kullanılmış ve sadece hükümdarın buyruğu değil aynı zamanda basit emirname olarak da algılanmıştır. Hükümdarın sıradan emirleri, genel geçerliliği

⁵⁶ Berthold Spuler, **İran Moğolları**, s. 279-285; Habibe Temizsu, “Cengiz Yasalarının Moğol Devletlerindeki Uygulanışı, Etkileri ve Değişimleri”, Yüksek Lisans Tezi, **Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İstanbul, 2012, s. 150-151; Habibe Temizsu, **Yasak**, s. 192.

olmayan kuralları tanımlamak, belli bir durumla yetinmek için, sık sık da atama belgesi olarak kullanılmıştır. Yarlık her zaman kırmızı, siyah, altın sarısı renklerde çeşitli mühürlerle görülür. Yarlık teriminin, Osmanlılar tarafından “ferman, irade, buyrultu” anlamıyla XVII. yüzyıla kadar kullanıldığı ifade edilmektedir.⁵⁷ Ayrıca yarlıkla ilgili olarak ani sorunlar karşısında verilen doğaçlama emirler olduğu da ifade edilir.⁵⁸

“1. Haber verme, 2. Emir, buyruk, 3. Ferman, hükümdar emirnamesi” anlamlarını taşıyan Eski Türkçe yarlık sözü, Moğollar’da şu anlamda kullanılmaktadır: Daha çok diplomatik yazışmalarda kullanılan, gerek maiyetlerine ve gerekse de diğer ülkelerin hükümdarlarına gönderilen, emirnameler yanında tebaanın bir kısmına ya da herhangi bir şahsa verilen imtiyaz beratına verilen addir.⁵⁹ Geniş coğrafyalara hâkim olan Moğol hanları, kendilerini “Gök’ün oğulları” gibi gördükleri ve yeryüzünde kendilerine eşit insanların bulunmadığını düşündükleri için başkalarına söyledikleri yahut yazdıkları her şeyi “büyüğün küçüğe söylediği söz, emir” telakki etmiş ve inşâ divânından çıkan bu tür yazılara yarlık demişlerdir. İlk Moğol hanlarının yarlıkları sözlüdür. Bunların yazıya geçirilmesi fikri, diğer birçok uygulamada ve alfabe kullanımında olduğu gibi XIII. yüzyılın başında Uygurlar’dan alınmıştır. Bu sebeple Moğol hanlarının yarlıkları özellikle yapı ve formül açısından Uygur yarlıklarının etkisi altında kalmıştır. Yarlık yazma geleneği Büyük Moğol İmparatorluğu’ndan sonra Moğolistan’da ve Cengizogulları’nın kurdukları devletlerde devam etmiştir.⁶⁰

Yarlıklar içerik bakımından diplomatik ve tarhanlık olmak üzere ikiye ayrılır. Hanın egemenliği altındaki ülkelerin hükümdarlarına gönderilen yazılar diplomatik yarlık diye nitelendirilmiş, hanın istediği kişilere veya kurumlara verdiği, sahibine

⁵⁷ Galip Güner, “Yarlık ‘Buyur, Emir, Ferman’ ve Yarlığa ‘(Tanrı) Buyurmak; Lütfetmek’ Kelimelerinin Kökeni Üzerine Yeni Görüşler”, *Turkish Studies*, Vol. 8/1, Ankara, 2013, s. 1554-1555; Mustafa Öner, “Yarlık Sözü Hakkında”, Sempozyum Bildirisi, **TİKA I. Uluslararası Türkoloji Sempozyumu 31 Mayıs-4 Haziran 2004**, s. 1-2

⁵⁸ Temizsu, **a.g.e.** s. 219.

⁵⁹ Neslihan Durak, “Çingizli Hatunları I: Sorgaktani Beki”, s. 255; Özkan Dayı, “İran Moğollarında İdari Bürokrasi”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Erzurum, 2017, s. 242.

⁶⁰ İlyas Kamalov, “Yarlık”, **DİA**, c. 43, Ankara, 2013, s. 334.

vergi ve devlet hizmetinden muafiyet sağlayan, geniş maddî imkân ve imtiyazlar tanıyan yarlıklar tarhanlık yarlığı adını almıştır. Tarhanlık yarlığına verilebilecek en güzel örnek; Moğollar'ın Köseadağ Savaşı'ndan sonra Sivas'a gelmesi üzerine Sivas kadısı Müezzibüddin Ali'nin Moğol hanından aldığı yarlığı Baycu Noyan'a göstererek şehrin yağmalanmasına engel oldu. Moğollar Harezm ülkesini yağma ve talan ederken, Moğol hakanının hizmetine giren ve yarlığı alan Müezzibüddin, Baycu Noyan Sivas'a doğru gelince onu karşılamaya çıktı. Baycu Noyan onu görür görmez tanıdı. Kendisinde bulunan yarlığı takdim edince Baycu onu öpüp başına koydu. Yarlık sebebiyle Baycu kendisinden istenilen talepleri kabul etti.⁶¹ Yarlık verme hakkı aslında hanlara ait olsa da hanların eşlerince de benzer belgelerin düzenlendiği bilinmektedir. Yarlıkların bir kısmı hanın inisiyatifiyle verilmiş, bir kısmı talep üzerine düzenlenmiştir. Talepler hana doğrudan değil karaçibey, emîr ve ulu bey gibi önde gelen devlet adamları aracılığıyla iletildi. Yarlıkların verilmesinde hanlara sunulan hediyeler önemli rol oynardı. Yarlıklar çeşitli üslûplarla kaleme alınmıştır. Bunların üslûplarının çeşitlenmesinde yazıldıkları dönemin siyasal ve kültürel durumu, yarlığın konusu ve yazılışı amacı önemli bir etken olmuştur.⁶² Yarlıkların yazım kuralları ise şu şekildedir: Giriş bölümünün altında satırlar içeriden yazılır. Ayrıca satır atlama (2-3 satır) ve boşluk bırakma uygulamaları Moğol resmî yazışma geleneğine ait bir özelliktir. Bu gelenek İran yazışmalarında da mevcuttur. Bazen bu satırların, önemini vurgulamak için yaldızla yazıldığı da görülür. Girişten sonra yarlığın verildiği ya da tarhanlık yarlıklarında yarlığın hitap ettiği kişilerin adları bulunur. "Inscriptio" adı verilen bu bölümde meslek grupları ana hatlarıyla beşe ayrılır: Askerî-idarî görevliler, ruhanîler, yarlığın geçerli olduğu bölgedeki askerî-idarî görevliler, muhtemel icracılar, bütün halk. Bu bölümün ardından hanın tarhanlığın verilmesiyle ilgili emir ve hükümleri sıralanır. Tarih ve yer adı yazılır. Yarlığa bazen al damga denildiği de görülür. Yarlıklar, bir devletin siyasi, iktisadi, askeri ve idari yapısı hakkında bilginin elde edilmesinde

⁶¹ İbn Bibi, *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye*, Çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara, 2014, s. 501-502.

⁶² Kamalov, "Yarlık", s. 335; Melek Özyetgin, *Orta Zaman Türk Dili ve Kültürü Üzerine İncelemeler*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2014, s. 20

önemli bir işlev görür. Bu sayede devletlerin bahsedilen bu yapıları hakkında daha detaylı ve özel bilgiler elde edilmiş olur.⁶³

İlhanlılar devrine ait Farsça yarlıkların protokol, metin ve sonuç olmak üzere üç bölümden oluştuğu görülür. Protokolde dua cümlesinin yanı sıra, yarlığın kimin adına gönderildiği ve gönderenin adları zikredilir. Metin kısmında belgenin ilgili olduğu kişilerin adları, yarlığın düzenlenmesine neden olan konu, niyet beyanı, olayın tekrerründe verilecek ceza ile tehdit etme, düzenlemelere uyulması ve onlara güvenilmesine davet etme ve istekler; sonuç kısmında tarih, mekân, dua cümlesi ve diğer dinî formüller yer alır. Genel olarak İslâmî dönem İlhanlı yarlıklarında; Besmele, Allâhu huve'l-vâhidu'l-kadîm (Allah tek ve ezelî olandır), Sözi (Sözü, buyruğu, emri) gibi ıstılahların kullanıldığı görülmektedir. Bugün elimizdeki ilk Farsça yarlık İlhanlı hükümdarı Geyhatu Han zamanından kalmadır.⁶⁴

Moğollar'da yanlış anlamalara ve suiistimallere mahal vermemek amacıyla resmi görevlilere ve görev icabı yolculuk yapan ulaklara olduğu gibi, yabancı elçilere payza⁶⁵ verilirdi. Bu payzalar yolcunun mevkiine göre farklı malzemelerden yapılıyordu. Örnek olarak altın, gümüş, demir gösterilebilir. En düşük rütbeliler için verilen payza tahtadandı. Mahalli görevlilere payzanın sahiplerine mümkün olan her yardımda bulunma talimatı verilmişti.⁶⁶

Sonuç itibariyle yarlık, Moğol düzeninin devamı için çok önemli bir yere sahiptir. Bu yarlıkların sahibi olanlar, gerek Moğol zulmünden kurtulmuşlar ve gerekse de ayrıcalıklı bir konuma sahip olmuşlardır. Moğol hükümdarının emriyle verilen bu yarlıklar, hükümdarın sözü niteliğindedir ve emredilenin yapılması konusunda kat'i bir hükmü vardır.

⁶³ Kamalov, **a.g.m.** s. 335; Özyetgin, **a.g.e.** s. 20-25.

⁶⁴ Ergin Ayan, "İlhan Olcayto Devrine Ait İki Fermân", **Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S. 1, 2016, s. 22; Özkan Dayı, "İran Moğollarında İdari Bürokrasi", s. 242-243.

⁶⁵ Payza, bir bakıma kimlik kartı, pasaport veya görev belgesi yerine geçen bir belgedir.

⁶⁶ George Vernadsky, **Moğollar ve Ruslar**, s. 161-162.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. BÜYÜK MOĞOL İMPARATORLUĞU'NUN TAHT MÜCADELELERİ

1.1. Cengiz Han Dönemi (1155 – 1227)

1.1.1. Cengiz'in Camuka İle Çekişmesi

Andalık⁶⁷, Moğollar için oldukça önemliydi. Eski Moğollarda gözlemlenen edilen kardeşleşme müessesesi kabileler arası ilişki alanına aittir. İki kabileye mensup olan şahıslar kendi aralarında dostluk ittifakı yapıp ve mutlaka birbiriyle hediyeleşirler; bundan sonra bu iki şahıs anda olurlardı. Temucin ve Camuka kendi aralarında şöyle konuştular: *“Eski adamlar diyorlardı ki iki adam anda olurlarsa güya bunların hayatı bir olur. Bunlar birbirini bırakmazlar, biri diğerinin hayatını korur”*. Andaların beraber yaşamaları zorunlu değildi. Andaların bir kabile üyesi gibi birbirine yardım etmeleri ve birbirini tutmaları lazımdı.⁶⁸

Temucin ile Camuka arasındaki ilişkiler Merkit kabilesinin Temucin'in ailesini kaçırmayı vakası ile başlamaktadır. Bu doğrultuda olay cereyan etti ve Temucin, Hasar ve Belgutai Tu'ula Nehri yakınındaki Ong Han'a gidip yardım istediler. Ong Han onlara yardım edeceğini ve Camuka'nın bu durumdan haberdar olup savaşa katılmasını istedi. Temucin kardeşlerini Camuka'ya gönderdi. Öncesinde seferin zaman ve yeri Camuka'ya bırakılmış olduğundan Camuka, Temucin'in yardım talebine olumlu cevap verdikten sonra seferin Onon Nehri civarında birleştikten sonra devam edeceğini belirtti. Nitekim Merkitler üzerilerine gelmekte olan birleşik ordunun haberini aldıklarından kaçmışlardır. Ancak Temucin'in kafilesi kaçmakta olan bir kabileyi yakaladılar ve Börte-ucin'i kurtardılar. İşte bu konu Temucin ile Camuka'nın ilk defa beraber sefere çıkmaları olarak nitelendirilir.⁶⁹

Temucin ve Camuka, Merkitler'i mağlup ettikten sonra birlikte Koronuk-cubur mevkesine hareket ettiler. Buraya vardıklarında andalık bağlarını yenilemeye

⁶⁷ Andalık, kan kardeşliği veya dostluk ittifakı olarak adlandırılır.

⁶⁸ Vladimirtsov, **a.g.e.** s. 95-96.

⁶⁹ **Moğolların Gizli Tarihi**, Çev. Ahmet Temir, TTK Yayınları, Ankara, 1986, s. 42-51.

karar verdiler. “*Temucin Toktoa’dan aldığı altın kemeri Camuka’ya taktı. Onu doru atına bindirdi. Camuka, Dayır-usun’dan aldığı altın kemeri Temucin’e taktı ve onu Dayır-usun’a ait olan beyaz ata bindirdi.*”⁷⁰ Bu olayı şölenlerle kutladılar. Birlikte geceyi geçirdiler. İki adamın kardeşlik bağının yenilenmesi zorunlu olmuştu. Birlikte galip gelmişlerdi, birlikte Moğol ulusunun öncüleriydiler. İktidarı paylaşmak için anlaşmalarını açıklamalı ve iktidarı korumak için gerçekten anlaşmalıydılar. İki adam yaklaşık on sekiz ay boyunca birlikte kaldılar. Kırmızı Halka Bayramı olarak adlandırılan günde aniden ayrıldılar.⁷¹

İlk defa dost oldukları dönem ise Temucin ile Camuka Horhonah-cubur’a yönelip oraya yerleştiler ve aralarında daha önceden kurmuş oldukları dostluğu perçinlediler. İlk defa dost olduklarında Temucin on bir yaşında idi. Onon Nehri üzerine aşık oynarlarken birbirlerine karşılıklı oyun kemiği vermişlerdi. Akabinde Camuka öküz boynuzlarından yaptığı ıslık alan okunu Temucin’e hediye etmişti. Temucin ise karşılığında selvi ağacından yapılmış bir ok vermişti. Moğol geleneklerine göre dost olan kimselerin hayatları ve canları bir kabul görmekteydi. İşte burada ikisi yeniden dostluklarını yinelediler. Dostluklarını yinedikten sonra ziyafet tertip edip ve geceyi dahi bir yorgan altında beraber uyuyarak geçirdiler.⁷²

Bu durum iki buçuk sene sonra yaklaşık Mart ayının ortalarına doğru son bulacaktır. Burada göç etme kararı aldıktan sonra Camuka bir dağ kenarına yerleşmek isterken, Temucin bu sözlere kulak asmayıp annesine danıştı. Temucin, Börte-ucin’in de tavsiyesi ile göçe durmadan devam etme kararı vermiştir. Bu göç sonunda birçok kavmi kendisine tâbî kılan Temucin, hükümdar oldu. Akabinde yeni hükümranlığının yönetim taksimatını yaptıktan sonra Kerayit lideri Tuğrul Ong Han’a elçi gönderdi ve han olduğunu ilan etti. Benzer şekilde elçilerin Camuka’ya gitmesi ve cevap olarak sadece temenni alınmasının ardından Camuka’nın küçük kardeşi Taiçar, Temucin’e bağlı bozkırda bulunan bir kabilenin at sürüsünü alıp götürdü. Ancak kabile lideri Taiçar’ı öldürdü. Bu olay üzerine Camuka, üç tümenlik askeri birlikleriyle Temucin üzerine sefere çıktı. Temucin olayı ve seferi öğrenince

⁷⁰ Jean Paul Roux, **Moğol İmparatorluğu Tarihi**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2001, s. 93.

⁷¹ Roux, **a.g.e.** s. 90-94.

⁷² **Moğolların Gizli Tarihi**, s. 52-53.

karşı sefere başladı ise de önce Onon Nehri üzerindeki Cerene geçidine girdi. Camuka, olay bu şekilde sonuçlanınca geri döndü.⁷³

Diğer kabileler Temucin'in Camuka'dan daha ağır bastığını, Moğolistan'ı birleştirecek imparatorluğu kuracak birisi varsa bunun Temucin olacağını düşünüyorlardı. Ancak Camuka'yla birleşen pek çok kişi oldu. Temucin tarafına geçenler arasında Celayirler, Tarkutlar, Barlaslar, Mengütler, Uryangkaylar, Besütler, Süldüsler, Dörbenler, Baarinler ve daha birçok kabile bulunuyordu.⁷⁴

Temucin'in en büyük düşmanı artık Camuka'ydı. Lakabı da "Seçen" yani "fasih" demektir. Gerçekten de Camuka çok fasih ve adının hakkını veren bir kişiliğe sahipti. Camuka, Alangua, Buzancar neslinden. Cacirat'ların üzerinde hüküm sürmüştür. Camuka halka yakın olup, onların içinde büyümüş bir prensti. Sadece Caciratları değil, birçok kabileleri kendi etrafına toplamıştır. Temucin ise Aristokrat idi, kendi ailesi gibi yüksek ailelerle temas etmiş, onların muhitinde kabul görmüştü.⁷⁵

Moğollar bir lider arayışı içindeydi: Temucin, Ong Han ya da Camuka. Temucin'in han seçilmesi, Moğol aristokrasisinin en yüksek temsilcilerinin, özellikle Kutula'nın oğlu Altan, Cürkin boyunun lideri Seçe-beki, Yesügey'in ağabeyinin oğlu sayesinde olmuştu. Hükümdarı seçmek için toplanan kurultayda, kurultaya başkanlık edenler şu açıklamayı yaptılar: "*Seni han yapacağız. Han olduğunda düşmanlara karşı atıldığımızda, sana onların kızlarını ve kadınlarını getireceğiz. Mükemmel sağlıklı atları sana getireceğiz, vahşi hayvanları av çemberinden çıkarıp, sana sunacağız. Sana, savaşta ve barışta sadık kalacağız ve sadık kalmadığımız takdirde bizi sahipsiz toprağa terk et.*" Bu sözlerin ardından Temucin 1196 yılında han seçildi.⁷⁶ *Moğolların Gizli Tarihi*'nde geçen ifadeye göre Tavuk yılı kabul edilen 1201 senesinde Camuka kendi mahiyetine tabi olanlar tarafından *han* seçildi. Karşılıklı yeminlerini kurbanlar sunarak yaptıktan sonra Temucin ile Ong Han'a savaş açtılar. Aynı şekilde haberi alan Temucin ve Ong Han savaşa karar kıldılar ve

⁷³ *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 53-62.

⁷⁴ Roux, *a.g.e.* s. 94-96.

⁷⁵ Togan, "Cengiz Han", s. 44-46.

⁷⁶ Roux, *a.g.e.* s. 96-97.

öncülerini gönderdiler. İki ordu birkaç gün sonrasında Koyiten’de karşılaştılar. Yağan yağmurun Camuka aleyhinde olması ile ordu ikiye ayrılıp geri çekildi. Ancak Temucin ile Onghan onları iki koldan takip etmeye başladı. Temucin, Camuka’ya yetişip muharebeye tutuştular ise de Temucin ağır bir şekilde yaralanmıştı ki Celme adında bir kişi O’nun iyileşmesi için çabalarının sonucunda neticeye kavuştu. Daha sonra Temucin kendisini dağın arkasından ok ile yaralayan kişinin Cebe olduğunu öğrendi ve dürüstlüğünden dolayı O’nu affedip yanına aldı.⁷⁷

Temucin han seçildikten sonra “Cengiz Han” unvanını aldı. O, han seçilince yeni kanunlar ve kurallar koyarak devletin temellerini atmıştır. Bu durum özellikle Camuka tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Temucin’in karşısına çıkabilecek güçler Ong Han’ın yönettiği ve hem müttefiki hem de rakibi olan Camuka’nın güçleriydi. Bunların haricinde Nayman reisi olan Buyruk Han ve daha henüz o zamanlar genç olan Küçlük ile Merkit aşiretinin reisi olan Tokta Bek’de Cengiz’in karşısına çıkabilecek güçlerdi.⁷⁸

Ong Han’a elçiler yollayan Temucin, müspet cevap aldıktan hemen sonra Camuka’ya da elçiler gönderdi. Elçilere şaşkınlığını belirttikten sonra andasıyla arasının açılmasına sebep olarak Altan ve Kuçar’ı gördü. Kendisi olmadan yapılmış ve çağrılmadığı bir seçimin kendisini bağlamadığını ifade etti. Camuka, kardeşine Temucin’e bağlı bir Moğol’a ait atları çalması için izin verdi. Bu hareket başarılı oldu fakat bu Moğol hiç beklemeden soyguncuların peşine düştü ve Camuka’nın kardeşini öldürdü, sürüsünü geri aldı. Camuka dökülen bu kanın hesabını sormalıydı. Bu, Temucin’e karşı açık bir savaş ilanıydı. On üç komşu boyla ittifak kurdu ve andasına karşı yürümek amacıyla otuz bin silahlı adam topladı. Temucin haberdar edildi ve harekete geçti. Savaş gerçekleşti. Savaşın galibini Reşideddin Temucin, Gizli Tarih ise Camuka olarak kabul eder. Temucin Onon yakınlarında bir sıradağa çekildi. Camuka’ya itaat eden bazı kabileler, Camuka’nın tavrından tiksinerik ve anda yeminini bozduğu için onu terk edip Temucin’e katıldı. Seçkinlerden sonra din adamları sınıfı da Temucin’e katılıyordu. Temucin buna sevinerek: “*Ülke bana*

⁷⁷ Moğolların Gizli Tarihi, s. 69-75.

⁷⁸ İhsan Arslan, “Büyük Moğol İmparatoru Cengiz Han’ın Din Algısı”, *Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi*, c. VIII, S. 38, 2015, s. 1012.

*geliyor.” dedi. “Bu Temucin size vermek için üstünden elbisesini çıkarır. Atını size sunmak için sırtından iner. Bu gerçekten de bir ülkeye sahip olmayı, askerlerini beslemeyi, ulus düzenini korumayı bilen bir adamdır.”*⁷⁹ Temucin, Camuka meselesine bir süreliğine ara vermiş gerek iç düzeni sağlamak gerekse de civardaki kabilelerle bilhassa Tatarlarla sorunlarını çözmeye ağırlık vermiştir.

Camuka, Temucin'den zarar gören, olumsuz etkilenen Moğolistan'ın başlıca uluslarından olan on bir tane kabileyi yanına çekti (Salciutlar, Dörbenler, Kongiratlar, Merkitler, Oyratlar, Tatarlar, Naymanlar, Enkiraslar, Kurilaslar, Dörmenler, Caciratlar). Bu kabileler 1201 tavuk yılında bir kurultayda bir araya geldiler ve Camuka'yı hanlık makamına çıkarmaya and içtiler.⁸⁰ Böylece henüz yeni olan bir Moğol monarşisine karşı kızgınlıkları, kıskançlıkları, kibirleri yüzünden gerçek bir öndere hizmet etmek istemeyenler, silik bir kişiliği kendilerine sahte bir önder olarak seçtiler ve ikinci bir monarşiyi kurdular. Camuka “Gur Han” unvanı aldı. Temucin, olan bitenden haberdar oldu. Ong Han'a haber verdi. İki hükümdar güçlerini birleştirip saldırıya geçtiler. Orduların bir kısmı Camuka'ya ulaştı. Havanın kararması üzerine geri dönüp mevzilendiler. Ertesi gün askeri birlikler savaş düzeni aldılar. Savaş tekrar cereyan etti. Ortaya çıkan fırtına Camuka'nın tarafına dönmüştü. Kar fırtınası o kadar güçlüydü ki birçok kişi dondu. Askerler ve atlar uçuruma yuvarlandı. Askerler hep birlikte: “*Gök tarafından sevilmiyoruz.*” dediler. Yenilenler dağıldı. Zafer Temucin'in oldu.⁸¹

Hicri 599⁸² (M. 1202) Köpek yılında Timuçin Tatarlarla mücadele ettiği bir dönemde Ong Han'da Merkitler'e karşı mücadele halindeydi. Ancak elde ettiği ganimetlerden Temucin'e hiçbir pay vermemişti. Akabinde iki sefer daha beraber yaptılar. Ancak ikinci seferde gece durma kararı almalarına rağmen Ong Han kendi bölgesinde ateş yakarak ilerlemeye devam etti. Nitekim böylelikle Ong Han ile Camuka ittifak kurdular. Temucin durumu fark edince onları kendilerinden saymama

⁷⁹ Roux, **a.g.e.** s. 97-101.

⁸⁰ Abdurrahul İsakov, “Kırgız-Moğol İlişkileri (IX.-XV. Yüzyıllar)”, Doktora Tezi, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Ankara, 2014, s. 138-139.

⁸¹ Roux, **a.g.e.** s. 107-109.

⁸² Cüveyni, **Tarih-i Cihangüşa**, Çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara, 2013, s. 92.

kararı verir ise de bir süre sonra Ong Han'ın yaşlanması hasebiyle Kara Orman'da birleşip baba-oğul gibi davranmaya karar vermişlerdir.⁸³

Temucin'in ilk hareketleri sırasında Kerayitler'de Ong Han hükümdardı. Ona Çin hükümdarı Vang lakabını vermişti ki, Türkler buna Ong hatta Hristiyan olduğu içinde İvan şekline bile saktular. Kerayitler Türk'türler. Zira Kerayitlerin rastlanan isimleri Türkçe'dir. Kerayit asıllı olan Sorgaktani Beki Moğol hükümdarlarının annesidir.⁸⁴ Temucin, gençliğinde Ong Han'a çok şey borçluymuştu. Zira karısı Börte'nin Merkitlerden kurtarılmasında Camuka kadar Ong Han'ın da etkisi büyüktü. Temucin'de Ong Han'a yaptıklarının karşılığını fazlasıyla ödemişti. Aralarında soğukluk rüzgârları esmekteydi. Camuka, Temucin ile Ong Han'ın arasındaki soğukluğu farketmişti. Bu iyi bir fırsattı. Artık intikam vakti gelmişti. Temucin'in Tatar muharebesinde, elde ettikleri ganimetleri Altan ve Kuçar'dan alması, onların Camuka'ya katılmasına yol açtı. Camuka, bu kişiler arasındaki düşmanlığı körüklüyordu. Ong Han ilk başta Camuka'nın bu düşüncelerine karşı çıktı. Camuka, Ong Han'ın oğlunu kandırmaya çalıştı. Ona Ong Han'ın, Temucin'i evlat olarak görmesinin kendisini miras dışı bırakmasına neden olacağını söyledi. Oğlu Senggün bu fikirleri Ong Han'la paylaşınca Ong Han'da istemeyerek de olsa onlarla birlikte hareket etmeye başladı. Ong Han'ın oğlu Senggün'ün, babasını Temucin'e karşı kışkırtması nedeniyle bu durumu değerlendiren Camuka, Temucin'i öldürmek konusunda Ong Han'la anlaştı.⁸⁵

Kerayitler, 1203 yılında Temucin'i bir şölene davet etti. Temucin yol üstünde Mönglik'e uğradı. Buradaki Şamanın telkinleriyle gitmeme fikrine kapıldı. Kerayitler tuzağın ortaya çıktığını anladı. Temucin'i ele geçirmeye karar verdiler. Her tarafı bataklık olan Balcuvana'nın tek bir giriş yeri vardı. Oradan saldırıp, Temucin'i basacaklardı. Bu hileyi ve teşebbüsü Ong Han'ın yanında bulunan iki at bekçisi konuşulanları duydukları için Temucin'i uyardı ve Temucin kaçtı. Bu haberi

⁸³ Joseph de Guignes, **Tarihi Umumisi**, Çev. Hüseyin Cahit, Haz. Erol Kılınç, c. II, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2018, s. 422; **Moğolların Gizli Tarihi**, s. 85-88;

⁸⁴ Togan, "Cengiz Han", s. 28-30.

⁸⁵ V. V. Barthold, "Cengiz Han", **İ.A. MEB Yayınları**, c. III, s. 91-92; Firdes Özen, "Mengü Han Döneminde (1251-1259) Selçuklu-Moğol İlişkileri", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Ankara, 2010, s. 17-19.

Urmavut aşiretinden Kışlık büyük fedakârlıklarla bir hayli adam öldürerek Temucin'e erıştirdi. Temucin buna son derecede sevinmiş, Kışlık'a nesillerce devam edecek "Tarhan"lık unvanını vermiştir.⁸⁶

Camuka ve Ong Han'ın önderliğinde ordu yaklaşıyordu. Camuka, adamlarının birkaçıyla bir kenara çekildi ve onlara: "*Ong Han, bu orduyu yönetmemi istiyor. Hiçbir zaman andama karşı savaşmayı başaramadım. Ong Han bu orduyu yönetmemi söylüyorsa, bu benden daha iyisini başaramayacağı içindir. Andamı uyaracağım.*"⁸⁷ İki taraf arasındaki çatışma uzun sürdü ve kesin bir sonuç vermedi. Çok sayıda ölü ve yaralı vardı. Her iki ordu da son derece yıpranmıştı ve savaşmak istemiyorlardı. Temucin'in ordusu Doğu Moğolistan'ın uzaklarına çekildi.⁸⁸

Ong Han, kalkıştığı işten pişmanlık duyuyordu. Kendisini bu yola ileten oğluna, Camuka'ya kızgındı. Adamlarından biri ona: "*Han! Han! Bırak bunları! Camuka, Altan ve Kuçar çoğunluk bizimle. Temucin'e karşı olanlar nereye gidecekler? Sadece bindikleri atlara ve damları olan ağaçlara sahipler.*" dedi. Herkesin gözünde Moğol hanı Camuka, asi olan Temucin'di.

Moğollar tekrar canlandı. Kerayitlerin üzerine Temucin bir sefer tertip etti. Kerayitlerin etrafını çevirdiler ve Kerayitler'e saldırdılar. Üç gün üç gece savaştilar. Kerayitler teslim oldu. İlk zamanlar Temucin'le müttefiktiler. Ancak aralarının açılmasını isteyenler de çoktu. Nihayet bozuştular ve çatıştilar.

Zafer Temucin'indi. Temucin başarısını: "*Ebedi mavi Gök'ün yardımı ve korumasıyla Kerayitler'i yendim ve yüce konuma erıştim.*"⁸⁹ sözleriyle ifade etmiştir. Temucin, Camuka'yı kıskançlık ile suçlayıp babaları ile arasının açılmasına sebep olarak O'nu görmekteydi. Ong Han'ın kabilesini bir gece baskını ile ele geçiren Temucin, bu şekilde Kerayit kabilesini kendine bağlamış oluyordu. Ancak Ong Han kaçsa da yolda su içmek için durduğu sırada öldürüldü.⁹⁰ Ong Han'ın affedilip,

⁸⁶ Togan, "**Cengiz Han**", s. 47-50.

⁸⁷ Roux, **Moğol**, s. 118.

⁸⁸ Roux, **a.g.e.** s. 116-119.

⁸⁹ Roux, **a.g.e.** s. 123.

⁹⁰ Joseph de Guignes, **a.g.e.** s. 423-428; **Moğolların Gizli Tarihi**, s. 89-110;

Naymanların yanına sığınmaya giderken öldüğü söylenmektedir.⁹¹ Bazı eserlerde Ong Han'ın bu harp sırasında öldürüldüğü yazmaktadır.⁹² Nayman askerlerinin Ong Han'ın kafasını keserek Hanlarına teslim ettikleri de ifade edilmektedir.⁹³

Kerayitlerin kendisine katılması Temucin'i Doğu ve Kuzey Moğolistan'ın efendisi yapıyor ve Camuka'yı dayanaksız bırakıyordu. Naymanların toprağı bir nevi sığınma bölgesiydi. Temucin'in rakipleri buraya sığınmıyordu. En başta gelen isim ise kuşkusuz Camuka'ydı. Naymanlar'da Temucin'in gücünden çekiniyordu. Tarih 17 Mayıs 1204'ü gösterdiğinde Temucin Nayman topraklarına doğru harekete geçti. Tayang Han ve Camuka birlikteydiler. Tayang Han sordu: *“Bizimkileri izleyen bu kişiler kim?”* Camuka: *“Bunlar andamın dört köpeğı, Cebe, Celme, Subutay, Kubilay. Onlar insan etiyle beslenir. Kırbaç yerine eğri kılıç kullanırlar. Çiy içerler. Rüzgâr gibi giderler. Savaşta, adamların vücutlarını parçalayıp yerler. İşte, zincirlerini koparmışlar. Ağızlarından salyaları akıyor.”*⁹⁴ Bu surette Camuka, Temucin'in adamlarının faziletlerini övmüştü. Nayman Han'ı Buyruk, bunun üzerine: *“Sen bizim değil, düşman tarafını tutuyorsun, bizim cesaretimizi kırıyorsun.”* demiştir. Savaş başlamıştı. Moğollar, Naymanlar'a karşı üstün gelmekteydiler. Nayman ülkesi teslim oldu. Buranın da ele geçirilmesiyle tüm Moğolistan Temucin'in avuçları içindeydi. Geriye iki kişi kaldı: Camuka ve Merkit Toktoa.⁹⁵ Camuka kötü durumdaydı. Yaşamını çalıp çırparak sürdürüyordu. Bir gün yakın bir dostuna şöyle dedi: *“Bunca insan daha kötü yemeklerle yetinmek zorundayken, koyun yiyebildiğiniz için kendinizi mutlu sayın.”*⁹⁶ Camuka eşkıyalık yapmaya başlayan arkadaşlarının arasına katılarak maceraperest bir hayat sürerken kendi adamları tarafından Temucin'e teslim edildi. Nihayet Selenge başlarındaki savaşta Camuka esir alındı. Ona: *“Temucin şimdi sana ne yapacak?”* diye sorduklarında, *“Ben onu yakalasaydım ne yapacaksam onu.”* dedi. Kendilerinin

⁹¹ Roux, **a.g.e.** s. 123.

⁹² Togan, “Cengiz Han”, s. 30.

⁹³ Abdurrahul İsakov, “Kırgız-Moğol İlişkileri (IX.-XV. Yüzyıllar)”, s. 138-139.

⁹⁴ Roux, **a.g.e.** s. 126.

⁹⁵ Roux, **a.g.e.** s. 125-128.

⁹⁶ Roux, **a.g.e.** s. 130.

ödüllendirileceğini sanan bu kişileri Temucin, efendilerine ihanet etmekten ötürü ölüme mahkûm etti.

Temucin, her şeyi unutmayı, tekrar anda olmayı Camuka'ya teklif etti. Camuka: *“Tüm yaptıklarımın ötürü utancımın kıpkırmızı kesiliyorum ve andama bakmaya cesaretim yok. Bana yeniden dostun olmamı teklif ediyorsun, ancak bunun artık mümkün olmadığını hissediyorum. Benim yüzümden asla rahat uyuyamayacaksın. Her konuda beni aştın. Şimdi, kalbinin huzur içinde olması için benim gecikmeden ölmem gerekiyor. Ama kanımı dökmeden öldür beni, ey anda! Bu şartla, torunların torunlarını bile korur ve onlar için ebedi bir dua olurum.”*⁹⁷

Camuka kanı akıtılmadan öldürüldü ve cenaze töreni düzenlendi. Temucin'in talimatıyla Camuka'nın kemiklerine gereken saygı gösterildi ve özel bir sandığa kondu.⁹⁸ Reşideddin, Camuka'nın ölümü hakkında onun parçalara ayrılmış bir şekilde öldürüldüğünü ifade etmektedir.⁹⁹ Camuka'nın öldürülmeyip, kendisinin intihar ettiği de ifade edilmektedir. İki eski andanın bu macerası bir destan gibidir.¹⁰⁰

Böylece Temucin'in artık önü açılmış ve Moğollar kendi coğrafyalarındaki sorunları halledip yönünü yeni seferlere çevirebilecekti. Temucin dünkü müttefiklerini ve bugünkü rakiplerini istila edebildi ve onları, bütün Doğu Moğolistan kabilelerinin kendini hükümdar olarak tanıyacakları bir şekilde memleketten sürüp çıkardı.¹⁰¹

Akabinde onluk sisteme göre ordusunu taksim etti ve kanunlarını *Mavi Defter'e* kaydettirdi.¹⁰²

⁹⁷ Roux, **a.g.e.** s. 130.

⁹⁸ George Vernadsky, **Moğollar ve Ruslar**, s. 43.

⁹⁹ Roux, **a.g.e.** s. 130-131.

¹⁰⁰ İhsan Arslan, “Büyük Moğol İmparatoru Cengiz Han'ın Din Algısı”, s. 1013; Peter Golden, **Türk Halkları Tarihine Giriş**, Çev. Osman Karatay, Karam Yayınları, Ankara, 2002, s. 338-339; Zeki Velidi Togan, “Cengiz Han”, s. 50-52.

¹⁰¹ Carl Brockelmann, **İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi**, Çev. Neşet Çağatay, TTK Yayınları, Ankara, 2002, s. 203.

¹⁰² Guignes, **a.g.e.** s. 429-431; **Moğolların Gizli Tarihi**, s. 123-136.

Temucin, 1206 tarihinin pars yılında toplanan büyük kurultayda Büyük Moğol Han'ı seçildi. Çin kaynaklarına göre Temucin, kendini göçebelerin imparatoru olarak telakki etmiştir.¹⁰³

1.1.2. Cengiz'in Cuci'yi Öldürtmesi İddiası

Moğol Tarihi'nin en önemli şahsiyetlerinin başında şüphesiz Cengiz Han ve oğulları gelmektedir. Cengiz'in en büyük oğlu olan Cuci, henüz babasının sağlığında ölmüş ve onun mirası olan Cuci Ulusu'nun sınırlarını, oğulları Batu ve Berke başta olmak üzere, diğer Altın Orda Hanları daha da genişletmiştir. Cuci, Cengiz Han'ın Ulu Hatunu Börte'den doğma en büyük oğludur. Ancak Cuci'nin gerek dünyaya gelişi ve gerekse de ona verilen isim dolayısıyla gerçekten Cengiz'in öz oğlu olup olmadığı konusu bugüne kadar tartışılmaya devam etmiştir. Merkitler, Timuçin'in karısı Börte'yikaçırılmışlardı. Börte'nin Merkit obasında esaret altında ne kadar kaldığı tam olarak bilinmemekle birlikte, dönüş yolunda Cuci'yi dünyaya getirmesi, önceleri Cengiz'in sonraları da özellikle ikinci oğlu Çağatay'ın kafasını meşgul edecektir.¹⁰⁴ Cuci'nin doğumu hakkında şu ifadeler kullanılmaktadır: Merkit kabilesi Börte'yi kaçırarak Ong Han'a onu göndermişlerdir. Ong Han, Temucin'i babasından ötürü kendi oğlu gibi görürdü ve onun eşine iyi bir şekilde muamele etti. Ong Han'a bağlı bazı emirler, Börte'yi kendisine eş olarak almasını teklif ettiler fakat Ong Han buna şiddetle karşı çıkarak Börte'nin kendi gelini olduğunu ve ihanet edemeyeceğini bildirdi. Temucin durumdan haberdar olup Sapa Noyan'ı (Sartak'ın Dedesi), Ong Han'a göndermişti. Ong Han, Sapa Noyan'a Börte'yi teslim etti. Sapa Noyan ve Börte, Temucin'in ordasına doğru yola çıktıktan sonra yolda Cuci dünyaya geldi. Sapa Noyan, bebeğin zarar görmemesi adına bir miktar undan yumuşak bir hamur hazırlayıp bebeği bu hamurun içine yatırmış, bebeği hamurla elbisesinin yalmasına sarmıştı. Bebek işte böylesine beklenmedik bir anda dünyaya geldiği için de ona Cuci adı verilmişti".¹⁰⁵

¹⁰³ Osman Turan, "Çingiz Adı Hakkında", *Bellekten*, c. V, S. 19, Ankara 1941, s. 267.

¹⁰⁴ Jack Weatherford, *Cengiz Han*, Çev. Sermin Karakale, Kronik Yayınları, İstanbul, 2018 s. 78-84; *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 43-51; Roux a.g.e. s. 84-92.

¹⁰⁵ Ekrem Kalan, "Tarih-i Kaynaklara Göre Cuci Adının Kökeni ve Cengiz Kağan'a Oğul Olma Sorunsalı", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c. XXVII, S. 1, Temmuz 2012, s. 122-123.

Börte'nin Merkit obasında ne kadar kaldığı net olarak bilinmediği için, Cuci'nin gerçekten Cengiz'in oğlu olup olmadığı konusu belirsizdir. Çağatay ve Ögedey sürekli olarak Cuci'nin dünyaya gelişiyle alay ederlerdi ve bu da kardeşler arasındaki ilişkileri olumsuz yönde etkilerdi. Cengiz Han, bu hususu göz önünde bulundurarak, ölümünden sonra kardeşler arasındaki anlaşmazlık ve hatta kavgalardan çekinip, Cuci'yi en büyük oğlu olmasına rağmen veliaht göstermemişti.¹⁰⁶ Cengiz Han'ın Çin seferi sırasında eşlerinden birisi “*Sen öldüğünde kuşlara benzeyen halkını kimin emrine vermek istersin?*” diye sorunca Cengiz şaşırıp ve dedi ki: “*Herhalde bir gün ölümün geleceğini unuttum.*” Cengiz Han Cuci'ye: “*Oğullarımın en büyüğüsün, sen bu konuda ne düşünüyorsun?*” şeklinde bir soru yöneltti. Bu esnada Çağatay ortaya atıldı: “*Cuci'ye söz vermekle onu halef yapmayı mı düşünüyordun? O Merkitlerden gelmiştir. Nasıl olur da devletin idaresini ona bırakırsın*” dedi. Çağatay'ın bu sözlerine alınan Cuci, onun yakasına yapışıp: “*Babam benim hakkımda hiçbir fark gözetmedi. Nasıl olur da sen beni ayırırsın? Senin hangi kabiliyetin benden üstün? Han atamızın emrini dinlemek boynumuzun borcudur*” diye cevap verdi. Bu tartışma esnasında Cengiz Han, oğullarına tek bir sıcak rahimden çıktıklarını hatırlamaları için yalvarıyordu. “*Eğer size kalbinden hayat veren annenize hakaret ederseniz, size olan sevgisinin buz tutmasına neden olursunuz; sonra ondan özür dileseniz dahi olan olmuştur.*” Cengiz Han, bu olayın ardından oğullarının hepsine Cuci'yi en büyük oğlu olarak kabul ettiğini tekrar açıkladı ve bunu kabul etmelerini, Cuci'nin babası konusundaki şüpheleri bir daha tekrarlamamalarını emretti.¹⁰⁷ Çağatay kendisinin han olamayacağını anlayınca: “*Ögedey sakın adamdır, onu seç*” dediği ifade edilmektedir.¹⁰⁸ Cuci'nin de bu teklifi kabul ettiği beyan edilmektedir. Cengiz Han, bu tartışmadan sonra oğulları Cuci ve Çağatay'a “*Yeryüzü geniştir, nehirler ve suları sayısızdır. Kamplarınızı birbirinizden uzakta kurun ve her biriniz kendi krallığını*

¹⁰⁶ Kalan, **a.g.m.** s. 123-124.

¹⁰⁷ Jack Weatherford, **Cengiz Han**, s. 179-180.

¹⁰⁸ Mustafa Kafalı, **Ötemiş Hacı'ya Göre Cuci Ulusunun Tarihi**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 2009, s. 80; Sadettin Gömeç, **Türk Tarihinde Çingizliler**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2017, s. 108.

yönetsin. Sizin ayrı olmanızı istiyorum.”¹⁰⁹ dedi. Cengiz Han’ın bu iki kardeş arasındaki buzların erimesi için birlikte ortak bir sefere gönderdiği, bu seferde de gerilimin had safhada olduğu ifade edilmektedir. Oğulları arasındaki çekişmeye sinirlenen Cengiz Han onları geri çağırdı, bir süre onları kurula kabul etmeyerek ilişkisini geçici olarak kesti ve daha sonra kurula geri kabul ettiğinde onları azarlayıp kınadı.¹¹⁰

Cengiz Han’ın Cuci’yi veliaht olarak göstermemesi akıllara şu soruyu getirmektedir: Cengiz Han, Cuci’yi kendi oğlu olarak görmüyor muydu? Cuci’yi veliaht olarak gösterdiği takdirde devletin içinde tepkilerle karşılaşabilir miydi? Şüphesiz bu soruların cevabı Cengiz Han’da gizliydi. Her ne kadar elimizdeki verilere göre Cengiz Han’ın Cuci’nin biyolojik babası olup olmadığı konusunu aydınlatmasak da, Cengiz Han’ın oğlu Cuci’ye, Türk-Moğol geleneklerine göre ortak mülkten Cuci’nin payına düşen toprakları ve halkı ona verdiğini de dikkate alarak, Cengiz Han’ın Cuci’yi oğlu olarak kabul ettiği varsayımını çıkartmak yanlış olmasa gerektir.

Türkler ve Moğollar gibi konar-göçer kültürlerde devlet geleneksel olarak hâkim hanedanın ortak malı olarak kabul edildiğinden, her hanedan üyesinin bu mülkiyetin kendi payına düşen kısmını kullanma hakkı vardı. Bu sebeple de Cengiz Han henüz hayatta iken kendisine bağlı halkları oğulları ve yakın akrabaları arasında paylaştırmıştı. Bu paylaşırma neticesinde de her oğlu için ayrı bir “Ulus” ortaya çıkmıştı. Memleketini Dört Ulus şeklinde taksim ettikten sonra Doğu Avrupa’daki Kıpçak bozkırlarından İrtiş Nehrine, güneyde İran ve Afganistan içlerine kadar uzanan geniş ülkeyi büyük oğlu Cuci’ye verdi. Mâverâünnehir, şimdiki Afganistan, Orta Tıyanşan mıntıkasını ve Doğu Türkistan’ı ikinci oğlu Çağatay Han’a; Cungarya’yı üçüncü oğlu Ögedey Han’a; Moğolistan ve Kuzey Çin taraflarını küçük oğlu Tuluy’a vermişti.¹¹¹ Cengiz Han, oğlu Cuci’ye Türk-Moğol geleneklerine uygun olarak merkezden en uzak bölgelerin idaresini vermiştir. Cuci Han kaynaklarda verilen bilgilere göre, son derece cesur, sabırlı, güçlü ve gururlu bir idareci idi.

¹⁰⁹ Jack Weatherford, **a.g.e.** s. 181.

¹¹⁰ Jack Weatherford, **a.g.e.** s. 181-183.

¹¹¹ Zeki Velidi Togan, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, s. 62.

Babası Cengiz'in bütün seferlerine iştirak etmişti. Bazı rivayetlere göre de Cengiz'in savaş meydanlarında kazanmış olduğu zaferleri Subutay Bahadır'ın cesareti ile oğlu Cuci'nin ileri görüşlülüğüne ve zekâsına borçlu idi.¹¹²

Cengiz Han, oğullarıyla birlikte Batı seferinden Moğolistan'a doğru dönmekteydi. Cuci ise batıda kalmıştı. İmparatorluğunu merkezi idaresinden ayrı müstakil bir devlet kurmaya çalıştığı ortaya çıkınca babasıyla araları açıldı. Cuci Kıpçak memleketini çok sevdiğinden tahrip edilmesine engel olmak istedi. Cüzcani'nin anlatımına göre, Cengiz Han'ın büyük oğlu Cuci, Deşt-i Kıpçak'ın havasını ve suyunu görünce, görkeme kapıldı. Aklında babasına karşı isyan fikri doğdu ve yakınlarına: *"Cengiz Han aklını kaçırdığı için pek çok devleti yıkarak, pek çok halkı da yok etti. Bence en mantıklı yol onu av esnasında ortadan kaldırmak, Sultan Muhammed ile yakın temasa geçerek, onun devletini güçlendirerek Müslümanlara yardım etmek gerekir."* dedi. Kardeşi Çağatay onun planını öğrendi ve babası Cengiz Han'a bildirdi. Cengiz Han güvenilir adamlarını göndererek Cuci'yi zehirletip öldürttü.¹¹³

Cüveynî'de Cuci'nin Kulan-başı seferinin akabinde kendi topraklarına geri döndükten kısa bir süre sonra öldüğü yazılıdır. Baba ve oğul arasındaki anlaşmazlıktan Reşîdeddîn de bahsetmektedir.¹¹⁴ Cuci, Cebe ve Subutay'ın sefer düzenlediği kuzey bölgelerinin fethiyle görevlendirilmişse de başarılı olamamıştı. Moğolistan'a dönen Cengiz Han oğlunu çağırttı. Cuci hediyeler gönderdi ama kendisi gitmedi. Cuci hastalık nedeniyle gelemeyeceğini babasına bildirdi. Hediye olarak yüz bin at gönderdiği ifade edilmektedir. Bu olayın ardından batıda bulunan Moğol elçisi, Cuci hakkında: *"Hasta olup olmadığını bilmiyorum. Ondan ayrıldığım zaman avdaydı."* ifadelerini kullanmıştır Cengiz Han oğlunun emrini dinlemediğini

¹¹² Kalan, a.g. m. s. 124.

¹¹³ Cüzcanî, **Tabakât-ı Nâsirî**, Çev. Mustafa Uyar, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2016, s. 103-104.

¹¹⁴ Ganizhamal Kusenova, **Ögedey Kaan Devrinde Türkistan ve Maveraünnehir (1229-1241)**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 32. Kadri Kardeş, "Altınorda Devleti'nin Siyasi Tarihi (1241-1502)", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Erzurum 2015, s. 24.

düşünerek, onu yakalayıp getirmeleri için Çağatay ve Ögedey'i göndermiş ve onların ardından kendisi de gitmeye hazırlandığı esnada Cuci'nin ölüm haberi gelmişti.¹¹⁵

Cengiz-nâme'de Cuci'nin ölümü hakkında ise onun Deşt-i Kıpçak'a gittiğinde orada meşhur bir dağ olan Ulug Dağ'a gittiği, bir gün dağda av yaparken bir kısım maral geyik sürüsü ile karşılaştığı ve o geyik sürüsünü kovalayıp arkalarından ok atarken attan düşüp boynunu kırıp öldüğü ifade edilmektedir.¹¹⁶

Cuci, kendi fethettiği batı ülkelerini itaat altına aldıktan sonra kendini orada çabucak bağımsız hissetti; babası zor kullanarak onu itaat altına almayı düşündüğü bir sırada, babasından önce vefat etti¹¹⁷ Cuci'nin, Cengiz Han'dan altı ay önce 1227 yılının Şubat ayında Aral Gölü'nün kuzey bozkırlarında hayatını kaybettiği ifade edilir. Cuci son zamanlarında fatihi endişelendirecek derecede ayrı siyaset güdüyordu. Özellikle 1222-1227 yıllarında bizzat katıldığı Urgenç'in fethinden itibaren Cuci, babasının tertiplemediği seferlere katılmaksızın Turgay ve Uralsk'daki topraklarında kalmıştı. Bu husus, Cengiz'i büyük oğlunun kendisine karşı bir şeyler tertiplemediği hakkında bazı endişeler uyandırmakla sonuçlanmıştı. Cuci, babasını bir av sırasında öldürerek Müslümanlar ile anlaşma planları yaparken bu plan Çağatay tarafından öğrenilmiş ve Cengiz Han'a ulaştırılmıştır. Bu planın ortaya çıkmasının ardından Cuci zehirlenerek öldürülmüştür. Cuci'nin ölümü belki de ciddi bir çatışmayı önlemiştir.¹¹⁸

Cuci Han 1227 yılında ölünce Cengiz Han, torunu Batu (Sayın Han)'yu Cuci'nin yerine vazifelendirmiş, diğer torunu Orda-İçen'i Irtiş Irmağına kadar uzanan Doğu Deşt-i Kıpçak'ta Sayın Han'a tâbi olmak üzere hâkim kılmıştır.¹¹⁹ Bir

¹¹⁵ Ebu'l Gazi Bahadır Han, **Şecere-i Türki**, Çev. Rıza Nur, İlgü Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2010, s. 135-136; Jack Weatherford, a.g.e. s. 186; Leon Cahun, **Asya Tarihine Giriş**, Çev. Sabit İnan Kaya, Seç Yayın Dağıtım, İstanbul, 2006, s. 200; V. V. Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, Çev. Hakkı Dursun Yıldız, Kronik Yayınları, İstanbul, 2017, s. 465-466.

¹¹⁶ Ötemiş Hacı, **Çengiz-nâme**, s. 31.

¹¹⁷ Carl Brockelmann, **İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi**, s. 205; Ekrem Kalan, **a.g.m.** s. 124-125;

¹¹⁸ Cihan Yalvar, "Deşt-i Kıpçak'ta Moğol Hâkimiyeti ve Kuman-Kıpçaklar", **YÜTBAD**, c. 2, S. 3, İstanbul 2018, s. 17. Rene Grousset, **Bozkır İmparatorluğu Attila, Cengiz Han, Timur**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2017, s. 280, 288-289;

¹¹⁹ Cihan Yalvar, **a.g.m.** s. 18; Mustafa Kafalı, "Cuci Ulusu ve Ak-Orda (Altın-orda) ve Gök-Orda Hanlıkları", **İÜFTD**, S. 24, İstanbul 1970, s. 60; Mustafa Kafalı, "Deşt-i Kıpçak ve Cuci Ulusu", **İÜFTD**, S. 25, İstanbul 1971, s. 186.

şair ozan olan Ket Buka Cuci'nin ölümünü Cengiz Han'a kopuz yardımıyla anlattığı ifade edilmektedir.¹²⁰

Sonuç olarak kaynakların büyük çoğunluğunun ifadesine göre Cuci, Cengiz Han'ın oğludur. Cengiz Han'ın oğlu Cuci'yi öldürtüp öldürtmemesi hakkında birçok kaynak müttetik olup, Cuci'nin eceliyle ölmüş olduğunu kabul ederler. Cüzcanî'nin Cuci'yi babası Cengiz Han tarafından öldürüldüğünü ifade etmesi suyu bulandırmakta olup akla şu soruyu getirmektedir: Gerçekten Cuci'yi Cengiz Han'mı öldürttü? Yeni bilgiler ve bulgular bulunmadığı sürece bu soru cevapsız kalmaya devam edecektir.

1.2. Kurultayın Toplanması Ve Ögedey Han Dönemi (1229 – 1241)

Cengiz Han, Niu-çeler İmparatorluğu'nu bütünüyle alma niyetinde iken Leopan Dağı'nda hastalanmıştı.¹²¹ Cengiz Han'ın dört oğlu vardı ve bunların hepsi devletin içinde önemli görevler üstlenmişlerdi: Cuci saray ve av işleri, Çağatay adalet işleri, Ögedey meşveret, Tuluy ordu işlerinden sorumluydu.¹²² Bunlardan Ögedey tahta geçmeye en uygun olandı. Zaten Cengiz Han'ın bu konuda bizzat sözleri vardı. Etrafındakileri de bu konuda ikna etmişti. Cengiz Han söz konusu sefer sırasında hastalanmıştı. 18 Ağustos 1227 (4 Ramazan 624) tarihinde Cengiz Han vefat etti. Daha sonra dağıldılar ise de kurultayın yapılması için toplandıklarında ilk olarak üç gün üç gece eğlenceler tertipletiler. Ögedey başlangıçta büyük kardeşinin tahta geçmesi konusunda fikir beyan etti ise de kırk günün sonunda Ögedey'i tahta geçmeye ikna ettiler.¹²³

Cengiz Han ölmeden önce tahtın varisi olarak Ögedey'i seçtiğini belirtmiştik.¹²⁴ Ancak yeni hükümdar tahta oturuncaya kadar Tuluy naiplik görevini üstlenmiştir. Tuluy, Cengiz'in vasiyetnâmesine rağmen soy liderlerine yeni

¹²⁰ Abdurrahul İsakov, "Yenisey Kırgızları ile Cengiz Oğullarının Siyasi Münasebetleri (XIII. Yüzyıl)", *Siberian Studies*, v. III, N. 1, 2013, s. 48.

¹²¹ Guignes, *a.g.e.* s. 472.

¹²² Cüveynî, *a.g.e.* s. 92; Guignes, *a.g.e.* s. 473.

¹²³ Abraham d'Ohsson, *Moğol Tarihi*, Haz. Ekrem Kalan, 1. Baskı, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 173; Cüveynî, *a.g.e.* s. 184-189; Guignes, *a.g.e.* s. 476-477;

¹²⁴ Cüzcanî, *Tabakât-ı Nâsirî*, s. 105.

hükümdar adayını seçmesi için yeterli zaman vermiştir. Böylece yaklaşık iki yıllık bir arada Moğol Devleti tahtı boş kalmıştır. Moğol tahtı daha fazla boşluğa kaldıracak bir makam değildi. Prensler ve devletin ileri gelenleri, devletin başına büyük iş düşerse hükümdar olmadığı halde devletin temelinde zayıflık ve sarsılmalar ortaya çıkabileceğinden endişeliydi. Kurultay'ın düzenlenmesi bu nedenle büyük önem taşıyordu.

Cengiz Han, Hitay üzerine yürüdüğü vakit, bir rüya görmüş, ziyadesiyle korkmuş ve yakında öleceğini hissetmişti. Cengiz Han ansızın hastalandı. İşi anladı ve oğullarını, beylerini toplayıp onlara öğütler verdi. Onlara: *“Sakın dünya işleri için birbirinizi incitmeyin. Biriniz bir diğerinize gönlünüzde kırgınlık, küskünlük duyarsa hemen bu kırgınlığı kalbinden çıkarsın ki düşman şerrinden emin olasınız. Ögedey’i yerime padişah yapıp hepiniz onun emirlerine itaat edin ve her zaman onun yanında olun.”*¹²⁵ dedi. Oğulları ve emirlerine Ögedey’i padişah tanıyacaklarına dair yemin ettirip bir ahitnâme yazdırdı ve hepsine imzalattı.¹²⁶

1228 sıçan yılında Kodeu-aral’a yakın Kerulen’de Çağatay ve Batu’nun önderliğinde sağ kol prensleri ve Temüğe Otçigin Noyan, Yegu ve Yesungge önderliğinde sol kol prensleri, Tuluy başlarında olduğu halde merkezin prensleri, noyanlar ve diğerleri toplanmıştır. Cengiz Han’ın büyük sarayında bu şehzadeler Tuluy tarafından kabul edilmiştir. Üç günlük zevk ve sefadan sonra, kurultay yeni kağan seçimine oturdu. Kurulun birçok üyesi Tuluy’un kağan olması taraftarıydı.¹²⁷ Vezir Yeluçu-tsai, Tuluy’a Cengiz Han’ın son vasiyetini yerine getirmek ve imparatorluğun parçalanmasına sebep olmamak üzere reyini Ögedey için vermesini rica etti. Tuluy tereddüt etmeden kabul etti. Tuluy söz alıp: *“Cengiz Han’ın kendisine halef gösterdiği Ögedey’i imparator seçmeliyiz.”* dedi. Bu konuda babasının vasiyetini okutturdu. Bütün şehzadeler Ögedey’e dönüp: *“Sen bizim hanımız ol.”* dediler. Ögedey ise *“Benim kardeşlerim, amcalarım daha layıktır. Amcam Cuci Kasar, ağabeyim Çağatay onlar istemezlerse bilhassa Tuluy olmalıdır.”*

¹²⁵ Ebu’l Gazi, **Şecere-i Türki**, s. 137.

¹²⁶ Ebû'l-Ferec, **Ebû'l-Ferec Tarihi**, c. II, Çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK Yayınları, Ankara, 1999, s. 522-523.

¹²⁷ George Vernadsky, **Moğollar ve Ruslar**, s. 65.

Çünkü Tuluy daima babamızın yanında yaşayarak ulu yasanın emirlerine, babamızın düşüncelerine daha çok vakıftır.”¹²⁸ dedi. Şehzadeler hep bir ağızdan: “*Cengiz Han, halefi seni seçti ve vasiyet etti, onun vasiyeti hilafına nasıl hareket edebiliriz*” dediler. Ögedey kabul etmede çok tereddüt etti. Kırk gün süren kurultay, Moğol geleneklerine göre yapılmıştır; üç gün boyunca eğlence olmuş sonra Cengiz Han’ın vasiyeti yerine getirilmiştir.¹²⁹

Ermeni kaynaklarında Cengiz Han’ın Ögedey’i halef tayin etmesi şu şekilde ifade edilir: Cengiz Han son nefesini vermeden önce üç oğlunu ve maiyetini huzuruna çağırıp şöyle bir hitapta bulundu: “*İşte son demimdeyim. Üç oğlumdan hangisini tercih ederseniz onu halef olmak üzere seçiniz.*” Askerlerde ona şu cevabı verdi: “*Siz hangisini seçerseniz onu hükümdar olarak tanır ve sadıkane hizmet ederiz.*” Cengiz söze devam ederek dedi ki: “*Üç oğlumdan her birinin evsafını size bildireyim, büyüğü Çağatay cenkçidir, harbi sever fakat ahlakça mağrurdur; kendisini hadisetin fevkinde görmek ister. İkinci oğlum aynı surette harbe meyyaldir. Fakat hasistir. En küçüğü çocukluğundan beri daima lütufludur ve cömert görünür. Doğduğundan itibaren şan ve şevketi gittikçe arttı. İşte size her şeyi halisane ifşa ettim, istediğinizin huzurunda secde ediniz.*” Askerler ilerleyerek en küçüğü¹³⁰ Ögedey Han’ın önünde eğildiler. Cengiz onun başına tacını giydirdikten sonra ruhunu teslim etti.¹³¹

Kurultayda Ögedey “Kağan” ilan edildi. Ögedey 11 veya 13 Ekim 1227 tarihinde başa geçti.¹³² Kağanlığı kabul edince kurultaya gelenler eski geleneklerine göre şapkalarını çıkartıp omuzlarına atmışlar. Sağ elini Çağatay, sol elini Tuluy

¹²⁸Ebu’l Ferec, **Tarih-u Muhtasari’d-Düvel**, s. 15-16; Ebu’l Gazi, **Şecere-i Türki**, s. 143;

¹²⁹ Abdurrahman İsakov, “Kırgız-Moğol İlişkileri (IX.-XV. Yüzyıllar)”, s. 141; Ebû’l-Ferec, **a.g.e.** s. 525-526; Ganizhamal Kusenova, “Ögedey Kaan Devrinde Türkistan ve Maverâünnehir (1229-1241)”, Yüksek Lisans Tezi, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Ankara, 2006, s. 37-38;

¹³⁰ Cengiz Han’ın en küçük oğlu Ögedey değil Tuluy’dur.

¹³¹ Gürsoy Solmaz, “Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar”, **AÜTAED**, S. 14, Erzurum, 2000, s. 221-222; Hasan Oktay, **Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar**, Selenge Yayınları, İstanbul, 2007, s. 30-31; Kiragos, **Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar**, Çev. Gürsoy Solmaz, Elips Kitap, Ankara, 2009, s. 20;

¹³² Brockelmann, **İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi**, s. 206; Cihan Yalvar, **a.g.m.** s. 18; Özgür Türker, Serkan Ükten, “Haçlılar, Moğollar ve Ortadoğu’da Haçlı-Moğol Münasebetleri”, **A.Ü. DTCFD**, c. 54, S. 1, Ankara, 2014, s. 334; Peter Golden, **Dünya Tarihinde Orta Asya**, Çev. Yahya Kemal Taştan, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2015, s. 133. Roux, **Orta Asya**, s. 301.

(Otçigin) tutarak Ögedey’i tahta oturtular. Tuluy ona kadeh sundu. Otağın içinde ve dışında bulunan şehzadeler ve reisler başları açık, kuşaklarının ucu omuzlarına itilmiş bir halde üçer kere Ögedey’in önünde eğildiler. “*Hakanım taht mübarek olsun.*” dediler. Yeni kağan, bütün hazır bulunanlar arkasında otağından çıktı. Güneşe üç defa diz çöktü. Bütün hazır bulunanlar bunu tekrar ettiler. Otağa tekrar girdi, sağ tarafına prensler, sol tarafına prensesler oturdu. Esirler huzuruna yiyecek ve içecek dağıttı. Moğol reisleri bu tahta oturma gününü kutladılar. Bütün şehzadeler: “*Senin oğullarından hayatta bir fert bulunduğu müddetçe tahta başka prenslerin oğullarından kimseyi çıkarmamaya and içiyoruz.*” diyerek sadakat yemini ettiler.¹³³

Ögedey’in ikinci kurultayında Mengü, hanın gelmesinin gerekmediğini bizzat kendisinin görevlendireceği isimlerin hanın istediği bölgelerde fetih yapabileceğini beyan etti. Meşveret yapıldıktan sonra kağan bu durumun uygun olacağı görüşüne kanaat getirdi ve bahsedildiği üzere taksimatı yapıp kendisini zevki sefa içine bıraktı. Bu şekilde devam eden fetihler sırasında 12 Aralık 1241 (6 Cemaziyelahir 639) senesinde kağan ansızın vefat etti.¹³⁴

Ögedey Kağan döneminde Büyük Moğol İmparatorluğu’nda herhangi bir taht mücadelesi bulunmamaktadır. Bu dönemde devlet Doğu’da ve Batı’da mücadelelerine devam etmiş olup, devletin sınırları tıpkı Cengiz Han döneminde olduğu gibi genişletilmiştir.

Ögedey’in ölümü konusuna gelecek olursak, Ögedey Tataristan seferi sırasında hastalanmış ve kısa sürede iyileşmiş olup kutlamalar yapılmıştır. Ancak yoğun alkol tüketimi sebebiyle elli altı yaşında iken hayatı son buldu. Rivayetlere göre zehirlenmiştir, bu sebepten dolayı birkaç kişi idam edilmiştir. Ögedey ölmeden öncede Şiremun’u veliaht tayin etti.¹³⁵ Esasında Ögedey’in ilk olarak veliaht

¹³³ Carpini, **Moğolistan Seyahatnamesi**, s. 86-87; Dinçer Koç, “Cengiz Han Sonrasında Moğollar”, **Türk-Moğol Tarihi**, Ed. Kürşat Yıldırım, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2018, s. 153-154; Ebu’l Ferec, **Muhtasar**, s. 16.

¹³⁴ Cüveyni, **a.g.e.** s. 195-198.

¹³⁵ Guignes, **a.g.e.** s. 507-508.

gösterdiği kişi Kotçu ise de, O'nun Çin'de Hukuan'da 1236 yılında ölümü üzerine Şiremun'u veliaht göstermiştir.¹³⁶

1.3. Töregene Hatun'un Naibeliği Ve Kurultayın Toplanması (1241-1246)

Ögedey, 1241 yılında vefat etti. Tahtta kalma süresi on iki yıldır. Moğol âdetlerine göre bir han öldüğü zaman, bir buçuk yıl yerine kimse oturmazdı. Bu sürenin üç yıl olduğu da söylenmektedir.¹³⁷

Kağanın ölümü üzerine Töregene Hatun, devlet işlerinin yarım kalmaması için bütün bireylere mektup yolladı ve yeni kağanın seçimine kadar yetkileri kendisine aldı. Faaliyetlerini yürütürken Fatıma adında bir kadın çıktı ve Töregene onun düşüncelerine önem verir hale geldi. Bu kadın Güyük Han başkente gelince Töregene ile arasını açtı. Ancak Töregene kısa bir süre sonra vefat edince küskünlükleri uzun sürmedi. Esasında Fatıma sarayın bütün sırlarını öğrendikten sonra kendisine problem oluşturabileceğini düşündüğü devlet adamlarının saraydan uzaklaştırılmasını sağladı. Kendisinin Hz. Muhammed soyundan geldiği inancı ve Güyük'ün kardeşi Köten'e büyü yaptığı söylencesi yayıldı. Köten, Güyük'e kendisine bir şey olursa sebebinin Fatıma olduğunu söyleyince Güyük, annesinden birkaç defa Fatıma'yı istediye de sonuç alamadı. Ancak Semerkand adına gönderilen elçiye teslim etmek zorunda kaldı. Nitekim işkence sonucu itiraf alındıktan sonra infazı gerçekleştirilmiştir. Aynı yıl Güyük Han'da vefat etti ve hanlık Mengü'ye geçti.¹³⁸

Töregene Hatun, Ögedey Kağan'ın ikinci eşidir. Töregene Hatun, zeki kişiliği, aklı ve zekâsı ile kısa sürede ön plana çıkmıştır. Töregene Hatun, Ögedey'e yeni Karakurum'u inşa ettiren kadındır.¹³⁹ Ögedey'in ölümünden sonra düzenlenen kurultayda bu hatun oy çokluğuyla naibe seçildi. Merkit menşeli olduğu söylenen, muhtemelen Nayman asıllı olan bu hatun¹⁴⁰ dört buçuk yıla yakın bir süre (1242-

¹³⁶ d'Ohsson, **a.g.e.** s. 220.

¹³⁷ Cûzcânî, **a.g.e.** s. 122-123.

¹³⁸ Cüveynî, **a.g.e.** s. 228-232.

¹³⁹ Leon Cahun, **Asya Tarihine Giriş**, s. 214.

¹⁴⁰ Rene Grousset, **a.g.e.** s. 303-304.

1246) bu makamda kaldı. Reşîdeddîn'in ifadesine göre Töregene saltanatı zorla ele geçirmişti.¹⁴¹

Töregene Hatun tahta oturur oturmaz çeşitli devlet adamlarını bertaraf etmeye çalıştı. Horosanlı nedimesi Fatıma'nın yönlendirmeleri neticesinde Ögedey hayattayken anlaşılamadığı deneyimli devlet adamlarının görevlerine son verdi. Bunlar arasında en önemlileri uzun yıllar devlete sadakatle hizmet eden Çinkay ve Ye-liü C'u-tsai'dir. Çinkay, Töregene'nin ikinci oğlu Köten'in yanına sığınmış, Ye-liü ise görevden ayrılışının ertesi yılı ölmüştür. Naibenin istemediği Mahmud Yalavaç'ta Çinkay gibi Köten'e sığınmış, Mesud Yalavaç ise Batu'nun yanına gitmiştir. Töregene, Çin'i idare eden Mahmud Yalavaç'ı azlederek yerine Müslüman Abdurrahman'ı getirmiştir. Çinkay'ın yakın dostu olan, Seyhun'dan Anadolu'ya kadarki toprakların Moğol valisi ve mali idarecisi Uygur Körgüz'ü azletti ve yerine bir Oyrat olan Emir Argun Aka'yı atadı.¹⁴² Töregene'nin siyaseti Ögedey oğullarının çıkarlarını zedeledi ve kadın, İranlı ve Çinli tarihçiler tarafından ihanetle, rüşvetle ve tebaasını sömürmekle suçlandı.¹⁴³ Bu dönemde Fatıma Hatun, Töregene Hatun üzerindeki etkisi ve nüfuzu ile ön plana çıkmaktadır. Fatıma Hatun, Moğolların İran'dan el çekmelerini sağlamak ve onların mevkilerini İranlılar'a vermek için çok çaba sarfetmiştir. Hükümet teşkilatında Fatıma Hatun ile Töregene Hatun'a karşı düşmanlık ortaya çıkmıştır.¹⁴⁴ Töregene'nin yaptığı faaliyetler, Çin'in kuzeyinde insanları ayaklandırdı. Vergi memuru ve danışman atadığı iki Müslüman olan Abdurrahman ve Fatıma, buradaki Moğol topraklarına ağır vergiler koydular.¹⁴⁵ Fatıma Hatun hakkında Güyük, han olunca hiç hoş olmayan şeyler duydu. Onun hakkında iftira atan müfritler, Güyük'e "*Bu kadın size ve kardeşlerinize karşı büyü yapıyor.*" demişlerdi. Töregene Hatun ile Güyük'ün arasının açılmasının sebebi bu

¹⁴¹ Abdurrahman İsakov, "Kırgız-Moğol İlişkileri (IX.-XV. Yüzyıllar)", s. 141.

¹⁴² Dinçer Koç, **a.g.m.** s. 155-156; Firdes Özen, **a.g.t.** s. 45-46; George Vernadsky, **a.g.e.** s. 82; Leo De Hartog, **Cengiz Han Dünyanın Hâkimi**, Çev. Serkan Uzun, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2003, s. 175-177; Özkan Dayı, "Mahmut Yalavaç'ın Moğol İmparatorluğu'ndaki Faaliyetleri", **Current Research in Social Sciences**, v. 1, N. 3, 2015, s. 66.

¹⁴³ Morris Rossabi, **Kubilay Han**, Çev. Özgür Özol, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2015, s. 17.

¹⁴⁴ Şirin Beyani, **Moğol Dönemi İran'ında Kadın**, Çev. Mustafa Uyar, TTK Yayınları, Ankara, 2015, s. 127-129.

¹⁴⁵ Rossabi, **a.g.e.** s. 18.

kadıdır. Töregene ölünce Güyük, onu cezalandırdı. Onu günlerce aç, susuz ve çıplak bıraktıktan sonra büyücü olduğunu itiraf edinceye kadar dövdüler. Sonra onun vücudundaki bütün açık yerleri diktiler, onu bir kumaşa sarıp suya attılar. O da boğuldu.¹⁴⁶

Töregene Hatun döneminin en önemli konusu Ögedey Kağan'ın yerine yeni bir hükümdarın seçilmesi meselesiydi. Ögedey kendisinden sonra Küçü¹⁴⁷, nün yeni Moğol hükümdarı olmasını istiyordu¹⁴⁸ fakat Küçü Çin'de öldürülmüştü.¹⁴⁹ Küçü ölünce Şiremun'u veliaht olarak tayin etmişti. Cuci'nin oğlu Batu, Ögedey'in ikinci oğlu olan Köten, Küçü'nün oğlu Ögedey'in torunu Şiremun tahtın en önemli adayları olarak gösterilmekteydi. Töregene Hatun ise büyük oğlu olan Güyük'ün tarafını tutmaktaydı. Ölmüş kocasının vasiyetini görmezden geldi.¹⁵⁰ Çünkü Töregene Hatun, soyuna ait olduğu haklarını savunmak için tek bir yol olduğunu görmüş ve Güyük için askeri unvanlar yaratıp onu tahtın başına geçirmeyi ve milli bir kahraman haline getirmeyi amaçlıyordu.¹⁵¹ Hükümdarın seçimi meselesinde kurultayın toplanması gerekiyordu ancak kurultay çeşitli bahanelerle geciktirildi.¹⁵² Töregene Hatun, dört buçuk yılın sonunda büyük bir kurultay düzenlemeyi başardı. Kurultay 1246 yılının ilkbahar ve yazında Orhun'un kaynaklarının bulunduğu bölgede Kökü Gölü'nün yakınlarında toplandı.¹⁵³ Kurultaya Doğu'dan Kutun ve Cengiz Han'ın kardeşi Alşatay ve Autekin, Batı'dan Çağatay'ın oğulları (Karamuri, Baydar, Türkan) geldiler. Kuzey'den Batu kendisi gelmedi fakat dört kardeşini gönderdi. Diğer ülkelerden gelen elçilerde kurultaya katılmışlardır.¹⁵⁴ Moğol idaresine hükmettiği süreç boyunca siyasi iktidarı elinde tutabilmek için canla başla mücadele eden

¹⁴⁶ Ebû'l-Ferec, **Tarih**, s. 547.

¹⁴⁷ Küçü, Ögedey Kağan'ın Töregene Hatun'dan olma oğludur. Ebû'l-Gazi, **a.g.e.** s. 149.

¹⁴⁸ Başka bir ifadede Ögedey'in veliaht olarak Şiremun'u belirlediği ifade edilmektedir. Ebû'l-Gazi, **a.g.e.** s. 149.

¹⁴⁹ Roux, **Orta Asya**, s. 304.

¹⁵⁰ Rossabi, **a.g.e.** s. 17.

¹⁵¹ Leon Cahun, **a.g.e.** s. 214-215.

¹⁵² Roux, **Moğol**, s. 298-299; Grousset, **a.g.e.** s. 304-305.

¹⁵³ Roux, **a.g.e.** s. 302; Jack Weatherford, **a.g.e.** s. 224-228.

¹⁵⁴ Ebû'l-Ferec, **a.g.e.** s. 546.

Töregene Hatun, en sonunda istediğini elde etmiş ve bu düzenlemeyi başarmış olduğu kurultay sayesinde Çağataylıların desteklediği Kutun'ı değil, kendi adayı olan Güyük'ü 1246 yılında tahta çıkarmayı başardı.¹⁵⁵ Güyük, saltanattan öncesinde annesine gerekli saygıyı gösteriyordu. Töregene Hatun Hıristiyan olması sebebiyle, oğlu Güyük'ü de yetiştirmesi için Kadak adlı bir Hıristiyan'a vermişti. Güyük, saltanat tahtına oturduktan sonra cezalandırmak istediği Fatıma Hatun yüzünden anne ve oğul arasında şiddetli bir ihtilaf ortaya çıktı. Töregene Hatun, oğlunun ölümünden birkaç ay önce 1248 yılında öldü.¹⁵⁶

Töregene Hatun döneminde ilginç bir olayla karşılaşmıştır. Cengiz Yasasına göre kendisine yetki verilen ve bu yetkiyle kibirlenip, komutanlar tarafından seçilmediği halde hakan olmak isteyen affedilmez ve acımadan idam edilirdi. Güyük Han'ın seçiminden önce Cengiz Han'ın yeğeni yahut torunu olduğu rivayet edilen, Reşideddîn'de ise kardeşi olarak gösterilen Otçigin tahtı ele geçirmeye çalışmıştı. Töregene Hatun'un dostça davranışları üzerine Otçigin bu iddiasından vazgeçti. Sonrasında ise bu konu hakkında araştırma yapıldı ve Otçigin'in emrinde bulunan bazı emirler cezalandırıldı.¹⁵⁷

1.4. Güyük Han Dönemi (1246 – 1248) Ve Güyük İle Batu Çekişmesi

Moğollarda yeni kağan seçimi, toplanması gereken kurultayın anlaşmazlıklar yüzünden toplanamamasından ötürü yapılamamıştır. Töregene Hatun ve güçlü emirler kağanın oğlu Güyük'ü seçmek istemişlerdir. Moğolların ikinci Kıpçak seferinde ele geçirilen topraklar Batu Han'ın idaresine bırakılmıştı. Bu sefer sırasında Batu ile Güyük anlaşmazlığa düşmüş ve Güyük, Ögedey tarafından cezalandırılmıştı.¹⁵⁸

¹⁵⁵ Ebu'l Ferec, **Muhtasar**, s. 21-22; Ebu'l Gazi, **Tarih**, s. 149-150; ; H. Ahmet Özdemir, **Moğol İstilas**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 199-200; Hasan Oktay, **a.g.e.** s. 71; Mustafa Alican, **Tarihin Kara Yazısı Moğollar**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017, s. 121; Roux, **Orta Asya**, s. 304; Sadettin Gömeç, **a.g.e.** s. 11.

¹⁵⁶ Şirin Beyani, **Moğol Dönemi İran'ında Kadın**, s. 129-130.

¹⁵⁷ Carpini, **Moğolistan Seyahatnamesi**, s. 79.

¹⁵⁸ Emel Kılıç, "Türkiye Selçuklu-Altınorda İlişkileri Siyasi, Ekonomik, Sosyo-Kültürel 1242-1308", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Ankara, 2005, s. 12-16.

Ögedey hayatta olduğu esnada Güyük, Batu ve Buri arasında bir tartışma geçtiği ifade edilmektedir. Moğollarda bir zafer şenliği olduğu esnada ilk kadehi kaldıran Batu oluyordu. Bu onun doğal bir taht varisi olarak gösterilmesi ve saygınlığının bir işaretiydi. Güyük Han, babasının Büyük Han olması hasebiyle taht için kendini doğal varis olarak görüyor, bu hakkın önce kendisine verilmesini savunuyordu. Bir başka torun olan Buri ise, Batu'nun babasının bir Merkitli olduğunu ve ailenin gerçek üyesinin olmadığını gündeme getirmişti. Bu üç taht namzedi, uzun süre birbirlerine bağırışlar, hakaret etmişlerdi. Buri, Batu Han'a: *"Sen tek özelliği sakalı olan yaşlı bir kadından başka bir şey değilsin!"* diye bağırış, Güyük'te: *"Batu, titreyen yaşlı bir kadın."* diyerek benzer ifadeleri dile getirmişti. Bu davranışlar karşısında Güyük ve Buri şöleni bırakıp atlarına atlamış ve küfürler savurarak uzaklaşmışlardı. Bütün bunlar Ögedey Han'ın kulağına gidince, Ögedey sinirlenmiş adeta kan beynine sıçramıştı. Güyük'ü ölümle tehdit etmiş ve oğlu için *"Bırakın, yumurta gibi çürüsün."* ifadelerini kullanmıştı. Ögedey, sakinleştikten sonra oğlu Güyük'ü huzuruna çağırış ve ona: *"Sen ordudaki her adamın güvenini kırdın. Sence Ruslar kendi adamlarına karşı çok zalim olduğundan mı teslim olmayı kabul etti? Sence senden korktukları için mi teslim oldular? Bir iki tutsak aldın diye savaşı kazandın mı sanıyorsun? Sen tek bir keçi yavrusu bile yakalayamadın."* demiştir. Ögedey: *"Bu senin yerden ilk çıkışındı, peki sen ne yaptın sadece böbürlendin. Sanki her şeyi başarmış gibi davranıyorsun, hayvan gibi ona buna bağırıp çağırıyorsun."* dediği ve diğer kardeşlerinin araya girmesiyle Ögedey sakinleşti. Bu olaydan sonra Ögedey, tüm oğullarını seferlere gönderdi.¹⁵⁹

Güyük ile Kıpçak seferi sırasında arası bozulan Batu'nun, Güyük'ün han seçileceği kurultaya katılmaya niyeti yoktu. Batu, romatizma olduğu bahanesini ileri sürerek kurultaya katılmayı reddetti.¹⁶⁰ Netice de Batu Han ve yandaşları Güyük'ün han seçilmesini önleyemediler.

Kağan ölümünden önce Mengü'ye elçi gönderip gelmesini istemişti. Ancak Mengü gelmeden önce ölümü üzerine Mengü'nün kardeşi Ötegin harekete geçti ama

¹⁵⁹ Jack Weatherford, **Cengiz Han**, s. 213-214.

¹⁶⁰ George Vernadsky, **a.g.e.** s. 83.

yetişemedi. Kurultay için ülkenin dört yanına gönderilen haberler neticesinde herkes geldi. İlk başta Köten, babasının tahta kendisinin uygun gördüğünü belirtti. Kurultaya katılanların bir kısmı da Şiremun'u uygun görmekteydi. Ancak Güyük yaşı, bilgisi ve tecrübesiyle en ideal görülen kişiydi. Başlangıçta âdet olduğu üzere tahtı istemez bir görüntü çizen Güyük, nitekim çevresindekilerin yoğun talebi sonucunda tahta çıkarıldı ve böylelikle *han* unvanını aldı.¹⁶¹

Yeni han eğlence ve kutlamaların ardından ilk iş olarak hazinenin ağzını açtırıp kendi ailesi merkez olmak kaydıyla çevresinde olanlara sırasıyla maddi ihsanlarda bulundu. Bu konu bittikten sonra sıra devlet meselelerine gelmişti ki ilk olarak Ötegin konusunu aydınlığa kavuşturmak için bizzat Mengü ile Hordu kendileri soruşturma yaptılar ve Ötegin'in emirlerinden bir kısmının görevlerine son verdiler. Bu dönemde Çağatay'ın ölmesi üzerine, Çağatay'ın veliyaht bıraktığı torunu Kara Oğul idi ancak Güyük, öz oğlun varis olması gerektiğini belirterek Yesü'yü tahta varis yaptı ve destekledi. Ancak Çağatay'ın ölümü üzerine diğer şehzadeler çeşitli beratlar dağıtsa da Güyük hepsini tek tek toplamıştır.¹⁶²

Moğollar'da 1246 yılında toplanan kurultayda Güyük başa geçti.¹⁶³ Tatar beyleri yıldızlı bir taht koyup üstüne Güyük'ü oturtular. Önüne bir kılıç koyup şunları söylediler: “*Senin hepimize egemen olmasını istiyoruz, bunu öneriyoruz ve umuyoruz.*” O da onlara: “*Eğer benim sizin üstünüzde hükmetmemi istiyorsanız size ne buyurursam yapmaya, çağırdığımda gelmeye, nereye göndermek istersem gitmeye, kimi öldürmenizi buyurursam öldürmeye hazır mısınız?*” dedi. Onlarda cevap verdi: “*Elbette.*” Güyük'ü bir keçenin üzerine oturtup ona nasihat verdiler ve yapması gerektiği şeyleri söylediler.¹⁶⁴ Cûzcânî, Güyük'ün başa geçişi hakkında: “*Ögedey'in iki oğlu vardır. Birincisi Köten, diğeri ise Güyük'tür. Köten, felce*

¹⁶¹ Cüveyni, **a.g.e.** s. 233-235.

¹⁶² Cüveyni, **a.g.e.** s. 237-238.

¹⁶³ Özgür Türker, Serkan Ükten, **a.g.m.** s. 334.

¹⁶⁴ Simon de Saint Quentin, **Bir Keşişin Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248**, Doğu Akdeniz Kültür ve Tarih Araştırmaları Vakfı, Antalya, 2006, s. 67-68.

yakalandığından hükümdarlık, ülkeyi yönetme ve emretme salahiyetlerine haiz değildi. Bu yüzden tahtı Güyük'e devretti" demiştir.¹⁶⁵

Güyük, tahta geçtikten bir müddet sonra annesi Töregene Hatun ölmüştür. İlk iş olarak annesinin müşaviri olup, tutum ve davranışlarıyla devlet hayatını karıştıran Fatıma'yı öldürttü, taraftarlarını da başta Abdurrahman olmak üzere çeşitli cezalara çarptırdı.¹⁶⁶ Güyük, Cengiz Han ve Ögedey zamanında çıkarılmış olan bütün kanunları onaylamıştır. Yeni atamalar yapmıştır. Annesi zamanında gözden düşen Çinkay'ı eski görevine iade etmiştir. Mesud Yalavaç'ı ve babası Mahmud Yalavaç'ı da eski görevlerine atamıştır. Çağatay'ın torunu Kara Hülâgû tahttan indirilmiş ve yerine Güyük'ün yakın dostu olan Çağatay'ın oğlu Yisü Mengü getirilmiştir. Güyük, Batı Asya'da da çeşitli atamalar yapmıştır. Horasan, Irak, Azerbaycan, Şirvan, Lur, Fars ve Kirman'a Oyrat boyundan Argun Aka'yı; Gürcistan, Musul, Şam ve Anadolu valiliğine de Celayir boyundan Elçigidey'i getirmiştir.¹⁶⁷

Güyük, iki yıl içerisinde Moğol tahtındaki konumunu iyice sağlamlaştırdıktan sonra gerekli denetimlerde bulunmak bahanesiyle Batı tarafına yöneldi. Batu Han'ın kurultaya katılmaması Güyük ile arasını iyice açmıştır. Batu Han'ın batı seferine son vermesinin önemli bir sebebi; Güyük ve Böri (Çağatay Han'ın torunu) ile girişmiş olduğu kavgalardır.¹⁶⁸ Güyük Han, Elçigidey Noyan'ı Batı'ya göndererek Batu'nun valilerinin yakalanıp kendisine gönderilmesini emretmiştir. Batu'nun valileri Batu'ya mektup yazmışlardır. Elçigidey valileri yakalayıp onların ellerini bağlamıştır. Batu'nun valilere gönderdiği cevap gelmiş ve bu mektuba göre hareket eden valilerin yandaşları Elçigidey'i yakalayıp ellerini bağlayarak Batu'nun huzuruna çıkarmışlardır. Batu'nun Elçigidey'i suda kaynattığı ifade edilmektedir.¹⁶⁹ Güyük'ün buna çok kızarak ordu toplayıp yola çıktığı ifade söylenir. 1248 yılı ilkbaharında, tahta çıkmasından sonra büyük bir ordu ile kendi ailesinin ordasına doğru

¹⁶⁵ Cûzcânî, **a.g.e.** s. 127.

¹⁶⁶ Özkan Dayı, "Mahmut Yalavaç'ın Moğol İmparatorluğu'ndaki Faaliyetleri", **Current Research in Social Sciences**, v. 1, N. 3, 2015, s. 67.

¹⁶⁷ Emel Kılıç, **a.g.t.** s. 48-49.

¹⁶⁸ Kardaş, **a.g.t.** s. 36.

¹⁶⁹ İlyas Kamalov, **Moğolların Kafkasya Politikası**, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2003, s. 31-32.

Moğolistan'dan hareket eden Güyük'ün bu seferin görünürdeki sebebinin Emil kıyılarının ikliminin sıhhatine çok iyi geldiği şeklinde açıkladığı ifade edilmektedir.¹⁷⁰ Ancak en önemli sebebinin Batu'yu ortadan kaldırmak olduğu herkesçe bilinmekteydi. Hedefi Cuci ulusunun temsilcisi olup Karadeniz'in kuzeyinde kalan bölgelere hükmeden ve hanedan içerisindeki en etkili kişi olan Batu'yu saf dışı bırakmaktı. Mutlak iktidarını tesis etmek için onun etkinliğini kırması gerekiyordu.¹⁷¹ Güyük Han, Batu'nun kendisini ziyaret etmesinde ısrar ediyordu. Batu 1248 yılının yazında Güyük'ün yanına doğru harekete geçti. Güyük'ün Batu'nun üzerine yürüme hedefini öğrenen Sorgaktani Hatun, gizlice haber göndererek tedbirli olması hususunda Batu'yu uyardı. Güyük'ün Batu'nun üzerine doğru harekete geçtiğini, yolda onu karşılayacağını Batu'ya ilettiler. Sorgaktani, muhtemelen Batu'ya destek verirken onun ortadan kaldırılmasının Güyük'ü daha da güçlendireceğini, dolayısıyla kendi beklentilerini gerçekleştirmesinin büyük ölçüde zorlaşacağını düşünmüş olmalıdır.

Batu, gerekli tedbirleri alarak Güyük'ü karşılamak üzere doğuya yönelip İli Irmağına ulaştığı sırada (Alakul'da), Güyük Beşbalığ'ı geçmiş ve taraflar arasında savaş artık kaçınılmaz bir hale gelmişti. Fakat daha iki ordu karşı karşıya gelmeden 1248'de, Güyük'ün aniden ölümü böyle bir savaşa imkân bırakmadı. Güyük'ün, Batu'nun ordugâhına bir haftalık mesafedeyken öldüğü söylenmektedir.¹⁷² Güyük'ün Sorgaktani Hatun ya da Batu'nun ajanları tarafından zehirlenerek öldürüldüğü tahmin edilmektedir. Güyük'ün, Batu'nun kardeşi Şeyban'ın topraklarında yakın bir yerde ölmesi, Şeyban'ın onu öldürttüğü efsanesini de ortaya çıkarmıştır.¹⁷³ Seyyah olan Wilhelm Rubruck Güyük'ün ölümüyle ilgili bir şey bilmediğini ifade etmektedir. Simon de Saint Quentin, Güyük Han ile ilgili şu bilgiyi vermektedir: *“Tatarlar arasında Cengiz Han şu kararı verdi: Her kim ki kibirlenip kendi yetkiyle beylerin seçimi olmaksızın han (imparator) olmak isterse hiç acımadan*

¹⁷⁰ İsakov, **a.g.t.** s. 142.

¹⁷¹ Alican, **a.g.e.** s. 121.

¹⁷² Kardaş, **a.g.t.** s. 39; Rossabi, **Kubilay Han**, s. 19; Mustafa Kafalı, **Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1976, s. 52;

¹⁷³ Roux, **Moğol** s. 314.

öldürülsün. Güyük adında beylerden biri, bizzat Cengiz Han'ın torunu, seçiminden önce öldürüldü çünkü seçilmeden hükmetmek istiyordu."¹⁷⁴ Nitekim bu hadisenin doğruluğu şüphelidir. Güyük Han, seçimle Moğol tahtına gelmiş ve 2 yıl devlete hükmetmiştir. Rubruck kendisine anlatılan ifadelerle Güyük'ün ölümünü şu şekilde anlatmıştır: "*Birader Andreas, onun çok tesirli bir zehirle öldürüldüğünü ve bunu Batu'nun tertip etmiş olduğunu sanmıştır. Bana bu olay başka türlü anlatıldı. Güyük, tabiiyetini bildirmek üzere Batu'nun yanına gelmesini emretmiş. Batu da büyük bir sefere çıkmış fakat kendisi ve adamları namına korkuya kapıldığı için, Sibân adındaki kardeşini önden göndermiş. Bu Güyük'ün yanına geldiğinde ve ona bir tas sunmak istediğinde ikisi arasında büyük bir kavga olmuş ve birbirlerini öldürmüşler.*"¹⁷⁵ Reşîdeddîn, Güyük Han'ın Semerkant hudutlarına geldiğinde hasta olduğunu ve bir müddet sonra vefat ettiğini belirtiyor. Bu şüpheli ölüm hanedan içerisinde yeni bir iktidar mücadelesinin başlamasına sebep oldu.¹⁷⁶

Güyük Han vefat edince Oğul Gaymış Hatun, Batu ve Sorgaktani Beki'ye elçiler gönderip durumu izah etti. Batu bu dönem de Oğul Gaymış'a devlet işlerini aksatmadan yürütmesini istedi. Sonrasında Batu bütün şehzadeleri konaklamak için durduğu Ala Kamak'a çağırdı ve hanlığın Beki'ye verilmesi konusunda bir toplantı düzenledi. Yapılan toplantıda yeni hanın seçimine kadar devleti Oğul Gaymış ve oğullarının yöneteceği kararı alındı. Ayrıca Mengü'nün tahta geçmesi konusunda da ortak bir karar birliğine varılsa da Hoca ile Naku toplantıda yerlerine naip olarak bıraktıkları Timur'un attığı kabul imzasını tanımayarak Mengü'yü öldürme girişimine kalkıştılar ancak başarısız oldular. Bu durum çocukların anneleri ile aralarının açılmasına sebep oldu ve devlet işleri aksamaya başladı. Ancak Oğul Gaymış ve oğulları daha sonra tahttan ayrılmayacaklarını belirten bir mektubu Batu'ya gönderdiler. Batu konunun kurultaya bırakılması gerektiğini belirtti.¹⁷⁷

¹⁷⁴ Simon de Saint Quentin, **a.g.e.** s. 12.

¹⁷⁵ Rubruck, **Moğolların Büyük Hanına Seyahat**, Çev. Ergin Ayan, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2001, s. 78-79.

¹⁷⁶ Vernadsky, **Moğollar ve Ruslar**, s. 88; Kamalov, **a.g.e.** s. 32; Neslihan Durak, "Çingizli Hatunları I: Sorgaktani Beki", **Turkish Studies**, v. III, N. 1, Kış 2008, s. 255-256.

¹⁷⁷ Cüveyni, **a.g.e.** s. 242-244.

1.5. Sorgaktani Hatun

XII. yüzyılın sonlarına doğru Asya'nın doğu bozkırlarında, Onon ile Kerulen Nehirleri arasındaki bölgede dağınık bir şekilde yaşayan Moğol kabilelerini bir bayrak altında toplayıp 1206 yılında hanlığını ilan eden Cengiz Han (1155-1227), kısa sürede bütün Türk ili ve Avrasya'nın büyük bir kesimine hâkim olarak tarihin akışını baştan sona değiştirecektir. Onun teşkil ettiği hanedan içerisinde, yani Cengizliler de kadın çok belirgin bir yere sahip olup bunlardan bazıları kısa aralıklarla da olsa iktidar erkini dahî kullanmıştır. Esasen, anaerkil bir toplum olan Moğollarda kadın önemliydi ve pek çok hakka sahipti.¹⁷⁸ Moğol kadınının toplumdaki etkin konumu sadece sıradan halk için geçerli olmayıp hanedana mensup kadınlar tarafından otağda ve zamanla saraylarda sürdürülmüştür. Sorgaktani Beki de bunlardan birisidir. Cengiz'in babası Yesügey'in andası olan Kerayit hanı Tuğrul'un yeğeni olan Sorgaktani Beki, 1203'de Tuluy'un (1193-1232) eşi olarak Cengizli hanedanına dâhil olmuştur. Sorgaktani Hatun, Nesturi bir Kerayitliydi. Çok zeki ve çok dürüst bir kadındı.¹⁷⁹ Sorgaktani Hatun'un bizzat seferlere katıldığı ve zamanla kocasını etkisi altına alarak yönetime tesir ettiği görülmektedir. Sorgaktani, Tuluy'dan dört erkek evlada sahip olmuştur. O dönemde Cengizlilerin "akıl defterini" oluşturan Uygur asıllı yönetici ve âlimlerden büyük ölçüde istifade etmek suretiyle oğullarından her birinin gelecekte han olacak şekilde yetişmesini sağlayan bu Hatun, aynı zamanda onların gereksiz bazı faaliyetler içerisine girerek ileride bir takım sıkıntılar yaşamalarını da önlemiştir.

Tuluy öldükten sonra onun hâkimiyet bölgesini teşkil eden Chen-ting'i yönetmekle görevlendirilen Sorgaktani, hanedanın diğer üyeleri ile kabile reisleri, asker ve işe yarayan yabancılara kıymetli hediyeler vermek suretiyle onların itimat ve teveccühünü kazandı. Diğer yandan, tayin ve terfilerde isabetli tercihleri ve ticari alanda yaptığı düzenlemeler ile de üstün idarecilik yeteneğini gösterme imkânını buldu. Başarılı yönetimiyle haklı bir üne kavuşan Sorgaktani, bu sırada Büyük Han seçilmiş bulunan Ögedey'in (1229-1241) takdirine mazhar olmuş ve Güyük ile

¹⁷⁸ Vladimirtsov, **a.g.e.** s. 87; Durak, **a.g.m.** s. 252.

¹⁷⁹ Roux, **a.g.e.** s. 315.

evlendirilmek istenmiştir. Ancak, kendi çocuklarına karşı olan sorumluluklarını öne sürerek son derece kibar ve diplomatik bir üslupla bu evlilik teklifini geri çevirmiştir.¹⁸⁰

Ögedey, idari ve askeri alanda pek çok sorunun çözümünde Sorgaktani Beki'nin görüşlerine müracaat etmiş, genellikle onun önerilerini aynen uygulamıştır. 10 Aralık 1241'de Ögedey'in ölümü üzerine o sırada oldukça güçlü bir konumda bulunan Töregene Hatun (1241-1246) İmparatorluğun başına geçti. Çok ihtiraslı birisi olan bu hatunun "ağaça" yani İslami terminolojideki karşılığıyla "naibe" olarak yönetime el koymaktaki maksadı yasal olarak büyük han olması gereken Ögedey'in küçük yaştaki torunu Şiremun'un yerine kendi oğlu Güyük'ü geçirmektir. Batu Han'ın (1227-1256) önderliğinde Cengizlilerin ileri gelenlerinden bir grup buna itiraz etti. Çağatay Han'ın (1184-1241) karşı tarafta yer almasıyla bu grup susmak zorunda kaldı. Ögedey'in ölümünden birkaç ay sonra, Ocak-Şubat 1242'de, Çağatay'ın ölmesi ve Töregene'nin önemli yerlerdeki bazı yöneticileri görevden alıp idarede tamamen kendisine bağlı bir grubu hâkim kılmak istemesi de muhalefetin güçlü bir şekilde ortaya çıkması için yeterli değildi.¹⁸¹

Sorgaktani Hatun, taht mücadelelerinden uzak durmaktaydı. Karakurum'da 1246 yılında toplanan kurultayda Güyük yeni Moğol Han'ı oldu. Güyük'ün Han olmasıyla birlikte Moğol Hanedanının en muteber kadını olarak Sorgaktani Hatun'a büyük saygı gösterilecekti. Ögedey'in hazinesinden altın, gümüş, inci, mücevher ve pek çok kıymetli kumaş takdim edilip iltifatta bulunuldu. Ayrıca, kurultayın en yaşlı üyesi olması sebebiyle şenlikleri müteakip, beş yüz araba yükü tutarındaki mücevherat ile hediyein üst düzey yöneticilere dağıtılması görevi de O'na verilmiştir. Töregene Hatun'un naibeliği döneminde, yönetimde hanedan üyeleri kendi yandaşlarına yasaya aykırı olarak payza ve yarlık dağıtmak suretiyle müstakil hareket etmeye çalıştıkları anlaşılmıştı. Bunun üzerine Güyük, Ögedey'in ölümünden sonra dağıtılmış olan bütün payza ve yarlıkların geri alınmasını emrettiği gibi bu dönem yetkilerini kötüye kullanan görevlilerin tespiti için geniş çaplı bir soruşturma

¹⁸⁰ Durak, **a.g.m.** s. 252-254; Roux, **a.g.e.** s.298.

¹⁸¹ Lev Nikolayeviç Gumilev, **Muhayyel Hükümdarlığın İzinde**, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul, 2002, s. 196-210; Durak, **a.g.m.** s. 254-255.

başlattı. Tuluy'un dul eşi olan Sorgaktani, bu soruşturmadan muaf tutulmamıştı. Soruşturmadan aklanarak çıkmış ve örnek davranışlarıyla az rastlanır bir kişilik sergilemiştir. Çinliler onu “*ünlü, mükemmel, görkemli, azize imparatoriçe*” olarak adlandırmışlardır.¹⁸²

Sorgaktani Hatun ve oğullarının yasalardan taviz vermez tutumları, belirli bir disiplin içerisinde davranmaları, hâkimiyetleri altındaki bölgeleri başarıyla idare etmiş olmaları ve hepsinden önemlisi diğer hanedan mensuplarının aksine iktidar mücadelelerinin dışında kalmaları Büyük Han Güyük tarafından övgüyle zikredilmiştir.¹⁸³ Güyük'ün Batu'nun üzerine yürüme hedefini öğrenen Sorgaktani Hatun, gizlice haber göndererek tedbirli olması hususunda Batu'yu uyardı. Güyük Han ölünce Moğollar'da taht mücadelesi tekrar başladı. Sorgaktani Hatun da bu mücadelenin taraflarından birisi olarak ortaya çıktı. Onun, artık Moğol tahtına geçmenin oğullarının hakkı olduğuna hükmetmiş olmasındaki en önemli faktör, hiç şüphesiz Güyük'ün ölümü üzerine ağaç (naibe) olan Oğul Gaymış'tır. Oğul Gaymış önce oğlu Kuca'yı, bunun mümkün olmadığını anlaşılması üzerine de Güyük'ün yeğeni Şiremun'u başa geçirmede gösterdiği beceriksizlik Sorgaktani Hatun'a harekete geçme fırsatını vermiştir. Sorgaktani, bir yandan Oğul Gaymış'ın girişimlerini boşa çıkaracak her türlü tedbiri alırken diğer yandan pek çok önemli kişiyi kendi tarafına çekmiştir. En önemli olarak desteğini sağladığı kişi Güyük ile mücadelesinde uyarıp, destek verdiği Batu olmuştur. Güyük'e duyduğu düşmanlığı sebebiyle ona karşı hiçbir şey yapamayan ve Batı'da elde ettiği zaferlerle övünen ailenin en yaşlısı olan Batu intikamını Ögedey soyunu tahttan uzaklaştırarak almak istiyordu.¹⁸⁴ Batu'nun bu amacının Sorgaktani'nin beklentisiyle örtüşmesi Mengü'ye büyük han olma yolunu açtı.

Batu'nun isteğiyle Isık Göl'ün kuzeyindeki Alakmak'ta toplanan kurultaya Ögedey ile Çağatay taraftarları katılmayarak toplantı yerinin başkente uzak olduğu gerekçesiyle itiraz ettiler. Bunların Alakmak'ta yapılan seçimi onaylamamaları üzerine Batu, kurultayı Kerulen Nehri kıyısında tekrar topladı. Muhalif grup, bu

¹⁸² Roux, **a.g.e.** s. 315.

¹⁸³ Durak, **a.g.m.** s. 254-255.

¹⁸⁴ Durak, **a.g.m.** s. 256; Roux, **a.g.e.** s. 314;

kurultaya da katılmadı. Ancak yasal olarak bahane edebilecekleri başka bir husus kalmayınca mecburen kurultayda alınan kararları onaylamak, dolayısıyla Mengü'nün resmen büyük han ilan edilmesini kabullenmek zorunda kaldılar. 1 Temmuz 1251 günü Büyük Han ilan edilen Mengü, kurduğu bir mahkeme de başta Oğul Gaymış Hatun, Yisu Mingu olmak üzere ele geçirilen bütün muhaliflerini yargıladı. Sonuçta, Mengü'yü öldürtmek için kara büyü yaptırdığı anlaşılan Oğul Gaymış ile birlikte ileri gelenlerden bir kısmı ortadan kaldırıldı. Geriye kalanlar sürgüne gönderilmiştir. Cüveyni ve Vassaf'a göre Yisu Mingu, Batu Han tarafından idam edilmiştir.¹⁸⁵ Oğlunun Moğol tahtına geçmesiyle birlikte iktidara yönelik bütün hayallerini gerçekleştirmiş bulunan Sorgaktani Hatun, kurultaya katılan yerli, yabancı herkese yakın ilginin yanı sıra kıymetli hediyeler dağıtmak suretiyle nezaket ve cömertliğini bir kez daha göstermiştir.

Sorgaktani Hatun, Mengü başa geçtikten sonra da devlet meseleleriyle ilgilenmekten geri kalmadı. Üst düzey yöneticiler, akrabalar ile yabancıların saraya giriş ve çıkışlarını bir kanunla belirli kurallara bağlatarak bu husustaki düzensizliğe son verdi. Onun bu yöndeki gayretleri fazla sürmeyecek, oğlunun Büyük Han olarak başa geçmesinden kısa bir süre sonra hastalanacaktır. Gösterilen bütün ihtimama rağmen eski sağlığına bir türlü kavuşamayan Sorgaktani Hatun, Şubat 1252'de hayatını kaybetmiş ve cenazesi Burkan Haldun Dağında, Onon ile Kerulen nehirleri arasında bilinmeyen bir yere defnedilmiştir.¹⁸⁶ Sorgaktani Hatun, devlet işlerindeki tutumunu dini inançlarını yaşatma ve yaymada göstermiştir. Nesturi olan Sorgaktani Hatun, oğullarının eğitimi döneminde onların Hıristiyanlık bağlılığı içerisinde yetiştirilmesine büyük özen göstermiştir. İslam dinine karşı da hoşgörülü ve ılımlı davranmayı ihmal etmemiştir. Mesut Yalavaç'ın, Uygur Bölgesi valiliği sırasında Buhara'da yaptırdığı muhteşem Mesudiye Medresesini ve yine aynı şehirde bin kişilik Hâniyye Medresesini bizzat inşa ettirmiştir.

Mengü, Kubilay, Hûlâgû gibi büyük hanların annesi olarak yaklaşık elli yıl Moğol Hanedanı içerisinde önemli ve saygın bir yer sahibi olan bu hatun, "*oldukça*

¹⁸⁵ Mustafa Kafalı, **Çağatay Hanlığı**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2005, s. 93.

¹⁸⁶ Durak **a.g.m.** s. 256-257.

zeki ve karakteri yüksek bir hatun”, “*son derece zeki, yetenekli ve dünyanın tüm kadınlarından üstün*” birisi olarak tanımlanır. O dönemin şairlerinden Mütenebbi de bir şiirinde: “*Eğer kadınlar arasında ona benzeyen bir başkasına daha rastlayabilsem, kadınların erkeklerden üstün olduğunu iddia edebilirdim.*” demiştir.¹⁸⁷

Sorgaktani Hatun’un sarayına gelen elçiler ve haberciler ona büyük saygı gösterirlerdi. İşlerini titizlikle takip ettiğinden zamanında halk mutlu ve müreffeh bir hayat sürmüş vergi memuru, şahne, asker vb. görevliler ağır cezalara çarptırılmamak için adaletten ayrılmamaya büyük özen göstermiştir. Cüveyni’de anlatılan bir olaya göre; bir defasında, hanların bir kısmı, halka yüklenmiş olan ağır vergi ve kopuça itiraz eden Sorgaktani’nin memurlarıyla tartışırlar. Sorgaktani Beki, bu hanları huzuruna getirir ve onların ağır vergilerle halkı ezdiği, dolayısıyla suçlu oldukları sabit olunca da, hepsini öldürtür. Onun döneminde kabilelerin kendi otlaklarının dışına çıkması önlenmiş, aralarındaki mera çatışmaları sona erdirilmiş ve vergilerin zamanında tahsili sağlanmıştır. Kubilay’ın yönetimindeki Hopei bölgesinde halkın ağır vergiler altında ezilerek topraklarını terk ettiklerini gördüğünde, bu şekilde devam ettiği takdirde kısa süre sonra vergi alacağı kimsenin kalmayacağı hususunda oğlunu ikaz ettikten sonra Moğol vergi tahsildarlarını kovdurarak yerlerine Çinli memurları tayin ettirmesi onun bu yöndeki çabalarına güzel bir örnek teşkil eder.

1.6. Oğul GaymıŖ’ın Naibeliği Ve Kurultayın Toplanması

Güyük Han, kısa bir süre tahtta kaldıktan sonra 1248 yılında ölmüŖtü. Güyük ile savaŖmak üzere harekete geçtiği sırada onun ölüm haberini alan Batu, yeni bir han seçmek üzere, BalkaŖ Gölü’nün güneyinde bir yer olan Ala Kamak’ta bir kurultay toplanmasını istemiŖtir. Batu, kurultay toplanana kadar Güyük’ün dul karısı Oğul GaymıŖ’ın Moğol geleneklerine göre saltanat naibi olarak imparatorluğu idare etmesini önermiŖtir. Oğul GaymıŖ ile oğullarına elçiler göndererek, Çinkay’ın padiŖah seçilinceye kadar ülkenin yönetiminde onlara yardımcı olmasını ve ferman yazma görevini yürütmesini tavsiye etmiŖtir.¹⁸⁸ Güyük Han’ın dul eŖi olan Oğul

¹⁸⁷ Durak, **a.g.m.** 257-258; Robert Marshall, **Doğudan Yükselen Güç Moğollar**, Çev. Füsun Doruker, Sabah Yayınları, İstanbul 1996, s. 110-112.

¹⁸⁸ Abdurrasul İsakov, **a.g.t.** s. 142.

Gaymış naiplik görevini üstlendi ve yeni han seçilene kadar bu mevkiyi işgal etti.¹⁸⁹ Oğul Gaymış, bir Merkitliydi. Kendisinden önceki naibe olan Töregene Hatun'un yaptığı gibi bulunduğu konum itibariyle istediği kağanı seçtirmek istiyordu. Oğul Gaymış, Batu'nun Cengizli soylu prenslerin en büyüğü olmasına ve kendisine karşı yaptığı içten jسته rağmen Çağatay ve Ögedey soyundan şehzadelerin çoğu ile birlikte Ala Kamak'taki kurultaya katılmayı reddetmiştir. Bunların kurultaya katılmama gerekçeleri, kurultayın Cengiz Han'ın 1206 yılında imparator ilan edildiği Onon-Kerülen bölgesinde yani kutsal yerlerde yapılmamasıydı. Batu'nun ve Tuluy soyunun en büyük avantajı, Ögedey ailesinin kendi adaylarının arkasında birleşmemesi olmuştur. Oğul Gaymış ile iki büyük oğlu Kuça ve Naku, birbirleriyle ve Batu ile işbirliği yapmayı reddetmişlerdir. Kuça ve Naku, bir süre kararsız kaldıktan sonra vekillerini kurultaya göndermeye ikna olmuşlar, fakat bizzat gelmeyi sert şekilde reddetmişlerdir. Bunlar vekillerine diğer şehzadelere uygun gelen kararı kabul etme talimatı vermişlerdir. 1250 yazında yapılan kurultaya Cuci ve Tuluy'un soyu hâkim olmuştur. Oğul Gaymış, geç olmasına rağmen, Şiremun'u Ögedey soyunun adayı olarak önermek için Bala isimli bir temsilciyi gönderdi. Fazla bir tartışma olmadan toplanan kurultayda Batu'nun önerisi kabul edilmiştir. Naku ve Koça temsilcileri aracılığıyla kurultayın kararlarına uymuşlardır. Mengü, Cengizli şehzadelerinin kararını kabul etmiş ve sonraki yıl Onon-Kerülen bölgesinde resmi tahta oturma merasimlerinin yapılmasına karar verilmiştir. Bu süre zarfında hem Batu hem de Sorgaktani, imparatorluk ailesinin etkisiz üyelerini merasime katılmak için ikna etmeye ve onları Mengü'nün seçiminin imparatorluğun bütünlüğü için önemli olduğuna inandırmaya çalıştılar. Bu çabalar sonucunda Çağatay ve Ögedey soyunun bazı üyeleri kurultaya gelmeyi kabul etti, fakat çoğu kurultaya katılmaları yönündeki çağrılarını dikkate almadı.¹⁹⁰

Oğul Gaymış ilk olarak seçimlerde kendi oğlu olan Kuça'yı önermeyi düşünmüştü. Ancak Kuça çok gençti. Bunun üzerine tercihini Şiremun'dan yana kullandı. Şiremun'u tahta geçirmesi zor bir ihtimaldi. Ögedey soyuna karşı oluşan bu negatif havanın dağılması için gücü kendinde toplamalıydı. Bilhassa Batu Han'ın ve

¹⁸⁹ Türker, Ükten, **a.g.m.** s. 334; H. Ahmet Özdemir, **a.g.e.** s. 207.

¹⁹⁰ Emel Kılıç, **a.g.t.** s. 75-76; Roux, **a.g.e.** s. 315-318; Spuler, **İran Moğolları**, s. 57.

Sorgaktani Beki'nin önemli Moğol Noyanlarını yanlarına çekmesiyle bu ihtimal zayıf görünüyordu. Oğul Gaymış, adayı olan Şiremun'u desteklemek için oldukça etkisiz prenslere sahipti. Bunun yanısıra Güyük'ün yakın arkadaşı olan, kardeşi yerine baba ulusunun başına getirilen her şeyini Ögedey ailesine borçlu olan Çağatay'ın oğlu olan Yisu Mingu gibi bir koza da sahipti. Güyük Han, kağan seçildikten sonra Çağatay Ulusu'nun başındaki Çağatay Han'ın torunu Kara Hûlâgû'yu azledip yerine oğlu Yisu Mingu'yu tahta geçirmişti. Zira oğul dururken torunun başa geçmesi uygun değildi. Yisu Mingu, devamlı sarhoş gezer, devlet işlerini ise eşi Tayşi Hatun ve veziri İmam Bahaeddin Merginanî yürütürdü.¹⁹¹ Oğul Gaymış'a karşı güçlü bir ittifak kurulmuştu. Batu Han, annesinin Tuluy'un annesiyle kardeş olduğu için Cengiz Han'ın en küçük oğlunun tarafına geçmişti.

Oğul Gaymış, vasat bir kişiliğe sahipti. Hiçbir şeyin tatmin edemediği açgözlülüğü ve Şamanlara duyduğu hayranlıkla biliniyordu. Ondan nefret eden Mengü, Wilhelm Rubruck'a onun alçak bir köpek olduğundan söz edecektir.¹⁹²

Güyük, han olduğunda Mengü ve ailesi onun bütün emirlerine itaat etmişler, tahttan çıkan kararları itirazsız kabul etmişlerdir. Mengü, Güyük'e karşı saygılı duruşunu sürdürmekle birlikte, zeki ve aynı zamanda kurnaz olan annesi Sorgaktani Beki'nin tavsiyesi ile büyük hanın düşmanı Batu ile samimi ilişkilerde bulunmaya dikkat etmiştir. Batu'nun sağlığı ile yakından ilgilenmiş ve fırsat buldukça onu ziyaret etmiştir. Sorgaktani Beki, oğullarına: “*Amcanız Batu'nun ayakları ağrıyor. Kıpçak'ta yatıyor. Gidin kendisini görün, hatırım sorun.*” demiştir. Bunun üzerine Sorgaktani Beki'nin oğulları Mengü, Hûlâgû, Kubilay ve Arık Böke Kıpçak'a geldiler ve Batu'yu ziyaret ettiler.¹⁹³

Batu, Güyük'ün ölümünün ardından, kurultay toplanması için çağrı yaptığında bu çağrıya ilk cevap veren Mengü olmuştur.¹⁹⁴ Batu ve Sorgaktani'nin muhalefeti kazanmak için yaptıklarına rağmen, Mengü'nün Moğol Hanı olarak seçimi uzun süre ertelendi. En sonunda Batu duruma müdahale ederek, kurultayın

¹⁹¹ Kafalı, *Çağatay*, s. 91-92.

¹⁹² Durak, *a.g.m.* s. 256; Roux, *Moğol*, s. 314; Roux, *Orta Asya*, s. 305.

¹⁹³ Ebu'l Gazi, *Şecere-i Türki*, s. 150-151.

¹⁹⁴ Emel Kılıç, *a.g.t.* s. 75.

imparatorluk ailesinin inatçı üyeleri ile ya da onlar olmadan yeniden toplanmasını emretti. Yeni kurultay Kerülen Nehri yakınlarında bir yer olan Köde'ü Aral'da, 1251 yılının Haziran veya Temmuz'unda başladı. Batu kurultaya katılmadı, ancak kendisini temsilen kardeşi Berke ve oğlu Sartak'la birlikte kurultaya katılanların güvenliğini sağlamak için üç tümen askeri birlik gönderdi. Mengü'nün kardeşleri Kubilay, Hûlâgû, Arık Böke, Mengü, Cengiz Han'ın kardeş çocuklarından bazıları ve hem Cengiz Han'a hem de Ögedey'e hizmet etmiş önemli askeri ve idari liderler de kurultayda hazır bulundular. Kuça, Naku ve Şiremun ile o zamanki Çağatay Han'ı Yisü Mengü kurultayı protesto ettiler. Çağatay'ın torunu Kara Hûlâgû ile Ögedey'in oğlu Kadan ise kurultaya katıldılar.

Mengü, 1 Temmuz 1251'de herhangi bir anlaşmazlık olmaksızın Büyük Han olarak seçildi.¹⁹⁵ Moğol adetleri üzere Moğol şehzadeleri, devlet adamları Mengü'nün önünde diz çöküp, kendisine hürmet gösterdiler. Mengü'nün yedi kardeşi Kubilay, Hûlâgû, Arık Böke, Moka, Bocek, Sebkü ve Suntay sağ tarafına, hatunlar sol tarafına dizildiler. Hepsini ayrı ayrı mevki alıp yedi gün boyunca eğlence tertip edildi. Bu tören esnasında Kadgan Ogul, Melek Oğul gibi isimler de eğlenceye iştirak ettiler.¹⁹⁶ Böylece imparatorluk Ögedey soyundan Tuluy soyuna geçmiş oldu. Aslında bu bir çeşit hükümet darbesiydi. Ögedey soyunun güçlü bir aday olan Mengü'nün karşısına silik adaylarla çıkması ve Cengiz Han ailesinin tecrübeli oğlu olan Batu'nun diktatörlüğe benzer bir yönetim sergilemesi bu darbeyi kolaylaştıran faktörlerdir.

Ermeni kaynaklarında Mengü'nün başa geçişi şöyle ifade edilmektedir: Güyük Han ölünce yerine kimin geçeceği konusu tartışılmış ve bu görevin Batu'ya verilmesi düşünülmüştü. Batu'ya haber ulaşınca oğlu Sartak'ı ordunun başında bırakıp hareket etti. Batu, geldikten sonra tahta çıkmadı ve tahta Mengü'yü çıkardı. Sonra ordusunun başına geri döndü.¹⁹⁷ Cûzcânî ise Mengü'nün başa geçişi hakkında:

¹⁹⁵ Ankhbayar Danu, "Büyük Han Mengü'nün Devlet Anlayışı ve İlhanlı Devleti Kuruluşunda Etkisi", **A.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi**, c. VI, S. 2, Ankara 2015, s. 2; Dinçer Koç, **a.g.m.** s. 156; Ebû'l-Ferec, **a.g.e.** s. 552-553; Galstyan, **Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar**, Çev. İlyas Kemalöğlü, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2017, s. 65; Gömeç, **a.g.e.** s. 12.

¹⁹⁶ Ebu'l Ferec, **Muhtasar**, s. 24.

¹⁹⁷ Gürsoy Solmaz, "Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar", s. 254.

Tüm Moğol büyüklerinin Batu'yu hükümdar olarak görmek istedikleri ve ona: *“Bizim hanımız sen olmalısın. Cengiz Han'ın arkasında bıraktığı hiç kimse senden daha büyük olmadığından taht, taç ve hükümler evvela senindir.”* dediler. Batu bunun üzerine cevap verdi: *“Benim ve kardeşim Berke'nin bu tarafta birkaç ülkemiz vardır. Onların idaresi sebebiyle Çin, Türkistan ve Acem memleketlerini tasarruf altına almak mümkün olmaz. Doğru olan şudur: Amcamız Tuluy, Cengiz Han'ın en küçük oğludur ve gençlik çağında dünyadan göçüp hükümdarlıktan faydalanmadığından, hükümdarlığı onun oğluna verelim. Mengü Han'ı hükümdarlığa geçirelim; ben, Batu onu tahta oturtayım ve gerçekte ise hükümdar ben olayım.”* Hepsi bu görüşte karar kıldılar ve Mengü'yü başlarına geçirdiler.¹⁹⁸

1.7. Mengü Han Dönemi (1251–1259)

Mengü Han, başlangıçta kağan olmayı kabul etmemiş ve söz konusu hanlık meselesinin büyük sorumluluğu altına girmeyi istememişti. Ancak bilgeliği ile ün yapmış olan kardeş Möge Oğul, kurultaya gelirken herkesin Batu'nun sözünü dinleyeceğini ve onun kararına saygı göstereceklerine dair ahid verdiklerini belirtip Mengü'yü ikna etmeye çalıştı ve nitekim Mengü kabul etti. Burada son olarak alınan bir başka karar da yeni yılda Onan Kerülen'de kurultay yapılması oldu.¹⁹⁹

Kurultayın kararını tanımayanlar olmuş ve Batu'ya elçi gönderip tanımadıklarını belirtseler de Batu, kararın kesinleştiğini belirtmiştir. Ertesi yıl bilindiği üzere devlet sıkıntıları devam ederken, Mengü ve annesi Sorgaktani Beki, kendilerine muhalif olanlara önce iyi niyetli sonra kabul etmemelerinden kaynaklı tehditkâr bir şekilde yanlarına çekmeye çalıştılar. Nitekim kurultay günü Oğul Gaymış ve oğulları kurultaya gelmeyince dostane bir şekilde tekrar haber gönderilip çağrıldılar. Başlangıçta çeşitli sebeplerle diretseler de yola çıktılar. Ancak yine gecikince kurultay 1 Temmuz 1251 tarihinde başladı ve Mengü “kağan” unvanını aldı.²⁰⁰

¹⁹⁸ Cûzcânî, **Tabakât-ı Nâsırî**, s. 140.

¹⁹⁹ Cüveynî, **a.g.e.** s. 462-463.

²⁰⁰ Cüveynî, **a.g.e.** s. 463-468.

1.7.1. Şiremun Olayı

Moğol hanedanlığındaki bir grup kesim Mengü'nün seçilmesini hoş görmediler. Çünkü ya bizzat Batu'nun kendisinin veyahut Güyük'ün “Koca-Han/Khodja-Han” ismindeki oğlunun o makama geçeceğini ümit ediyorlardı. Evvela memnuniyetsizliklerini izhara cesaret edemediler. Fakat Batu kendi yurduna çekilir çekilmez, Mengü Han'a karşı açıktan açığa isyan ettiler.²⁰¹

Güyük'ün Şiremun²⁰² adında bir yeğeni vardı. Şiremun, Mengü'nün hakanlığını tanımaya çok niyetli değildi. Güyük'ün dul karısı Oğul Gaymış ve vasallarıyla beraber, yanında kalabalık maiyeti olduğu halde yaklaşık beş yüz kadar kişiyle, Mengü Han'a biat etmek üzere yola çıktı.²⁰³ Mengü'ye muhalif olan Ögedey'in torunları ve onların Çağataylı destekçileri aralarında bir antlaşma yapmışlardı. Buna göre Naku ve Şiremun, Mengü'yü kutlamaya gelme görünüşü altında onu öldürmek için bir suikast planı hazırladılar. Yanlarında Oğul Gaymış'ta bulunuyordu. Mengü'yü öldürmeyi ve bütün ordugâhını yağmalamayı planlamaktaydı. Mengü'nün yakınlarına iki üç günlük uzaklığa vardığında, arabasının dingili kırılıp kaldı. Bunun tamiri sürmekteyken, Mengü'nün adamlarından birisi devesini²⁰⁴ kaybetmiş ve onu arıyordu. Bu sırada gelip tamir işine yardım etti. Bu adam, arabayı tamir ederken gözü arabanın içinde gizli olan silahlara ilişmiş ve bunların ne olduğunu sormuştu. “*Behey adam, sen ne kadar habersizsin. Sen bizden değil misin? Bilmiyor musun? Yanımızda bulunan arabaların hepsi böyle aletler ile dolu değil mi?*”²⁰⁵ Tamirci ona seferin asıl sebebini ve Şiremun'un gayesini açıkladı. Bu adam biraz uzaklaşıp, aceleyle at tavlmasına gitti ve en kuvvetli atı alarak oradan uzaklaştı. Gece gündüz yol alarak, Mengü'nün kampına ulaştı ve duyduklarını ona ilettiler. Mengü, derhal adamlarını topladı. Kimsenin girmeyeceği şekilde ordugâhının etrafına onları dört sıra halinde yerleştirdi.

²⁰¹ Gürsoy Solmaz, “Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar”, s. 254

²⁰² Şiremun, Ögedey Han'ın oğludur.

²⁰³ Gömeç, **a.g.e.** s. 12-13.

²⁰⁴ Ebu'l Ferec'te geçen ifadeye devesini kaybettiğini söylenen şahsın aslında bir aslan kaybettiği ifade edilmektedir. Ebu'l Ferec, **Muhtasar**, s. 24. Ebû'l-Ferec, **Tarih**, s. 554.

²⁰⁵ Ebu'l Ferec, **Muhtasar**, s. 25.

Diğerlerini Şiremun'a karşı gönderdi. Planlarının açığa çıktığından haberi olmayan Şiremun esir alındı ve adamlarıyla birlikte ordugâha götürüldü. Mengü, kafasındaki düşünceleri onun yüzüne karşı söyleyince Şiremun kabul etti. Rubruck olayla ilişkin herkesin öldürüldüğünü Güyük'ün çok küçük olan bir oğlunun, bu planlarla bir ilişkisi bulunmadığından sağ bırakıldığını, babasının bütün ordugâhı, adamları ve hayvanlarıyla beraber ona bırakıldığını söyler. Rubruck geri döndüklerinde ona rastladıklarını, fakat rehberlerini oraya bir saygı ziyareti yapmaya cesaret edemediğini ifade etmektedir.²⁰⁶ Batu ve Mengü, suçlanan şehzadelerin cezadan kurtulmaması için büyük arama ekipleri oluşturmuştur. Bu ekipler Moğolistan ve çevresine gönderilmiş, şüphelenilen bütün komplocuların bulunması ve tutuklanması emrini almışlardır. Mengü'nün tahta çıkmasına karşı olduğu düşünülen herkes mahkemeye getirilmiş ve etraflı bir şekilde sorguya çekilmiştir. Bunlardan çoğunun davası ordugâhta yapılmış, fakat mahkemeye çıkma çağrısına cevap vermeyi reddedenler özel "gezici" yargıcılar tarafından cezalandırılmıştır. Mengü kendisine suikast düzenlemekle suçlanan şehzadeleri bizzat yargılamıştır. Şehzadeler önce suçsuz olduklarını iddia etmişler, ancak daha sonra haince niyetlerini itiraf etmişlerdir. Bunlara başlangıçta çok sert cezalar verilmemiştir. Şiremun ve Çağatay'ın torunu Büri sürgüne gönderildi.

Kuçâ, Naku ve Çağatay'ın diğer torunu Yesün-to'a'nın askeri ordugâhları sınırlandırıldı. Yesün-to'a Altın Orda'ya, Naku Çin'e ve Kuçâ Selenge Nehri taraflarına gönderildi. Şiremun ve Büri kısa bir sürgün döneminden sonra idam edildiler. Bazı kaynaklarda Şiremun'un Karamuran Nehrine atılarak öldürüldüğü yazılmaktadır.²⁰⁷ Şiremun cezalandırması için Çin'e gönderildi ve Kubilay'a teslim edildi. Kubilay onun niyetinden kuşkulanıp öldürtene dek, Kubilay'a eşlik etti.²⁰⁸ Şiremun, burada Kubilay'ın emri ile öldürüldü. Onunla beraber Güyük'ün en büyük oğlu olan Hoca Oğul ve 300 ileri gelen Moğol da katledildi. İtiraf etmeye zorlanmak için kadınlar yanan odunlarla dövüldüler. Sonra itiraf edince de idam edildiler.

²⁰⁶ Rubruck, **Moğolların Büyük Hanına Seyahat**, s. 79-80.

²⁰⁷ Carpini, **Moğolistan Seyahatnamesi**, s. 79; Cûzcânî, **Tabakât-ı Nâsırî**, s. 141-142; Ebû'l-Ferec, **a.g.e.** s. 553-554; Rubruck, **a.g.e.** s. 80.

²⁰⁸ Ebu'l Gazi, **a.g.e.** s. 151-152; Rossabi, **Kubilay Han**, s. 20.

Batu'ya karşı uzun süredir kin besleyen Büri de Altın Orda'da idam edildi. Yesü Mengü, Çağataylıların başı olarak önce serbest bırakıldı, ancak daha sonra öldürüldü. Mahkûm edilen şehzadelerin çocukları, eşleri ve annelerinin de dâhil olduğu imparatorluk ailesinin üyeleri de yargılandı ve hepsi idam edildi. Anne kategorisi içindeki en önemli kişi şüphesiz Oğul Gaymış idi. Oğul Gaymış, Şiremun'un annesi Kadaqach ile birlikte çok kötü muamele görmekle birlikte suikastle ilgili sorulara açık şekilde cevap verdi. Sonuçta ikisi de öldürüldü ya da intihar etmelerine izin verildi. Oğul Gaymış'ın, tıpkı Töregene Hatun'un yakın danışmanı olan Fatıma'ya yapıldığı gibi ellerini diktikten sonra, aileden kıdemli bir başka kadınla birlikte keçe battaniyeye sarıp suya atılmadan önce halkın önünde çıplak olarak dolaştırıldığı da söylenmektedir.²⁰⁹ Mengü, kan bağı olan şehzadelere bu cezaları verirken, bu şehzadelerin yardımcıları ile resmi ve askeri memurlar da Menggesser tarafından yönetilen başka bir mahkemede sorguya çekildiler ve suikasttaki suç ortaklıklarını itiraf ederek idam edildiler. Ögedey ve Güyük yönetimlerinin önemli memurları Kadak ve Çinkay idam edilenler arasındadır.²¹⁰ Bir rivayete göre Moğol soylularının büyük bölümünün desteğini alan Mengü Han'ın emriyle, Ögedey ve Çağatay oğullarına yardımcı olan yetmiş yedi komutan idam edildi, çoğunun ağzına ölene dek taş dolduruldu.²¹¹

Cüveyni bu suikast teşebbüsünü şu şekilde anlatmaktadır: Keşik adındaki bir kuşçu kaybolan hayvanını arıyordu. O sırada Şiremun ile Naku'nun askerlerini gördü. Yanlarında arabaları vardı. Keşik, onlara kaybolan hayvanını görüp görmediklerini sordu. O sırada gözü, kırılmış bir arabaya ilişti. Arabanın yanında duran çocuk, Keşik'ten arabayı tamir etmesi için yardım istedi. Keşik, arabanın silahlarla dolu olduğunu görünce çocuğa: *"Bu ne silahları?"* diye sordu. Çocuk: *"Diğer arabalar da bunlarla dolu."* cevabını verdi. Keşik ne olup bittiğinin farkına vardı. Onların, komplo hazırlayıp Mengü Han'a suikast düzenleyeceklerini anladı. Keşik hızlıca saraya varıp Mengü Han'a durum hakkında bilgi verdi. Mengü Kağan ve adamları onu ciddiye almadı fakat Keşik ısrarla bu hususu anlattı. Şehzade ve

²⁰⁹ Jack Weatherford, **a.g.e.** s. 231-232.

²¹⁰ Emel Kılıç, **a.g.t.** s. 78-80.

²¹¹ Rossabi, **a.g.e.** s. 19-20.

emirler Menggesser Noyan'ı bu işi araştırmakla görevlendirdiler. Onun yanına iki üç bin kişilik bir kuvvet verdiler. Menggesser, bahsedilen kişilerin yanına gelip, hükümdarın kulağına onlar hakkında bazı sözler geldiğini, onlara akıllı olmaları gerektiğini ve sadakat göstermelerini söyledi. Mengü Han'ın huzuruna çıkarılmak üzere Menggesser Noyan refakatinde yola çıktılar. Mengü Kağan'ın karargâhına ulaştıkları zaman Mengü Kağan: *“Sizin hakkınızda akla ve mantığa sığmayan şeyler söylediler. Bu iş soruşturma ve araştırma yoluyla ortaya çıkarılacak; kuşklar ortadan kaldırılacak. Eğer bu işin aslı uydurma ve iftira ise, uyduran ve iftira eden lâıyk olduğu cezayı görecek.”*²¹² dedi. Orduya girilip çıkılmasına yasak kondu. Elçitay Noyan, Taunal, Kata Kürin, Çengi, Kan Hıtay, Sorghan, Küçük Taunal, Togan ve Yasaur gibi bazı emir ve noyanlar tutuklandılar. Yargıç Menggesser Noyan'ın maiyetinde çalışan emir ve noyanlar konuyu araştırıp soruşturdu. İsyana kalkıştıkları anlaşıldı. Yargılananlar suçlarını itiraf ettiler. Bunun üzerine Mengü Kağan onları affetmek istediye de şehzadeler ve emirler bunun doğru olmayacağını söylediler. Mengü Kağan sorumluların cezalandırılmalarını istedi. Cezalandırılanların başını Elçitay çekti. Onun elini ve ayağını kestiler. Taunal, Kata Kürin ve diğerleri sırayla öldürüldüler. Çağatay'ın torunu Yesün Toka teslim oldu. Naku ve Şiremun'la birlikte tutuklandı. Mengü Kağan, Oğul Gaymış ile oğlu Hoca henüz gelmedikleri için onlara elçiler göndererek: *“Eğer siz bu suikasta katılmayıp, asilerle suç ortaklığı yaparak onlara yardım etmediyseniz, bunu göstermenin tek yolu huzura gelmektir.”* diyerek haber ilettiler. Hoca elçiyi öldürmek istedi fakat hocanın hatunu: *“Elçinin görevi haber taşımaktır. Mengü Kağan'ın huzurundan gelen bir elçiye saldırganın ne gibi sonuçlar doğuracağını düşünebiliyor musun? Böyle bir kişinin öldürülmesiyle ülkede ne gibi karışıklıkların doğabileceğini ve ne tür felâketlerin ortaya çıkabileceğini tahmin edebiliyor musun? Mengü Kağan, büyük kağandır. Her ne konuda olursa olsun, onun fermanına uyman gerekir”*²¹³ dedi. Hoca, Mengü Kağan'ın huzuruna gitmek için yola çıktı. Hoca'yı Şiremun ile diğer şehzadelerin yanına gönderdiler. Onunla beraber olan bazı noyanları sorguya çektikten sonra tutukladılar. Yargılamalar devam etti. Suçlular cezalandırıldı. Mengü

²¹² Cüveyni, a.g.e. s. 472-477.

²¹³ Cüveyni, a.g.e. s. 481.

Kağan Şiremun'un, Kubilay Oğul, Naku, Cağa Noyan ve Yesün Toka ile birlikte Manzi taraflarına gitmesini emretti. Hoca'ya gelince Mengü Kağan, onu ikametgâh olarak Karakurum'un yakınında bulunan Solangay bölgesine gönderdi.²¹⁴

Mengü Kağan, 1259 yılında öldü. Onun döneminde devlet hem Doğu'da hem de Batı'da önemli işlere imza atmıştı. Kardeşlerini bu önemli işler ile görevlendiren Mengü çok uzun sürecek bir iktidar süresi olmadan öldü.

1.8. Kubilay Han Dönemi (1261 – 1289)

Mengü'nün ölmesiyle Moğol Devleti'nin üst kademeleri hareketsiz kaldı. Mengü'nün güneybatıdaki seferi birdenbire durdu. Birlikleri ele geçirilmiş toprakları ellerinde tuttular ama yeni bir yer ele geçirmedi. Song Hanedanı'nı bitirmeye çalışan diğer Moğol ordularıyla bağlantıya geçmek için bir çaba göstermediler. Mengü'nün naaşı, Moğolistan'ın kuzey doğusuna taşındı ve babası Tuluy ile büyükbabası Cengiz'in yanına gömüldü. Ulu Kağanlık için düzenli bir tahta çıkma sırası bulunmaması, bir kez daha Moğol toplumunun altüst olmasına neden oldu. Belli bir hilafet düzeni olmadığı için, yeni hükümdarı seçmek üzere kurultay toplanması gerekiyordu. Mengü'nün seçimi sırasında oluşan koşulların tartışmalı seçimler ve tahta çıkmasının ardından yaşanan tasfiyelerin sıkıntıları artırdığı ve kurultayın itibarını sarstığı belliydi. Görünüşe göre, en büyük askeri güce sahip olan önder (Mengü'nün seçilmesi sırasında Batu gibi) seçimleri etkileyebiliyordu. Kağanlığın en büyük adaylarını, diğer her şeyden çok kaba askeri güç belirliyordu. Önde gelen iki aday kendilerini denk görüyorlarsa çatışma tehlikeside büyüyordu. Bu tür bölünmeler, Moğol topraklarında istikrarı pek sağlayamıyordu. Mengü'nün 1251 yılında tahta çıkması, önde gelen dört Moğol obasından Ögedey ve Çağatay oğullarını dışlamıştı. Ulu Kağanlık üzerindeki iddialarını yeniden gündeme getirmek için elbette onlar da fırsat kolluyorlardı ve Mengü'nün ölümü bu fırsatı sunmuştu. Ancak asıl taht mücadelesi Tuluy oğulları arasında yaşandı. Kurultay tarafından kurallara uygun olarak seçilen son kağan Mengü'dür. Halefi olan Kubilay'ın önceden seçilmesi kararlaştırılmıştı. Aile ocağını alma hakkına sahip olan Kubilay'ın kardeşi

²¹⁴ Cüveyni, a.g.e. s. 472-485; Ankhbayar Danu, "Büyük Han Mengü'nün Devlet Anlayışı ve İlhanlı Devleti Kuruluşunda Etkisi", s. 3-4.

Arık Böke, kurultayın ata yurdu Kut Dağı'nda toplanmasını istiyordu. Liao ülkesinin tam ortasında, Kay Ping Fu şehri yakınlarında Pekin yolu üzerindeki Çang Tu'da uydurma bir kurultay toplandı. Toplantıda ne Cuci'nin, ne Çağatay'ın, ne Tuluy soyunun temsilcileri ve ne de Hûlâgû bulunmuşlardı. Hûlâgû ve Berke'nin toplantının Çin'de olması işlerine geliyordu. Zira hükümdar ne kadar uzak olursa, o kadar iyiydi. Bu şartlarda Hûlâgû ve Berke verasetin Kubilay'da kaldığını kabul ediyorlardı.²¹⁵

Kubilay Moğol ordusunu Hata'dan çıkarmış ve Hanbalığ'a gelmişti. Moğolların büyükleri içerisinde çoğu Kubilay'ın han olmasını istiyordu. Küçük kardeşi Arık Böke ise, Mengü'nün Hata'ya giderken yerine kendisinin bırakmış olduğunu ve mülkü kendisine teslim etmiş bulunduğunu ileri sürerek Yasa'ya göre kardeşinin yerine kendisinin geçmesinin doğru olacağını iddia ediyordu: *"Saltanatın bana ait olması icap eder. Çünkü Mengü Han, harbe çıktığı zaman saltanatı bana devretmişti. Hayatı esnasında da beni kendi yerine geçiriyordu."* diyordu.²¹⁶ Arık Böke'nin Karakurum'da büyük bir ordusu vardı. Ordunun başında Mengü'nün oğullarından Alantar vardı. Alantar ve kardeşleri Arık Böke'nin tarafını tutuyordu. Arık Böke, han ailesi tarafından tercih ediliyordu. Zira bu hanedanın diğer üyeleri, Arık Böke'nin liderliğinde sahip oldukları yerleri daha kolay hâkimiyetleri altında tutabileceklerini düşündüklerinden kendisine daha fazla güven duyuyor, Kubilay'ı ise tehdit olarak görüyorlardı. Arık Böke, Karakurum'da kurulan kurultay tarafından yeni han ilan edilmişti. Kubilay ise Çin sınırında topladığı kurultay da han ilan edilmişti.²¹⁷

1.8.1. Kubilay'ın Arık Böke İle Mücadelesi

Mengü'nün iki küçük kardeşi olan Kubilay ve Arık Böke, onun yerine geçmek istiyorlardı. Üçüncü kardeş olan Hûlâgû, Batı Asya'da kendi egemenliğini oturtmuş olduğu için tahta aday değildi. Hûlâgû, Kubilay'ı destekliyordu. Kubilay'ı desteklemesinin bir nedeni yerleşik yaşayanlar konusundaki ortak düşünceleri idi.

²¹⁵ Leon Cahun, **Asya Tarihine Giriş**, s. 251-252.

²¹⁶ Ebû'l-Ferec, **a.g.e.** s. 578.

²¹⁷ Dinçer Koç, "Cengiz Han Sonrasında Moğollar", s. 157-158; Jack Weatherford, **Cengiz Han**, s. 254-255.

Arık Böke Moğol anavatanındaydı. Görüşleri ve yaşamı daha kısıtlıydı. Geleneksel Moğol değerlerinin savunucusu olarak ortaya çıktı. Yerleşik yaşama karşı giderek artan düşkünlük nedeniyle dışlanmış ve muhafazakâr Moğolların önderi konumuna geldi. Bu kesimler, birlikte ele geçirdikleri uygarlıklara kapılan, reayasından akıl danışan ve yardım isteyen, hem de zamanlarının çoğunu Moğolistan'da değil, Çin'de ve İran'da geçiren Kubilay ile Hûlâgû'nun en büyük suçu işlemiş olduklarını düşünüyorlardı. Kubilay, Hûlâgû ve başka bazı önderlerdeki değişikliklerden şaşkına dönen bu muhafazakâr kesim, sözcüleri olarak Arık Böke'ye döndü. Arık Böke kural tanımazdı. Danışmanlarının dolduruşuna geldiğini ve kimse taht üzerinde hak ilan edemeden, Moğol soylularının isteklerini hiçe sayarak, yangından mal kaçırır gibi tahta çıkmaya çalıştığını söylerdiler. Kubilay, tahta çıkmaya en az Arık Böke kadar hevesli bir taht adayıydı. Aşırı hevesli görünmek uygun olmadığından Kubilay, Moğol soylularının beklentilerini karşılamak için böyle davranıyordu. Ulu Kağan olmak için gerekli her türlü şeyi yapmaya en az kardeşi kadar niyetliydi.

Kubilay Çin'de seferde iken İmparator Kia-sse-tao, başkentini düşmesinden korkup barış teklif etti fakat başlangıçta Kubilay bu durumu kabul etmedi. Ancak kardeşi Arık Böke'nin kendisini *büyük han* ilan etmesi üzerine barışa razı oldu ve Çinliler ile kendisi arasındaki sınırları belirleyip barış sağlandı.²¹⁸ Kubilay, Hûlâgû'den onay almış ve Çin tarafından da destek görmüş, büyük han olmuş bir hükümdardı. Unvanı aldığı dönemde Arık Böke'nin de Karakurum'da aynı unvanı kendisine alması sonucunda Karakurum civarında Kubilay taraftarları ile mücadeleye başladı. Ancak Arık Böke bu mücadeleyi kaybetti.²¹⁹ Kubilay Çin'den dönüp Arık Böke'nin üzerine sefere çıkıp Karakurum'u alırken Arık Böke'de kuzeye doğru kaçtı. Kubilay Çin'deki ekonomik konuları çözüme kavuşturmaya çalışırken Arık Böke tarafından birçok reis Kubilay tarafına geçmeye başlamıştı.²²⁰

Mengü'nün ölümünden sonraki aylarda taht mücadelesi kızışmış ve Arık Böke adaylığına ciddi destek sağlamıştı. Mengü'nün hatunlarından biri ve oğulları Asutay ile Ürün Taş ona katılmıştı. Ögedey'in torunu Durçi, Çağatay'ın torunu Algu

²¹⁸ Guignes, **a.g.e.** s. 533.

²¹⁹ Guignes, **a.g.e.** s. 536.

²²⁰ Guignes, **a.g.e.** s. 538-541.

ve Cuci'nin torunu Kurumşi ile birlikte başkalarında destek veriyordu. Ayrıca, Arık Böke hanedan dışından etkili müttefikler edinmişti, bunların arasında Mengü döneminin en önemli devlet adamlarından olan Bolgay da vardı. Arık Böke harekete geçti. Ordularının başına Alandar'ı geçirdi ve Gobi'nin kuzeyinde birlik toplamasını buyurdu. Çölün güneyinde de Durçi güç topluyordu. 1259 yılı Kasım sonunda Durçi, Yen üzerine (bugünkü Pekin civarı) harekete geçti. Alandar, Kubilay'ın yeni kenti Kay-bing üzerine yürümeye başladı. Kubilay seferdeyken geride kalmış olan karısı Çabi, Alandar'ı yavaşlatmaya çalışırken, Kubilay'a kardeşinin niyetini bildirmek için bir heyet gönderdi. Kubilay seçeneksiz kalmıştı. Arık Böke'yi karşılamak için kuşatmasını yarıda kesmesi ve kuzeye yönelmesi gerekiyordu. Kaçınılmazı kabullenip, birliklerinin çoğunu çekti ve hakkını aramaya gitti. Arkada Batur komutasında küçük bir kuvvet bıraktı. Arık Böke'nin birlik topladı ama bunu gizlemeye çalıştı. Kubilay, Arık Böke'nin ulaklarına bu konudaki çirkin söylentileri sorduğu zaman, ulaklar: *"Biz köleler bir şey bilmeyiz ama içiniz rahat olsun, yalandır."* Ancak Kubilay kuşkulandı ve Arık Böke'ye bu kuşkularını anlatan bir ulak yolladı. Arık Böke, hemen Kubilay'a bir heyet gönderdi ve: *"Turkak ve çeri toplamayı kestiğini"* söyledi. Aslında böyle bir niyeti yoktu ve Kubilay ile kaçınılmaz mücadele için kuvvet toplamayı sürdürdü. Her şey Arık Böke'nin rakibini pusuya düşürebilmek için Kubilay'ı ve diğer hükümdarları Mengü'nün yasını tutmak üzere davet edince çözüldü. Ancak Arık Böke'nin toprağına ayak bastığı anda tutsak edileceğini fark eden Kubilay: *"Henüz seferi tamamlamadık."* gerekçesiyle daveti reddetti. Arık Böke bu noktada Kubilay'ı aldatamayacağını anlayarak savaşa hazırlandı. Ağabeyi Hülâgû'nun ve Rusya'daki Altın Orda'nın hükümdarı olan Berke'nin de adaylığını desteklediği söylentisini yayarak, alabildiği kadar Moğol soylusunun desteğini aldı. Artık iki taraf da yüzleşmeden kaçamazdı. Her iki taraf birbirini kışkırtıyordu, çünkü iki soyluda en yüksek konumu istiyorlardı. Kubilay, Kay-bing'de 1260 baharında ulaştığı zaman hanedandan birçok kişi ondan Moğol toplumunun başına geçmesini istedi. Sonunda isteklerini yerine getirdi ve 5 Mayıs 1260'ta Kay-bing'de hızla toplanan bir kurultay onu Ulu Kağan seçti. Seçilmesi sıra dışıydı çünkü önceki kağanlar, Moğolistan'da ya da Orta Asya'da toplanan kurultaylar tarafından seçilmişti. Bu yüzden meşruluğu tartışmalıydı ve pek çok kez de sorgulandı. Ancak, küçük kardeşiyle çatışmaya girmekle, o dönemin en önemli

konumuna ulaşmak yolunda ilk adımı atmış oldu. Birkaç yıl içinde de Moğolların meşru önderi olarak kabul görecekti.²²¹

Kubilay 1260 Mayıs ayında kağan seçilirken rakipsiz değildi. Karşısına çıkan ilk kişi Arık Böke'ydi. Kubilay'ın hükümdarlığı boyunca bir gayrimeşruluk havası sürecekti, pek çok Çinli ve Moğol önder onun Ulu Kağan ve Çin İmparatoru unvanlarına meydan okuyacaktı. Başlıca düşmanları, yabancıların yönetiminden tiksinen, Kubilay'ın da Çin ve Çinliler ile belirgin biçimde bağdaşmasından kuşku duyan muhafazakâr Moğollardı. Kubilay meşruluğunu kesinleştirmenin yollarını aradı. Çinli ve Moğol tebaası tarafından onun kağanlığının kabul edilmesi gerekiyordu.

1260 Haziranı'nda Arık Böke, Ulu Kağan ilan edildi. Hem Arık Böke, hem de Kubilay artık Ulu Kağan'dı ve Moğol soylularının çeşitli kesimlerinden destek alıyorlardı. Ancak Arık Böke biraz daha üstündü. Moğol dünyasının üç yönetici obası onu destekliyordu. Batu'nun oğlunun ve torununun kısa hükümlerinden sonra, 1257 yılından beri Altın Orda'yı yönetmekte olan Berke Han, Kubilay ile Arık Böke arasındaki Büyük Kağanlık mücadelesinde Arık Böke'yi desteklemişti. Bunun nedeni kısmen, Kubilay'ın müttefiki ve diğer kardeşi olan Hülâgû ile arasındaki anlaşmazlıktı. Berke, İslam'ı kabul etmişti ve Müslümanlar da Hülâgû'yu düşman olarak görüyorlardı. Ulu Kağanlık konusunda farklı adayları destekliyorlardı. Bu durum Berke'nin ilerleyen süreçte Büyük Kağanlıkla ilgisinin tamamen kesilmesine sebep olmuştu.²²² Arık Böke, Orta Asya'daki Çağatay Hanlığının da desteğini almıştı. Hatta oranın hükümdarı olan Algu, Arık Böke'yi tahta geçmek konusunda en çok kışkırtan kişiydi. Bir önceki kağan olan Mengü oğullarından pek çoğu da onunla ittifak kurmuştu. Kubilay'ın asıl müttefiki ve güvendiği kişi, Hülâgû idi. Hülâgû Altın Orda ile savaştığı sırada, Kay-bing'de Kubilay yalnız kalmıştı. Önce küçük kardeşi Arık Böke'yi gayrimeşru bir isyancı olarak göstermeye çalıştı. Kuşkusuz, Çinli danışmanlarının etkisiyle, davasını Çin tarzında ortaya koydu. Tahtı kabul etmesinden bir ay geçmeden, kendisini eski Çin imparatorları ile bağdaştıran bir

²²¹ Rossabi, **Kubilay**, s. 44-49.

²²² Önder Güler, "Altın Orda İmparatorluğu Dış İlişkileri", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Elazığ, 2013, s. 30-31.

bildirge yayımladı. Moğolların askeri yetenekleri çok yüksek olduğu halde, yönetim becerilerinin o kadar gelişmiş olmadığını itiraf etti. Çin toplumunu birleştirmek ve Arık Böke'nin ordusunu gemlemek için bir bilge gerekiyordu. Kubilay bu iş için kendini önerdi. İyilik ve sevgiyle yaptığı her şey, kitlelere yardımcı olmuştu. Vergi indirimi yanında, halkın omzundaki diğer yüklerin hafifletilmesi gerektiğini savunuyordu. Açları doyurmanın en büyük önceliği olduğunu vurguluyordu. Öte yandan, atalarının geleneklerine uygun biçimde yöneteceğini söyleyerek, kuşkusuz Moğol tebaasına yaranmaya çalışıyordu. Bildirgeyi, topraklarında yaşayan askerlere ve sivillere olduğu kadar, toprakları dışından kendisine meydan okuyanlara da hitap eden, imparatorluğun çıkarları doğrultusunda işbirliği öneren bir çağrıyla bitiriyordu. Bu bildirgenin, geleneksel Çin imparatorlarının bildirgelerinden neredeyse hiç farkı yoktu. Çin'i kendi hükmü altında yeniden birleştirebilmek için Çinli tebaasından yardım istiyor ve bunu Çinli bir bağlam içinde yapıyordu. Bildirgeyi yayımlamasından birkaç gün sonra, herhangi bir Çin imparatoru gibi, Cong-tong (Merkez Hükümdar) unvanını aldı. Ayrıca geleneksel Çinlilerinkine çok benzeyen hatta aynısı olan devlet kurumları oluşturdu.

Kubilay, geleneksel Çin hükümdarlarının tarzını benimseyeceğini Çinliler'e göstermek istiyordu. Bu hareketleriyle kuzeyde pek çok Çinliyi kazandı ama Güney Song'u etkilemeyi başaramadı. Hatta Çinli hanedan, Kubilay'ın kuzeydeki sıkıntılarını fırsat bilip, Moğolların daha önce ele geçirdikleri toprakları geri aldı. Song nazırı Cia Si-dav, kuvvetlerini Kubilay'ın yeni topraklarında bıraktığı küçük birliklerin üzerine sürdü. Moğollar'ı ezdiler ve eski topraklarını ele geçirdiler. Cia, bu küçük çatışmayı büyük bir zafer haline getirdi ve Song sarayını yanıltarak, kuzeyli barbar istilacılara karşı direnci artırmak için kullandı. Kubilay'ın buna yanıtı güçsüz oldu. Orduları Arık Böke'ye karşı gerektiği için, Song üzerine bir karşı saldırı kuvveti gönderemiyordu. Bu sorunu diplomatik yollarla çözmeye çalıştı. Kubilay'ın meselesi Arık Böke idi. Kubilay'ın temel stratejisi, Arık Böke'nin yerleşik dünyadan kaynak bulamamasını sağlamaya dayanıyordu. Karakorum'da üslenmiş olan Arık Böke'nin birlikleri için erzak ithal etmesi gerekiyordu. Kubilay da onun ikmal yollarını kesmeye kararlıydı. Başkenti Beşbalık olan Uygur bölgesi, bu merkezlerden biriydi. Ögedey'in oğlu ve kendisinin de amcaoğlu olan Kadan, Kubilay'ı

destekliyordu. 1262 yılında, Arık Böke'yi tutan güçleri bertaraf etmişti. Ayrıca, Çin'in kuzeybatısındaki eski Tangut topraklarını da Arık Böke'ye karşı savunmuştu. Birlikleri Kansu bölgesine egemendi ve bu sayede Arık Böke'nin o bölgenin kaynaklarına ulaşmasını engelliyorlardı. Kubilay Karakurum'un ikmal sağlayabileceği üçüncü seçenek olan Yen bölgesinde (bugünkü Pekin yakınlarında, daha sonra Kubilay'ın Kuzey Çin başkenti olacak bölge) kendi birliklerini konuşlandırmıştı. Arık Böke'nin ikmal yapabileceği tek nokta olarak, Karakurum'un kuzeybatısındaki Yenisey Vadisi kalmıştı. Arık Böke, yaşayabilmesi için zorunlu olan malzeme bakımından bu bölgeye bağımlıydı. Ancak Yukarı Yenisey'deki bu tek üs, Kuzey Çin'i ve Orta Asya'yı istediği gibi kullanabilen bir gücü yenmeye niyetli olan bir ordu için yeterli olamazdı. Yine de, 1260 güzünden sonra Arık Böke burada kısıtlı kalmış durumdaydı. Kubilay birliklerini kuzeye sürünce, Arık Böke hemen Yenisey Irmağı'nın bir kolu olan Yus'a çekildi. İki ordu da kış için kondular ve karşılaşmak için baharı beklediler.²²³ Arık Böke Kubilay'a şöyle dedi: *“Cahillik edip, bir suç işledik. Sen benim ağamsın ve gücünü de bilirsin. Emrettiğin yere gidecek ve ağamın sözünden çıkmayacağım. Sürülerimi besleyip semirttiğim gibi, hemen huzuruna çıkacağım.”* Aslında Arık Böke'nin dediğini yapmak yerine, Kubilay'ın birliklerine saldırıya hazırlanmaktaydı. Arık Böke'nin güvencesi Kubilay'ın savaşa hazırlanmasına engel olmadı. Yen'deki üssüne kısa zamanda otuz bin kişilik bir ordu yerleştirerek orayı güvenceye aldı; sivil memurlara on bin at satın almalarını ve ordunun kullanımına tahsis edip Kay-bing'e göndermelerini söyledi. Bir yandan da Kuzey Çin'deki sınır savunmasını güçlendirmeye çalışıyordu. Yedi bin kişilik bir ordu Yen-an'a giderken, Konfüçyüsçü danışmanı Lien Şi-şien komutasında bir başka ordu da Siyan'a gitti. Lien Şi-şien, Arık Böke'nin Siyan bölgesindeki en önemli destekçisi olan Liu Tay-ping'i yenerek, Arık Böke güçleri için kullanılabilir olan tahıl ambarlarını ele geçirdi. Bu zaferden sonra batıya yürüdü ve kuzeybatıdaki Liang-cov ve Gan-cov kentlerinden Arık Böke destekçilerini kovdu. Aynı anda, seçkin birliklerinden bazılarını güneye, Siçuan'a yollayarak bu önemli bölgede üstünlük sağladı. Böylece Kubilay'ın güçleri Kuzeybatı ve Güneybatı Çin'deki düşman güçlerinin neredeyse tümünü temizlemiş oldular.

²²³ Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, s. 96-97.

Kubilay, bu sadık hizmetkârlarını cömertçe ödüllendirdi, herhalde bu sayede sadakatlerini de garantiye almak istedi. Lien Şi-şien, Başnazırlık'ın sağ kanadının başına getirildi. Kubilay 1261 yılında Karakurum'u ele geçirdi. Arık Böke şehri tekrar ele geçirdi. Arık Böke de boş durmuyordu. Orta Asya ile bağlantısını ne pahasına olursa olsun korumak istiyordu ve asıl saldırıları bu amaca yönelikti. Alandar'ın güçlerinin asıl görevi Orta Asya yollarını açık tutmaktı, ama Kubilay'ın birlikleri onları bekliyordu.²²⁴ 1260 sonlarında Kadan, Kuzeybatı Çin'de önemli bir kent olan Şi-lianğ yakınlarında Alandar'ın yolunu kesti, birliklerini ezdi ve Arık Böke'nin bu talihsiz yandaşının başını vurdurdu. Arık Böke bundan sonra, Orta Asya'daki Çağatay Hanlığı ile doğrudan ittifak kurmaya niyetlendi. İki kardeş arasındaki mücadele de Çağatay Hanlığı'nın başında yalnızca Hatun bulunduğu için hem Arık Böke ve hem de Kubilay, hanlık makamını ele geçirmek için kendi taraftarı Çağataylı iki şehzadeye yarlıklar vererek han olmak üzere göndermişlerdir. Çağatay'ın torunu olan Algu, Arık Böke'nin maiyetinde olduğu için, gerçekten de o bölgenin Moğol yöneticileriyle arasında doğrudan bir bağ vardı. Arık Böke, Algu'yu Orta Asya'ya yönelmeye ve yeni ölen Kara Hûlâgû Han'ın eski topraklarını ele geçirmeye teşvik etti. Kubilay da Orta Asya yönetiminde oluşan bu boşluğu kendi adamıyla doldurmak istiyordu ve Çağatay'ın başka bir torunu olan Abuşka'nın yüzünü Orta Asya'ya dönmesine önyak oldu. Kubilay'ın gönderdiği Börü'nün oğlu Abuşka, hanlık makamına erişmeden Arık Böke'nin kuvvetleri tarafından bertaraf edilmişti. Arık Böke'nin yarlık vererek gönderdiği Baydar'ın oğlu Algu ise Çağataylı tahtına ulaşmak için mücadeleye girmişti. Organa Hatun'un oğlu Mübârek-Şah'a kadar hüküm sürüşü 1261 yılı başlarına kadar devam edecektir.²²⁵

Algu hedefine ulaştı ve Çağatay Han'ı ilan edildi. Arık Böke'nin artık Orta Asya'da önemli bir müttefiki vardı. Kendisine gerekli olan tahılı ve diğer malları sağlayabilirdi. Algu yönetici olduğu ve kendisiyle iyi geçindikleri sürece, Arık Böke'nin Kubilay'a karşı bir şansı olabilirdi. Çağatay Hanlığını kontrol edebilmek, hiç değilse iyi geçinebilmek, Arık Böke için önemliydi Arık Böke, Çağatay hanının güvenilir bir müttefik olup olmadığını daha sınıyamadan, 1261 yılında Kubilay

²²⁴ Kafalı, **a.g.e.** s. 97-98

²²⁵ Kafalı, **a.g.e.** s. 98-99; Ebu'l Gazi, **a.g.e.** s. 153.

kuvvetleriyle önemli bir çatışmaya tutuştu. Arık Böke'nin, Kubilay'ın birliklerini kışkırttığı ifade edilir. Arık Böke'nin barışa niyetli olmadığını, adamlarını ve hayvanlarını savaşa hazırladığını ve mücadeleye giriştiği ifade edilir: *“Verdiği sözü tutmadı, andını bozdu ve kağana karşı savaşa girişti. O bölgenin sınırında konuşlanmış olan Yesünge ile karşılaşınca, elçi yollayıp teslim olmak istediğini söyledi. Onu bu biçimde savunmasız yakalayıp, üzerine bindi, ordusunu dağıttı.”* Kubilay, bu ihaneti öğrenince birliklerini hazırlattı ve Kasım ayında iki ordu Çin sınırı yakınlarındaki Şimultay'da karşı karşıya geldi. Arık Böke'nin birlikleri yenildi ve çekilmek zorunda kaldılar. Ancak kısa sürede toparlandılar. Bir sonraki mücadele Moğolistan'ın doğusundaki Kingan Dağları'nda oldu. Kubilay bu çatışmaya şahsen katılmadı ve Arık Böke'nin kuvvetleri Kubilay'ın ordusunun bir bölümüyle karşılaştılar. Çünkü Kubilay, bu çatışmanın belirsiz sonucuna tezat oluşturacak biçimde Moğolistan'a egemen oldu ve Arık Böke'nin Yenisey'deki üssüne büyük bir baskı uygulamaya başladı. Arık Böke'nin Orta Asya'daki müttefiğinden yardım istemekten başka çaresi kalmamıştı.²²⁶

Algu, Orta Asya'daki bir yılı süresince eski yönetimin muhalefetini ezmişti ve artık bölgenin kaynaklarına egemendi. Arık Böke, Çağatay bölgesinden ikmal sağlamaya o kadar hevesliydi ki, vergi toplamak yetkisini bütünüyle Algu'ya vermişti. Algu, Çağatay Hanlığı makamını ele geçirdikten sonra Arık-Böke'ye erzak ve askerî malzeme göndermek için emir almıştı. Çünkü o sırada Çin'de seferde olan Kubilay, Çin'den Moğolistan'a giden erzak sevkiyatını durdurmuştu. Bu yüzden kağanlık ulusunda erzak sıkıntısı vardı. Fakat akıllı bir şehzade olan Algu ise Çağatay Hanlığı'nı müstakil hâle getirmek istiyordu. Dolayısıyla Arık Böke'nin gönderdiği adamlara topladığı silah ve erzakı vermedi. Eli boş dönen adamlarından durumu öğrenen Arık Böke, ordusuyla onun üzerine yürüdü. Olaylar bu şekilde gelişirken Organa Hatun ve Mesud Yalavaç, Arık Böke'nin yanına gittiler. Arık Böke'nin kendi üzerine geldiğini öğrenen Algu, onu ordusuyla karşıladı. Algu'nun kendi otoritesini bile aşmaya niyetlenebileceğini pek düşünmemişti. Algu doğal olarak malları, atları ve değerli madenleri kendisine istiyordu. Arık Böke'nin güçsüz olduğunu görünce, eski müttefikine meydan okudu ve topladığı vergileri paylaşmadı.

²²⁶ Kafalı, **a.g.e.** s. 99.

Arık Böke'nin elçileri onun topraklarına ulaşır, paylaşmasını söyledikleri zaman, yanıtı geciktirdi. Sabırları taşıp vergileri hemen teslim etmesini söyledikleri zaman da Algu onları idam ettirdi ve hükümdarı ile bir çatışmayı kaçınılmaz hale getirdi. Arık Böke Moğolistan'dan ayrılar, egemenliğini orada sağlamak üzere Orta Asya'ya yola çıktı. Onun gitmesiyle oluşan boşluğu Kubilay doldurdu. Moğolistan'a girip, bölgenin hâkimi oldu ve tahıl dağıtıp, memurlarını bu yeni ele geçen bölgenin halkını sömürmemeleri konusunda uyardı.²²⁷ Arık Böke'nin peşinden gitmemesinin nedeni Hıtay ülkesinde ortaya çıkan karışıklıklardır. Çin'deki bir ayaklanma çıktı ve tahtına daha büyük bir tehdit olarak algıladığı bu sorunla ilgilenmek için Kay-bing'e döndü. Arık Böke, artık arkasından bir tehlike gelmeyeceğinden emin olarak Algu ile savaşabilirdi. Kuzey Sinkiang'daki İli Irmağı boyunca birliklerini yürüttü. Kara Buka komutasındaki öncüler, Arık Böke'nin güçleriyle karşılaşır, büyük bir bozguna uğradılar ve Kara Buka öldürüldü. Algu'nun bu zaferi kısa sürdü çünkü birlikleri kısa süre sonra dağıldılar. Arık Böke, Algu'nun Almalık'taki üssünü ele geçirdi. Algu da Orta Asya'nın batısındaki Hotan ve Kaşgar'a kaçtı. Arık Böke'nin başarısı, pahalıya patlamıştı. 1262 yılında Polat mevkiinde yapılan iki muharebeyi de Algu kazanmıştı. Fakat üçüncü muharebeyi Arık Böke kazanarak İli havzasına girmiş ve buraları yağmalamıştı. Arık Böke burada ordusuyla bir yıl kadar kalmış, bu münasebetle kıtlık olmuştu. 1263 yılında Kubilay Kağan'ın ordularının kendi üzerine geldiğini öğrenince burayı terketmek zorunda kaldı.²²⁸ Almalık'taki yeni üssü bozkırdıydı ve hala Kubilay ile bir yıpratma savaşına girebilecek ikmal olanakları yoktu. Güvenilir tahıl ve silah kaynaklarına sahip değildi ve güneydeki daha verimli bölgelerle arasındaki yolları da Algu'nun güçleri tutuyordu. Türkistan'dan ülkeye tahıl ihracatının yasaklanması, Arık Böke ve taraftarlarını kıtlığa sürüklemek anlamına geliyordu. Arık Böke kötü durumdaydı. Algu ile mücadelesi sırasında ele geçirdiği esirlere kötü davranmış, işkence etmiş, kendisine karşı çarpışmamış olanların bile çoğunu öldürmüştü. Bu durum Arık Böke için pek iyi olmadı zira ordusunda firarlar başladı. 1263 yılının kışında bu firarlar iyice arttı. Arık Böke'nin savaşçıları, toprakları kıtlıkla karşılaştı, pek çok insan ile at öldü. Bahar geldiğinde

²²⁷ Kafalı, **a.g.e.** s. 99-10; Ebu'l Gazi, **a.g.e.** s. 153.

²²⁸ Kafalı, **a.g.e.** s. 99-101; Ebu'l Gazi, **a.g.e.** s. 154.

tarafarlarından bazıları onu terk etmeye devam etmişti. Hûlâgû'nun oğullarından biri olan Cumkur, hasta olduğunu ileri sürerek Orta Asya'nın batısındaki Semerkant'a gitti. Mengü'nün oğlu Ürün Taş, Arık Böke'den babasının yeşim tamgasını istedi. Arık Böke'nin ulakları tamgayı getirince de ayrılıp, Kubilay'a katıldı. Arık Böke'nin içinde bulunduğu zorluğu gören Algu güçlerini topladı ve eski müttefiki olan yeni düşmanını İli Irmağı bölgesinden atmaya hazırlandı. 1264 yılı geldiğinde, Arık Böke'nin seçenekleri oldukça kısıtlı gözüküyordu. Birlikleri ve tarafarları olmadan Algu ile başa çıkamazdı. Algu'dan kaçmak, Kubilay'ın topraklarına girmek ve tepki görmek demektir. Arık Böke, kardeşi Kubilay ile üç kez çarpışmış ve ikisinde yenilip üçüncüsünde Kubilay'ı yenmişti. İktisadi buhrandan dolayı Arık Böke'nin durumu günden güne kötüleşiyordu. Arık Böke, kardeşi Kubilay'ın daha tecrübeli, teçhizatlı ordusu karşısında inancını yitirmeye başladı. Arık Böke aynı zamanda Moğolların maruz kaldığı en kötü tehditle karşı karşıya idi: Zud yani hayvan kıtlığı. 1250'den 1270'e kadar Moğolistan'da iklim soğudu. Bu iklim değişikliği Arık Böke ve ordusunu olumsuz yönde etkilemişti. Güçlü atlar ve bol yem olmadan Arık Böke savaşa devam edemezdi. 1263 yılı kış mevsimi çok şiddetli geçmişti. İlkbahar geldiğinde Arık Böke'nin gücü tükenmişti. Kardeşi Kubilay'a bir elçi gönderdi. Kubilay bu elçiyi iyi karşıladı. Arık Böke bundan cesaret alarak kardeşi Kubilay'ın yanına gitti, 1264 yılında Shangu'ya geçti ve teslim oldu.²²⁹

Arık Böke teslim olduktan sonra Kubilay'ın karşısına çıkarıldı. İki kardeş kucaklaştılar. Kubilay, kardeşinin gözyaşlarını sildi ve şöyle dedi: "*Sevgili kardeşim, mücadelemizde biz mi haklıydık, sen mi?*" Arık Böke, art niyetli bir yanıt verir: "*O zaman biz haklıydık, bugün sen haklısın.*"²³⁰ Kubilay kardeşini başta cezalandırmadı. Ancak bu tavrı, Arık Böke'nin ve maiyetinin cezasız kalmaması gerektiğini düşünen tarafarlarının çoğunu kızdırdı. Bazıları karşı çıktılar, özellikle Hûlâgû'nun itirazları Kubilay'ı etkiledi. Yandaşı olan Moğollar'ı yatıştırmak için, Arık Böke'yi bir yıl boyunca huzura kabul etmedi. Bu ceza, Moğollar'a yeterli gelmedi ve Arık Böke'yi destekleyen sadakatsiz kişilerin ayıklanmasını istediler. Onu sorgulayıp, ağabeyinin tahtına geçmek yolunda kimlerin kışkırttığını öğrendikten sonra Kubilay, Mengü

²²⁹ Weatherford, a.g.e. s. 254-257; Roux, *Orta Asya*, s. 319-320.

²³⁰ Cahun, a.g.e. s. 253.

yönetiminin en güçlü üyelerinden olan Bolgay'ın çıbanbaşlarından biri olduğuna karar verdi ve onu idam ettirdi. Arık Böke maiyetinden dokuz kişi de idam edildi. Arık Böke'yi yargılanacaktı. Ancak Kubilay, küçük kardeşini yargılayan tek kişi durumunda olmaktan huzursuzdu ve Arık Böke'nin kaderini belirlemek, daha da önemlisi kendisinin tahta çıkışının meşruluğunu onamak için bir kurultay toplamaya karar verdi. Ulakları İran, Rusya ve Orta Asya'da dolaşp, hükümdarları kurultaya çağdırdılar. Üç han da saraydaki işlerinin yoğunluğunu bahane ettiler ve kurultaya katılmadılar. Berke ile Hûlâgû savaş halindediler ve bu çatışma sürerken ikisi de topraklarından ayrılamazlardı. Çağatay Han'ı Algu, kendisinin de meşrulaşmış olmadığını, Arık Böke konusunda yargıçlık yapamayacağını söyledi. Kubilay'ın ulaklarının ulaşmasından kısa süre sonra, 1265 yılında Hûlâgû öldü. Berke ve Algu da ancak bir yıl daha yaşadılar. Artık Kubilay, Arık Böke konusunu istediği gibi geciktirebilirdi. Arık Böke, 1266 başlarında hastalanıp ölecek, Kubilay'ı bu sıkıntılardan kurtarmış oldu. Arık Böke'nin ölümü şu şekilde anlatılmaktadır: *“Kubilay'ın emriyle bir kurultay kuruldu. Bu kurultay Arık Böke'nin dört tarafı sivri dikenlerle örtülü bir yerde hapsedilmesine karar verdi. Kurultayın kararı icra edilerek Arık Böke, eşi, çocukları ve adamları hapsedildiler. Bir yıl sonra Arık Böke öldü. Bu iki kardeş arasındaki taht kavgası on yedi²³¹ yıl sürdü. Nihayet Kubilay'ın zaferiyle sonuçlandı.”²³²*

Ölümü Kubilay için büyük bir rahatlamaydı. Beklenmedik bir hastalığa yakalanıp aniden ölmesi, kuşkular doğurdu. Arık Böke, sağlıklı bir adamdı ve ciddi bir sağlık problemi yoktu. Bazı bilginler ölümünün doğal olduğunu söyledi, bazıları zehirlendiğini düşündü. Elbette varlığı Kubilay'ın meşruiyetinin belirsizliğini hatırlatıyordu ve ortadan kalkması Kubilay'ın topraklarındaki istikrara büyük katkıda bulundu. Ancak ölümünün bu yorumu varsayımdır. Arık Böke'den kurtulmuş olsa bile, Kubilay'ın egemenliğine başka tehditler vardı. Kağanlık hakkı tartışılmaz değildi. Önde gelen Moğol soylularının ve hanların bulunduğu bir kurultayda kutlanarak kağan olmuş değildi. Seçimi Kay-bing' de yapılmıştı. İkinci bir kurultay

²³¹ Müellif bu taht mücadelesinin on yedi yıl sürdüğünü ifade etse de bu çok mantıklı gelmemektedir. Çünkü Mengü Han 1259 yılında ölmüş ve bu ikili arasındaki mücadele bu tarihte başlamıştır. Arık Böke'nin 1266 yılında öldüğünü kabul edersek aralarındaki mücadele 7 yıl sümüştür.

²³² Ebu'l Ferec, **Muhtasar**, s. 42-43; Ebû'l-Ferec, **Tarih**, s. 578.

toplamaya niyetlendiğinde de üç önemli han, işleri olduğunu söyleyerek zorluk çıkarmışlardı. Aslında Kubilay'a hakkı olan Ulu Kağanlık vergisini ödediler ve yerel hanlar değişirken de onun onayını istediler ama yine de Kubilay'ın çevresinden bir gayrimeşruluk duygusu eksik olmadı. Hatta son dönemlerindeki bazı iç ve dış siyasi kararları, uzun zamandır elde edemediği tam destek duygusunu sağlamak için vermiş gibi görünecektir.²³³

²³³ D'ohsson, **Moğol Tarihi**, s. 233-237; Ebu'l Ferec, **Muhtasar**, s. 42-43; Ebû'l-Ferec, **Tarih**, s. 578; Ebu'l Gazi, **Şecere-i Türki**, s. 153-154; Morris Rossabi, **Kubilay Han**, s. 51-60.

İKİNCİ BÖLÜM

2. İLHANLILARIN TAHT MÜCADELELERİ

2.1. Hûlâgû Han Dönemi (1256-1265)

Büyük Moğol İmparatorluğunda Güyük Han'ın ölmesiyle Mengü Han tahta çıkmıştır. Mengü Han, tahta geçer geçmez devlette yeni düzenlemelere girişmiş ve bu doğrultuda kardeşi Kubilay'ı sayısının yetmiş bin olduğu söylenen ordusuyla Çin'e, diğer kardeşi Hûlâgû'yu ise Batı'ya göndermiştir. Hûlâgû'nun yanına verilen kuvvetlerin ise Moğol askerlerinin beşte biri kadardır. Hûlâgû'nun batıya gönderilmesi hakkında; Mengü Kağan'ın Hûlâgû'nun yeteneğini gördüğünü, ülkesinin huzur ve refahı, ele geçirilemeyen yerlerin ele geçirilmesi için memleketin her tarafını kendi kardeşlerinden birinin sorumluluğuna verdiği ifade edilmektedir.. Bu düşünceyle Kubilay ve Hûlâgû'nun varolan ordularıyla Büyük Kağan'ın sağ ve sol kollarını oluştursunlar diye Kubilay'ı Hıtaç, Maçın, Karaçanık, Tangut, Tibet, Curce, Sulenga, Koli ve bazı Hindistan bölgelerine, Hûlâgû'yu ise Batı İran, Şam, Mısır, Rum ve Ermeni ülkelerine tayin edildi.²³⁴

Hûlâgû, 1253 tarihinde Batı'ya doğru harekete geçmiştir. Nayman kabilesinden olan Ketboğa'yı 12 bin kişilik kuvvetle öncü olarak göndermiş, sonra ise kendisi harekete geçmiştir. Hûlâgû, Azerbaycan'ın Mugan Ovasına gelmiş ve burada ikamet etmekte olan Baycu Noyan'ı, kendisine yeni bir yer bulmasını isteyerek Mugan'dan dışarı göndermiştir.

Hûlâgû, bölgeye gelmesinin ardından öncelikli hedef olarak Haşhaşiler adıyla bilinen, Ortaçağ'ın suikastçıları olarak tanımlanan Bâtını hareketine karşı faaliyetlere girişmiş olup Bâtınıleri etkisiz hale getirmiştir.²³⁵ Hûlâgû'nun bundan sonraki hareketi Sünni İslam dünyası üzerine olacaktır. Mengü Han'ın Hûlâgû'yu Batı'ya

²³⁴ Reşideddîn Fazlullah, **Câmiu't Tevârih (İlhanlılar Kısmı)**, Çev. İsmail Aka, Mehmet Ersan, Ahmad Khelejeni, TTK Yayınları, Ankara, 2013, s. 13.

²³⁵ Hûlâgû'nun, Haşhaşiler ile olan mücadelesi için Abdülkadir Yuvalı, **İlhanlı Tarihi**, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2017, s. 138-146; Berthold Spuler, **İran Moğolları**, s. 60; Rene Grousset, **a.g.e.** s. 391-392; H. Ahmet Özdemir, **a.g.e.** s. 237-248; Hamdullah Müstevfî, **Târih-i Güzide**, Çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara, 2018, s. 478; Mustafa Alican, **a.g.e.** s. 123-128; Reşideddîn, **a.g.e.** s. 18-25.

göndermesindeki etkenlerden bir tanesi Abbasi Halifeliği üzerine faaliyetlerde bulunmasını istemesidir. Hûlâgû Bağdat şehrini kuşatma altına almış, Abbasi veziri Alkami'nin de ihanetiyle şehrin direnişi kırılmış, Bağdat şehri düşmüş ve Hûlâgû'nun eline geçmiştir.²³⁶ Hûlâgû'nun Suriye üzerine de seferi vardır. Tarihin dönüm noktalarından birisi 3 Eylül 1260 tarihidir. Kutuz ve Baybars'a bağlı Memlûk kuvvetleri ile Ketboğa kumandasındaki Moğol kuvvetleri Ayn-ı Calut mevkinde karşılaşmışlar ve Moğollar bu savaşta büyük bir darbe almıştır. Bu galibiyet bilhassa İslam dünyasında büyük sevinçlere sebep olmuş, Moğolların yenilmezliği inancı ortadan kalkmıştır.²³⁷

Moğol tarihinde Hûlâgû çok önemli bir şahsiyettir. Onun Batı'ya gönderilmesi Moğollar için büyük bir gelişmedir. İslam dünyası için oldukça kötü sonuçlar oluşturan olaylara sebep olmuştur. O'nun Sünni Abbasi Halifeliğini ortadan kaldırması İslam dünyası için tam bir yıkım olmuştur.

Moğol tarihine baktığımızda zaman Cengiz Han'ın ölümüyle birlikte şehzadelerin birbiri ardına kurmuş olduğu devletlerin birbirleriyle münasebetleri oldukça çarpıcıdır. Cuci Oğulları ile Tuluy Oğulları arasında uzun sürecek mücadeleler yaşanmıştır. Bu mücadelenin ilk safhasını Berke Han ile Hûlâgû dönemi teşkil etmektedir. İlhanlı-Altın Orda arasındaki düşmanlığın sebeplerine bakıldığı zaman temelde dini farklılık, Cuci ulusunun hakları ve Azerbaycan sorunu, Büyük Han seçimindeki ihtilaflar, Hûlâgû'nun batı seferinde Batu'yu temsil eden prens ve askerlere kötü davranması, Harezm bölgesi üzerindeki çekişmelerin önemli yer tuttuğu görülmektedir. Berke Han'ın Cuci ulusunun başına geçmesi Hûlâgû'nun Altın Orda devletine karşı, Batu Han dönemindeki yükümlülüklerini yerine getirmemesine ve iki kardeş devlet arasındaki ilişkilerin bozulmasına sebep olmuştur. Batu Han'ın ölümüne kadar Anadolu ve Azerbaycan üzerindeki haklarını ve hâkimiyetini devam ettiren Altın Orda devletinin, İlhanlılarla ilişkilerindeki ağırlık noktalarından en önemlisi bu bölgeler olmuştur. İlhanlı Devletinin kurucusu Hûlâgû'nun İran'a gelmesinden önce Altın Orda Hanlığı'nın Anadolu ve Azerbaycan

²³⁶ Alican, **a.g.e.** s.128-136; Grousset, **a.g.e.** s. 392-394; Spuler, **a.g.e.** s. 61-62; Yuvalı, **a.g.e.** s. 147-163.

²³⁷ Spuler, **a.g.e.** s. 67-68; Yuvalı, **a.g.e.** s. 175-179.

üzerindeki hâkimiyeti Güyük Han zamanından itibaren azalmaya başlamıştır. Berke'nin tahta geçmesiyle bozulan ilişkiler, Hûlâgû'nun Azerbaycan'daki Altın Orda memurlarını katletmesi, tüccarların mallarını yağmalatması ve taraftarlarını kovması ile ilişkiler düşmanlığa dönüşmüştür.²³⁸ İlişkilerin bozulmasında en önemli sebeplerden birisi de dindir. Berke'nin Müslüman olması ve Hûlâgû'nun Şamanist inançlarda bulunması bunu tetikleyen faktörlerden birisidir. Hûlâgû Han'ın Bağdat'ı yakıp yıkması ve özellikle de İslâm halifesini öldürtmesi, Berke Han'ı çok üzümüş ve onu suçlayarak şöyle demiştir: “*Hûlâgû bütün Müslüman şehirleri yakıp yıktı. Cengiz oğullarından hiç kimseye danışmadan şehir halkını katledip halifeyi öldürttü. Eğer Allah bana yardım ederse bunca masumun kanının hesabını ondan soracağım.*”²³⁹

Tebriz şehrini başkent yapan Hûlâgû Han'ın, Bağdat seferinden sonra da Batu Han zamanından beri Azerbaycan'da görevli bulunan memurları kovması, Hemedan'da yedi yüz kişiyi katletmesi, Altın Orda-İlhanlı ilişkilerini savaş noktasına getirmiştir. Altın Orda tacirlerinin mallarını yağmalatması, kendilerini de katletmesi üzerine Berke Han, Deşt-i Kıpçak'ta bulunan İlhanlı tacirlerine karşı aynı muameleyi yapmıştır. Berke, Azerbaycan'daki Altın Orda haklarının iadesi için bir elçilik heyeti göndermiş Hûlâgû bu elçileri Tela Kalesine hapsetmiş, bir süre sonra öldürtmüştür. Berke ile Hûlâgû arasındaki bu ihtilaf Büyük Moğol İmparatorluğunun taht seçiminde de kendini göstermiştir. Berke Arık Böke'yi, Hûlâgû ise Kubilay Han'ı desteklemiş ve bu mücadeleyi Kubilay kazanmıştır. Altın Orda ile İlhanlı arasındaki bu mücadelede Memlûkler aktif bir rol üstlenmişlerdir. Zira Abbasi Halifeliğinin yıkılması, Ayn-ı Calut Savaşı gibi etkenlerle Memlûkler, Altın Orda Hanı Berke'yi, Hûlâgû'ya karşı cihad açmaya davet etmişlerdir.²⁴⁰

Altın Orda ve İlhanlı arasında yaşanan bu sürtüşmelerden sonra Berke Han topladığı kuvvetlerle Hûlâgû Han'ın üzerine yürümüştür. Hûlâgû Han'da hazırlık yaparak kuzeye doğru ilerlemiş, taraflar 1262 tarihinde Kür Irmağının kuzeyinde

²³⁸ Mustafa Akkuş, “Altınorda-İlhanlı İlişkilerinde Dinin Rolü”, **Turkish Studies**, V. 11/11, 2016, s. 4-6.

²³⁹ Akkuş, **a.g.m.** s. 7-8; Grousset, **a.g.e.** s. 439.

²⁴⁰ Kamalov, **a.g.e.** s. 38-57.

karşılaşmışlardır. İlk önce Berke kuvvetleri karşısında Hûlâgû kuvvetleri tutunamamış, önce Derbent sonra da Terek nehrine kadar çekilmişlerdir. Hûlâgû'nun askerleri ise, Ugey Noyan, Tüdan Bahadır, Salciday, Çagan, Belargu ve Dukurdan Noyan kumandasında Terek Nehri'ni geçerek, Berke Han'ın ülkesini yağmalamışlardır. Ancak topladığı yardımcı kuvvetlerle beklenmedik bir zamanda bir dönüş yapan Berke Han kuvvetleri karşısında buz tutmuş, Hûlâgû kuvvetleri Terek Nehri üzerinde perişan olmuştur. 1263 yılında yapılan bu savaş tarihte Demir Kapı/Derbent Savaşı olarak bilinir. Savaş sırasında Hûlâgû'nün oğlu Bukay kaçmış, onu babasının yanına dönmeye ikna etmeye çalışmışlarsa da, mümkün olmamıştır. Bu savaş sırasında Hûlâgû askerlerinden çoğu buz tutmuş olan Terek Nehri üzerindeki buzların kırılmasından dolayı suda hayatlarını kaybetmiş, diğerleri de Berke askerleri tarafından öldürülmüş, az bir kısmı ise kaçarak hayatını kurtarabilmiştir. Kaçıp kurtulanlar arasında Hûlâgû'nun büyük oğlu Abâkâ'da bulunmaktadır. Berke Han savaş sonunda savaş meydanındaki manzarayı gördükten sonra: *“Allah Moğolları Moğol kılıcıyla öldürttüren Hûlâgû'yu utandırsın. Eğer beraber olsaydık bütün yeryüzünü fethetmiş olurduk.”* demiştir.²⁴¹

İlhanlı tarihinde Hûlâgû'nun herhangi bir taht mücadelesi bulunmamaktadır. Ancak Ermeni bir yazar olan Aknerli Grigor, Hûlâgû'nun hanlığına itaatsizlik eden reislerin Mengü Han tarafından cezalandırıldığını ifade etmektedir. Mengü, bölgenin sorumluluğunun Hûlâgû'da olduğunu ve ona itaat etmeyenlere karşı gereğinin yapılması hususunda Moğol hâkimlerine emir vermiştir. Hâkimler, kurultay toplayıp bu hususu belirttiler. Hûlâgû'nun Han olacağını duyunca Hanoğullarından dört kişi Balakha, Tutar, Kadağan ve Miğan Hûlâgû'ya itaat etmediler. Mengü Kağan'ın hâkimleri bu dört kişinin itaat etmediklerini ve Hûlâgû ile savaşmak için hazırlık yaptıklarını anlayınca, Balakha'yı, Tutar'ı ve Kadagan'ı yasaya maruz kalmaya yani yay kirişi ile boğmaya karar verdiler. Miğan ise yaşı küçük olmasından ötürü hapsedildi. Bu Moğol reislerinin, devletteki han sülalesi ile akrabalık bağlarının ne derecede olduğu konusu muallaktır. Ancak devletteki han seçiminde buldukları için bu şahısların han ailesiyle bağları olması kuvvetle muhtemeldir.

²⁴¹ A. Yakubovskiy, **Altın Ordu ve Çöküşü**, TTK Yayınları, Ankara, 1992, s. 41; Akkuş, **a.g.m.** s. 6; Grousset, **a.g.e.** s. 438; Kamalov, **a.g.e.** s. 57-61.

2.2. Abaka Han Dönemi (1265-1282)

Abaka, Hûlâgû'nun en büyük oğlu olup, Moğolistan'da 1234 tarihinde dünyaya gelmiştir. Anası Sulduz boyundan Yisuncan Hatun idi. Abaka, babası ile birlikte İran'a gelmiş ve onun tarafından Horasan valiliğine tayin edilmişti. İlhanlı Devletinin kurucu olarak kabul edilen Hûlâgû Han, 8 Şubat 1265 tarihinde ölmüştü. Hûlâgû'nun ölümü üzerine babasının ordusuna ilk gelen, ortanca oğlu Yeşmut idi. Yeşmut, babasının yerine geçmeyi umuyordu. İlhanlı emirleri, Hûlâgû'nun diğer oğlu Abaka'nın başa geçmesini istiyorlardı. Babasının ölüm haberini Mazenderan bölgesindeyken alan Abaka, 9 Mart 1265 tarihinde ordugâha vardı. Temmuz 1265'te noyanlar, hatunlar ve şehzadeler tarafından meydana getirilen kurultayda İlhanlı Devleti hükümdarı olarak, amcası Kubilay Kağan'ın da onayıyla tahta geçti.²⁴²

Hûlâgû döneminden miras kalan Altın Orda sorunu, Abaka döneminde devam etmiştir. Abaka başlangıçta Berke Han ile anlaşsa da daha sonra araları tekrar bozuldu. Berke Han'ın komutanlarından Nogayi ordusuyla birlikte Derbent, Şirvan, Erran, Muğan ve Güney Azerbaycan'ı ele geçirmek için harekete geçti. Abaka kardeşi Yeşmut'u göndermiş ve iki ordu arasında Aksu civarında yapılan savaşta kesin bir sonuç elde edilememiştir. Berke 1266 yılında vefat etmiş yerine Batu'nun torunu Mengü Timur, han ilan edilmiştir. Abaka, düşmanın büyük bir ordusu olduğunu öğrenince Derbent'in güney tarafına bir duvar yaptırmıştır.²⁴³ Mengü Timur'un Müslüman olmaması ve büyük kağan Kubilay'ın baskısı, her iki tarafın anlaşmasına sebep oldu. Kaynaklarda Abaka ile Mengü Timur arasında savaşlar olduğu ifade edilmektedir. Bu ifadelerde Mengü Timur'un saltanatının ilk yıllarında Abaka'ya yenildiğini, Mengü Timur ile Abaka'nın birkaç kez karşı karşıya geldiğini Abaka'nın üç bin süvarisinin buz üzerinden geçerken boğulduğunu ifade edilmektedir.²⁴⁴ Reşideddîn, Berke ile Abaka arasındaki savaş hakkında Berke'nin öncü kuvvetlerinin yenildiğini söylemektedir. Abaka Han kalabalık bir orduyla harekete geçtiğini, Aksu da iki ordu karşı karşıya geldiğini ve Berke'nin öncü

²⁴² Faruk Sümer, "İlhanlı Hükümdarlarından Abaka, Argun Hanlar ve Ahmed-i Celâyir", **Bellekten**, c. LIII, S. 206, Ankara, 1989, s. 177-178; Kazvini, **Târih-i Güzide**, s. 479; Spuler, **a.g.e.** s. 78; Yuvalı, **a.g.e.** s. 226.

²⁴³ Kamalov, **a.g.e.** s. 61-64.

²⁴⁴ Kamalov, **a.g.e.** s. 67-68; Yuvalı, **a.g.e.** s. 228-230.

kuvveti Nogay'ın gözüne bir ok saplanıp ordusunun yenildiği ve Şirvan'a kadar kaçtığı ifade eder. Berke bu çatışmanın dönüştürülmesinde yolda hastalanıp vefat etti.²⁴⁵ Abaka döneminde İlhanlılar, Moğolların diğer bir kolu olan Çağatay Hanlığı ile mücadele etmiştir.²⁴⁶ Abaka'yı en çok uğraştıran konu ise Memlûkler olmuştur.²⁴⁷

Abaka Han dönemine ait herhangi bir taht mücadelesi bulunmamaktadır. Hûlâgû'nun ölümü esnasında ilk olarak Yeşmut'un Tebriz'e gelmesi ve onun bir taht varisi olması, İlhanlılar Devleti'nde bir taht mücadelesine yol açabilirdi. Ancak emirlerin ısrarlı tutumu ve Abaka'nın Han olmasıyla birlikte Yeşmut, taht konusu üzerinde fazla durmamıştır. Yeşmut, Abaka'nın ordusunda görev dahi yapmıştır. Bunu Altın Orda ile mücadelelerinde öncü kuvvet olarak gitmesinden rahatlıkla anlayabiliyoruz. Abaka güçlü bir hükümdardı. Onun döneminde İlhanlılar, kuzeyde, doğuda, güneyde ve batıda sürekli bir mücadele ve çekişme halinde olmuşlardır. O'nun içkiye çok bağımlı olduğu bilinmektedir. Bu suretle Abaka Han, 1282 tarihinde hayata gözlerini kapamış ancak arkasında güçlü bir devlet bırakmıştır.

2.3. Ahmet Teküdar Dönemi (1282-1284)

Abaka Han'ın 1282 yılında aniden ölmesiyle birlikte tahta kimin geçeceği konusu tartışılmaya başlanmıştır. Abaka Han, veliahdını tayin etmemiştir. Bunun üzerine devlet emirlerinin müdahalesiyle birlikte Teküdar 1282 yılında İlhanlı Devleti'nin başına geçti. İslamiyet'i kabul ederek Ahmet adını aldı. Kendisi Müslümanlığı kabul eden ilk İlhanlı hükümdarı oldu. Zehebî'nin *Ta'rih el-İslâm* isimli eserinde, Teküdar'ın henüz çocuk yaşta Ahmediyye tarikatı ile tanışıp bu sayede Müslüman olduğuna dair bir bilgi bulunmaktadır. Rivayete göre, Ahmediyye şeyhlerinden bazıları, yanlarına Teküdar'ı da alıp Hûlâgû'nun huzurunda ateşin içinde doğaüstü özelliklerini sergilemişlerdi. Gösteriden etkilenen Hûlâgû, Teküdar'ı onlara vakfetmiş, bu sayede daha çocukken İslâm ile tanışmıştı. Yine Zehebî'de, Müslüman olduktan sonra Ahmet ismini almasının sebebi olarak, tarikatın ismi olan

²⁴⁵ Reşideddîn Fazlullah, **a.g.e.** s. 80.

²⁴⁶ Spuler, **a.g.e.** s. 79-82; Yuvalı, **a.g.e.** s. 230-231.

²⁴⁷ Abaka dönemi Memlûk-İlhanlı savaşları: Cüneyt Kanat, "Baybars Zamanında Memlûk-İlhanlı Münasebetleri", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, c. 16, S. 1, 2001, s. 37-44; Spuler, **a.g.e.** s. 83-85; Yuvalı, **a.g.e.** s. 231-238;

Ahmediyye gösterilmektedir.²⁴⁸ Farklı kaynaklarda ise, Teküdar'ın gençliğinde vaftiz edildiğini ve Nikola ismini aldığını, İslamiyet'i daha sonra kabul ederek Ahmet ismi ile değiştirdiği ifade edilmektedir.²⁴⁹ Bir Memlûk kaynağında, Teküdar'ın 1282 yılının Nisan/Mayıs başlarında Tatar ülkesinin başına geçtiği, onun iyi bir Müslüman olduğu ve henüz babası Hülâgû'nun sağlığında Müslüman olduğu ve Mısır sultanı Kalavun'un bu habere çok sevindiği ifade edilmektedir.²⁵⁰

2.3.1. Teküdar'ın Argun İle Mücadelesi Ve Kongurtay'ı Öldürtmesi

İlhanlı Devletini yıpratmak olan ilk ciddi taht çekişmesi bu dönemde başlamıştır. Ahmet Teküdar, kendisine ve devletine karşı gelen Şehzade Argun ile mücadelesine başlayacaktır. Argun'un üzerine yürümeden önce tahtın diğer bir varisi olan kardeşi Kongurtay üzerine hücum edecek ve onu ortadan kaldıracaktır. Daha sonra Ahmet Teküdar'ın ölümü, Argun'un emriyle Kongurtay ailesi tarafından gerçekleştirilecektir. Konu incelendiği zaman Kongurtay'ın Ahmet Teküdar ile Argun çekişmesinin bir kurbanı olarak öldürülmesi dikkat çekecektir. Kongurtay bu çekişmede Argun'dan yana taraf tutmuş, bu Kongurtay'ın Ahmet Teküdar tarafından öldürülmesine sebep olmuştur. Ahmet Teküdar ile Kongurtay arasındaki ilişki başlangıçta normal bir şekilde devam ederken, Kongurtay'ın Argun'dan yana taraf olması ilişkinin seyrini değiştirmiştir.

Ahmet Teküdar tahta çıktığı esnada Argun da taht için istekliydi. Kurultayda farklı görüşler ön plana çıktı. Şehzadelerden Kongurtay, Hülacü ve Cuşkab, emirlerden Şiktur Noyan, Suncak Aka, Arab ve Karabukay Abaka'nın kardeşi Ahmet'in hükümdarlığını münasip görürken, Olcay Hatun ve maiyeti o sırada daha ölmemiş olan diğer kardeşi Mengü Timur'u; Emir Buka, kardeşi Aruk ve Akbuka da İlhan'ın oğlu Argun'u destekliyorlardı. Durumun karışık bir hal aldığı sırada, ümeradan Şiş Bahşi, şehzade Argun'u padişahlık iddiasından vazgeçirmeyi başardı.

²⁴⁸ Baybars el-Mansuri, **et-Tuhfetü'l-Mulûkiyye fi'd-Devleti't-Turkiyye**, Çev. Hüseyin Polat, TTK Yayınları, Ankara, 2016, s. 99; Cüneyt Kanat, "İlhanlı Hükümdarları Teküdar'ın Müslümanlığı Kabulü ve Bunun Memlûk Devletindeki Yankıları", **TAD**, S. 12, 2002, s. 233-247; Mustafa Uyar, "İlhanlı Hükümdarlarının İslam'a Girmesinde Rol Alan Türk Süfileri", **Belleten**, c. LXXVI, S. 275, Ankara, 2012, s. 13.

²⁴⁹ Guignes, **Hunların, Türklerin, Moğolların Tarih-i Umûmîsi**, c. II, s. 647.

²⁵⁰ İbn Tagrıberdi, **en-Nücûmu'z-Zâhire**, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul, 2013, s. 68.

Moğol emirlerinden olan Şişi Bahşi, emirlerin çoğunun Ahmet'e meylettiğini görünce Şehzade Argun'a: "*Senin ve bizim hayrımıza olan bu kavmin ve topluluğun arasından canımızı sağ salim kurtarabilmemiz için Ahmet'in padişahlığına razı olmandır.*" dedi. Argun'un yanında ordu olmadığı için mecburen bu duruma razı oldu. O sırada Mengü Timur da ölmüş olduğundan, Ahmed Teküdar taht için tek aday durumuna geldi. Bütün Moğol ileri gelenleri 6 Mayıs 1282 Ahmet'in tahta geçmesi için anlaştılar. Buna karşılık şehzade Argun, Horasan valiliği ile taltif ediliyordu. 21 Haziran 1282'de Ahmet'in sağ elini Kongurtay, sol elini Şiktur Noyan tuttu ve böylece onu tahta oturtular.²⁵¹

Ahmet Teküdar, İslamiyet'i kabul etmesinin vermiş olduğu etkiyle Memlûkler ile dostluk kurma çabaları içerisine girdi. Fakat İlhanlı Devleti'nin büyük bir çoğunluğu İslamiyet'i kabul etmediklerinden ötürü Ahmet'e karşı ön yargılıydılar. Bu grubun başını ise Argun çekiyordu. Argun, tahtın kendisinden gasp edildiğini düşünüyordu. Ahmet Teküdar, Müslüman olan Şemseddin Cüveynî'yi hapisten çıkartıp eski makamına iade etmişti. Şemseddin'in düşmanı Mecdü'l-Mülk, Argun'la gizlice münasebette bulunmakla itham edilerek ve Şemseddin Cüveynî'ye düşmanlık etmesinden ötürü idam edildi.²⁵² Argun, amcasına karşı iyiden iyiye savaş vaziyetini almaya başlamıştı. Horasan'da kendine taraftar toplamaya başladı. Sultan Ahmet'in İlhanlı tahtına çıkması için büyük çaba harcayanlardan biri olan şehzade Kongurtay, mükâfatını Anadolu valiliğine tayin edilerek almıştı. Kongurtay, Ahmet Teküdar'dan gelen emir üzerine Kayseri'den Aladağ'a gitmek üzere yola çıktı. Yanında Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev de bulunmaktaydı. Onu Erzurum'da bırakıp Aladağ'a tek başına gitmeye karar verdi. Kongurtay'ın Anadolu'da bulunduğu esnada kadınları ve çocukları esir alıp satması, halka kötü davranması dönemin dikkat çeken olaylarından. Bundan dolayı Sultan Kalavun, Ahmet Teküdar'ın samimi bir Müslüman olmadığı inancını taşımış ve Ahmet Teküdar'ı kınamıştır. Ahmet Teküdar, bu katliamın etkisiyle veya diğer bir sebep olarak gösterilen Argun'u tahta geçirmek için Ahmet Teküdar'a karşı yapmayı planladığı suikastla

²⁵¹ Hayrunnisa Alan, "İlhanlılar", *Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizogulları*, Haz. Hayrunnisa Alan, İlyas Kemalöglu, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2016, s. 164-165; İlhan Erdem, "İlhanlılarda Ahmet Teküdar Dönemi ve Selçuklular", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 35, Ankara, 2004, s. 104.

²⁵² Ali Bademci, *İran'da Türklerin Bin Yılı*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2018, s. 191.

ilgili olup olmaması netleşmeden Teküdar'ın emriyle öldürülmüştür.²⁵³ Ahmet Teküdar, Aladağ'da tahta oturduğundan ona kardeşi Kongurtay hakkında: “*Abaka'nın oğlu Argun ile konuşmalar yapıyor ve bir gece uyuduğunuz sırada sizi çadırınızda yakalayıp öldürmek için hazırlanıyor.*” dediler. Ahmet korkup dehşet içinde derhal kardeşi Kongurtay'ı zincire vurdurarak, diğer ileri gelen soylu Moğollar'ı ve bu olayda onlara yardım eden Gürcü Prensleri öldürttü.²⁵⁴ Başka bir ifadeye göre, Kongurtay'ın Anadolu'da isyan etmesi, Argun'la irtibat kurması, Ahmet'in bu zor durumundan faydalanmak istediği için Ahmet tarafından yakalanarak idam edildi.²⁵⁵ Kongurtay yola çıktığı zaman yakınlarından Çerik isimli birini Anadolu'dan topladığı çeşitli hediyelerle birlikte Şehzade Argun'a yolladı ve bu zamana kadar kendisiyle ilgilenemediği için özür diledi. Argun, Kongurtay'ın elçisini çok iyi karşıladı ve ona iltifatlarda bulundu. Elçi dönerken Kongurtay'a verilmek üzere iki adet gerdanlık (zincir) gönderdi. Sultan Ahmet durumu öğrenince Kongurtay'dan şüphe etmeye başladı. Zira açıkça kendine isyan etmiş birine hediye gönderiyor, saygı duyuyordu. Bunun yanında yakınlarının verdiği habere göre Kongurtay, Moğol yılbaşının başladığı gün sultan Ahmet'i yakalayıp hapse atmak için Şehzade Argun'la anlaşmıştı. Bu konuda Küçük Okçu ve Şadi Ahtacı da kendilerine yardımcı olacaktı. Bu haber karşısında iyice kuşkulanan ve kendinden emin olamayan Sultan Ahmet, yılbaşından bir gün önce damadı Alınak Noyan'ın evine gitti ve onu, o sırada payitahta yeni gelmiş olan Kongurtay'ı yakalamakla görevlendirdi. Ertesi gün sabahleyin Alınak Kongurtay'ı kolayca ele geçirerek İlhan'ın huzuruna getirdi. Kongurtay sorgulandıktan sonra 18 Ocak 1284'te öldürüldü. Şehzade ile işbirliği içinde oldukları iddia edilen Küçük Okçu da katledilirken, Bağdat civarında Şehzade Argun adına faaliyet gösteren Çuşkab ve diğer ümera ile Tebriz'de bulunan Tagaçar, Konçabal, Doladay, Cuşi ve Çavgur tutuklandılar.²⁵⁶

²⁵³ Faruk Sümer, “Anadolu'da Moğollar”, **SAD**, I, Ankara 1970, s. 57-58; Spuler, **a.g.e.** s. 89-91; Yuvalı, **a.g.e.** s. 240-241.

²⁵⁴ Ömer Subaşı, **Gürcü-Moğol İlişkisi**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2015, s. 132-133.

²⁵⁵ Spuler, **a.g.e.** s. 91.

²⁵⁶ Erdem, “İlhanlılarda Ahmet Teküdar Dönemi ve Selçuklular”, s. 107-108.

Ahmet Teküdar'ın Argun'un adamlarına karşı uyguladığı cezalar, Argun'a karşı dostluk duyguları besleyen emirlerin tevkif edilmesi, devlet işlerini ihmal etmesi; gerçekte ise güttüğü din siyaseti yüzünden Moğol büyüklerinin birçoğu devletin doğusuna yani Argun'a sığındılar. Sivil ve askeri kesimden Şehzade Argun'un yanına sığınanlar arasında Tudavun Noyan'ın oğlu Ak Buğa da vardı. Ayrıca Moğol emirleri, Ahmet'i Moğol geleneklerinden uzaklaştığı gerekçesiyle Kubilay'a şikâyet etmişlerdi. Kongurtay'ın ayaklanması dolayısıyla pek çok taraftar kazanması, Argun'u saltanatı elde etmek için kat'i bir mücadeleye girişmeye teşvik ediyordu. Argun 19 Nisan 1284 tarihinde batıya doğru hareket etti. Ahmet, Argun'un kalbinden ve hislerinden şüphe etmeye başladıktan sonra Gürcülerin yanı sıra Müslümanlar, Moğollar, Ermeniler, Kürtler ve Lurlulardan çok sayıda iyi donatılmış seçkin atlılardan oluşan yüz bin kişilik bir ordu kurdu. Ahmet Teküdar öncü olarak Argun'a karşı Alınak'ı gönderdi. 4-8 Mayıs 1284 tarihinde Kazvin yakınındaki Ak Hoca civarında savaşa tutuştular. Alınak başarılı olamadı. Ahmet Teküdar bütün memleketlere elçiler aracılığıyla haber gönderip Argun'a karşı sefer düzenleyeceği ve Horasan'a gideceğini ilan etmesiyle birlikte harekete geçti. Kendi öldükten sonra Budist veya Hıristiyan olan hanedan prenslerinin saltanatta onu takip etmesini engelleyerek devlette İslam dininin devamlılığını sağlamak istiyordu. 11 Mayıs 1284 tarihinde Ahmet Teküdar, on iki tümen askerle Horasan'a doğru hareket etti. Ahmet Teküdar'ın bölgeye gelişiyle birlikte Argun ona karşı koyamayacağını anladı ve Firûzkûh'a²⁵⁷ çekilmek zorunda kaldı. Argun 17 Haziran 1284 tarihinde oğlu Gazan'ı elçi olarak Ahmet Teküdar'ın huzuruna gönderdi. Uzlaşma görüşmelerinden sonuç alınamadı. Abaka Han'ın nüfuzlu kumandanlarından olan Emir Buka'nın telkinlerinin²⁵⁸ de etkisiyle Ahmet Teküdar yeğeni Argun'u bağışladı. Ancak Moğol büyükleri yeniden Ahmet'e karşı isyan ettiler. Argun'a Karaunas'ın askerleri iltihak ettiler. Emir Buka da yardım için onun yanına geldi Ahmet'in emirleri bir anda

²⁵⁷ Argun'un 300 kişi ile birlikte Kelat (Kalas) Kalesine çekildiği de ifade edilmektedir. Subaşı, **Gürcü-Moğol İlişkisi**, s. 135. Başka bir eserde Argun'un sığındığı yer Burdah Hisarıdır. Guignes, **a.g.e.** s. 648

²⁵⁸ Emir Buka, "Teslim olduğu takdirde canına dokunulmayacağı ve affedileceği" haberini Ahmet Teküdar'den alınca Argun teslim oldu. Bir çadıra kapatılarak gözetim altına alındı ancak bu esnada Ahmet'in emirleri arasında anlaşmazlık ortaya çıkınca birden bu olay isyana döndü. Osman Gazi Özgüdenli, **Gazan Han ve Reformları**, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2009, s. 58-60.

Argun'un tarafına geçtiler. Ahmet önce İsfahan'a sonra da annesinin ordusuna gitti. Orada Karaunas askerlerinin hücumuna uğradı. Yakalanıp Argun'un huzuruna getirildi. Argun, Ahmet'i Kongurtay'ın oğullarına teslim etti, onlar da 10 Ağustos²⁵⁹ 1284'te Mosallami'de onu idam ettiler.²⁶⁰ Bu hadise hakkında farklı bir görüş şu şekildedir: Argun Han, Alınak'ın vaatlerine aldanacak kadar gafil davrandı. Moğol kumandanı kendisini amcasıyla barıştırmak vaadinde bulunuyordu. Bundan dolayı kendini düşmanının eline teslim etti. Alınak, Argun'u hemen hapsedirerek dört bin kişi ile muhafaza altına aldı. Ahmet bu isyanı tamamıyla yatıştırdığını zannederek Bağdat'a gitti. Birkaç gün sonra Emir Buka'ya Argun'u öldürmesi için emir verdi. Fakat Buka, gevşekliğinden ve yeni dininden dolayı Han'ın gizli düşmanı olan bazı kumandanlarla birlikte Argun lehinde bir fırka teşkil ettiler ve onu tahta çıkarmaya karar verdiler. Argun'u serbest bıraktılar, Alınak'a hücum edip onu öldürdüler. Ahmet'in bazı subaylarını da öldürdüler. Bu isyanı haber alan Ahmet kaçmaya teşebbüs etti. Fakat Argun'un süvarileri yetişerek Ahmet'i tutukladılar ve Argun'a götürdüler. Argun onu kayın validesi Sultan Kongurtay'a teslim etti. Ahmet bunun çocuklarını öldürmüştü. O da derhal Ahmet'i öldürttü.²⁶¹ Görüldüğü üzere Ahmet'in Argun'un kayın validesi tarafından öldürüldüğü ifade edilse de O'nun Kongurtay'ın oğulları tarafından öldürüldüğü kuvvetle muhtemeldir.

Dönemin en önemli ana kaynağı olan Reşideddîn Fazlullah, Ahmet Teküdar ile Kongurtay ve Argun arasındaki ilişkileri şu şekilde aktarmaktadır: Ahmet Teküdar, yeni İlhan olduktan sonra Şahu Tepesinde bulunan hazinenin getirilmesini istedi. Şehzade Argun, iki üç bin süvari ile yetişti ve: "*Seni tahta oturtmam için neden benim gelmemi beklemedin.*" diyerek serzenişte bulundu. Argun ve Kongurtay arasında dostluk kuruldu ve birlikte and içtiler. Bu şehzadeler arasında elçiler gelip gitti. Argun, Mecdülmülk ve hapiste olan Alâeddin Ata Melik'i huzuruna çağırdı.

²⁵⁹ Bu tarihin 16-17 Ağustos 1284 olduğu da ifade edilir. Spuler, **a.g.e.** s. 91.

²⁶⁰ Galtsyan, **Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar**, Çev. İlyas Kemalolu, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2017, s. 52-53; Grousset, **a.g.e.** s. 410; Hanifi Şahin, **İlhanlılar Döneminde Şiilik**, Ötügen Yayınları, İstanbul, 2010, s. 47-48; İlhan Erdem, "İlhanlılarda Ahmet Teküdar Dönemi ve Selçuklular", s. 108; İlhan Erdem, "Olçaytu Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılar'da Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler ve Yakın Doğu'ya Etkileri", **A.Ü. DTCFD**, c. XX, S. 31, Ankara 2000, s. 18. Spuler, **a.g.e.** s. 91; Subaşı, **a.g.e.** s. 133-135; Sümer, **a.g.m.** s. 58; Yuvalı, **a.g.e.** s. 243..

²⁶¹ Guignes, **a.g.e.** s. 648.

Mecdülmülk, Şehzade Argun'a: *"Ben senin incünüm. Babanı Sahib-i Divan zehirledi. Benim bunu bildiğimden haberi olduğu için canıma kastediyor. Eğer bir olay çıkarsa, şehzadenin bu nedenle olduğunu bilmesi gerekiyor."* diyerek haber gönderdi. Ahmet Teküdar, Kongurtay'ı Rum diyarına gönderdi. Argun, Rey'de Melik Fahreddin'i memleketin hâkimi tayin etti. Ahmet Teküdar, bu haberi duyunca meliki tutuklaması için elçi gönderdi. Tutuklanıp işkence edildi. Şehzade Argun haberdar olup, ümeranın ve Sahib-i Divan'ın katına: *"Melik'i babam bana vermiş ve onu önemli bir iş için görevlendirmiştin. Onu zorlamanın ve eziyet etmenin ne anlamı vardır? Eğer ona bir zarar gelirse onun intikamını bunlardan alacağım. Acaba Sahib-i Divan kendisinin yaptıklarına göz yumacağımızı mı düşündü?"* diyerek haber gönderdi. Teküdar, Argun'a bağlı olanları yakalayıp cezalandırıyordu. Şehzade Geyhatu ve Baydu'nun öncü birliği olan bir tümen Karauna askeri, emirlerden Tagaçar, Çavukur, Cankutur, Doladay İdaci, Alçi Tutgavul, Cuşi, Konçukbal ve Abaka'nın hizmetinde bulunanlar ile mülazımların hepsi Şehzade Argun'u destekliyordu. Ahmet bunların birlik olmalarından korkuyordu. Bir ordu oluşturdu. Argun Horasan'a döndü. Ahmet Teküdar'ın tutuklattığı adamların iadesini istedi.²⁶² Ahmet Teküdar, kurultay için Kongurtay'ı çağırdı. Argun ile Kongurtay arasındaki dostluğu öğrenince ümidi kesildi. Kongurtay'ın Argun ile anlaştığı, Günyengilamişi²⁶³ gününde Ahmet'i yakalayacakları dillere düştü. 17 Ocak 1284 tarihinde Kongurtay yakalandı. Ahmet'in huzuruna getirildi. Kongurtay Karabağ'da öldürüldü. Argun'a ulaşan habere göre Kongurtay öldürüldü ve adamları yasaya çarptırıldı. Ahmet Teküdar, Argun üzerine Alınak'ı gönderdi ve kendisi de arkadan hareket edecekti. Ahmet Han, Moğol, Müslüman, Ermeni, Gürcü'den oluşan yüz binden fazla donatılmış seçkin atlıdan oluşan bir ordu düzenledi ve harekete geçti. 4 Mayıs 1284 tarihinde Perşembe günü Kazvin havalisinde bulunan Akhoca yakınlarında iki ordu karşı karşıya geldi. Alınak ve Tubut yenildi. 8 Mayıs 1284 tarihinde Tubut'un elçisi Ahmet'in yanına ulaştı ve: *"Argun ile savaştık ve o kaçtı. Onun askerlerinin çoğunu yakalayıp getiriyoruz. Ancak takviye kuvvet yetişmedi"* diye haber verdi. Ahmet Teküdar harekete geçti. Akhoca bölgesinde barış akdi

²⁶² Reşîdeddîn Fazlullah, a.g.e. s. 130-136.

²⁶³ Yeni Gün, Nevruz, Yeni yılı kutlama anlamlarına gelmektedir.

yapıldı. Argun savaşmaya mecbur kaldığını, kendisine karşı ordu sevk edildiği için savaşmaya mecbur kaldığını söyledi. Emirler Ahmet Teküdar'a barış yapmasını söylediler fakast Ahmet kabul etmedi. İki taraf arasında elçiler gidip geldi. Emir Buka, Argun'dan yana saf tutmuştu. Argun, kalede emirlerle kengeş yaparken Alınak geldi ve onu ikna edip Ahmet'in yanına götürdü. Argun, Ahmet'in karargâhına geldi ve böylece Ahmet'in eline düştü. Emir Buka, Argun'u kurtarmak için bir plan yaptı. Emir Buka, Argun'un muhafızlarından olan İmcak adında birine seslenip ona yemin ettirerek: *"Sana bir sır söyleyeceğim. Bunu açıklama. Git Argun'a de ki 'Bu gece Alınak'ın gönlünü iyice hoş tutmasını ve ona kendi nökerlerine çok içki verip kendisinin uyanık kalmasını' söyle."* dedi. Argun'u uyandırıp: *"Buka, vefakârlığından dolayı şehzadeler, emirler ve askerleri sana yardım etmek için birleştirdi. Seni buradan çıkarmak için geldi."* dedi. Argun bunun bir hile olacağını düşündü. Argun, çadırdan dışarı çıktı. Buka'yı gördü ve ona: *"Bu fitne nedir?"* diye sordu. Buka: *"Talih sana yardımcı olup, düşmanın bahtının başı devrildi."* dedi.²⁶⁴ Argun'u ata bindirdiler. Üçüncü yergeye vardıklarında bir Moğol askeri çıkıp: *"Siz dört kişi girdiniz, beş kişi çıkıyorsunuz. Bu nasıl olur?"* dedi. Buka: *"Biz beş atlı idik, muhakkak senin gözün uykuluymuş veya iki atlı birbirine yapışık olarak girmişler, sen yanılmışsın."* dedi. Moğol askeri bunun üzerine: *"Muhakkak öyledir."* dedi. Böylece Argun kaçırıldı. Gece tutuklu olan Argun sabah hükümdar oldu. Ahmet Teküdar'a durum iletili ve fırsatın varken kaç dediler. 5 Temmuz 1284 tarihinde Esferayin civarına kaçmaya başladı. Kongurtay ordusunun emiri olan Çirik Mogol'u dört yüz atlı ile Ahmet'in arkasından gönderdiler. Ahmet Teküdar'ın emirleri Argun'a itaat ettiler. Kengeş yapıldı ve hükümdarın kim olacağı belirlendi. Argun ve Buka, Ahmet'i takip etmek için yola çıktılar. Ahmet Teküdar Derbent'a kaçmak üzereyken yakalandı. Ahmet Teküdar yargılandı. Tigna, Yarguçi ve Kongurtay'ın nökerleri ona: *"Neden Abaka Han için beğenilir seferler vermiş ve sana padişahlık konusunda yardım eden Kongurtay ve Küçük'ü öldürdün? Neden Argun seni padişahlığa kabul edip sadece Horasan'a ikna olduktan sonra onun uzları ve sahip olduklarını yağmalayıp esir almaları için Alınak'ı gönderdin?"* diye sordular. Ahmet: *"Yanlış yaptım, bundan sonra yapmam."* dedi. Ahmet'in

²⁶⁴ Reşîdeddîn Fazlullah, a.g.e. s. 143-144.

Kongurtay'ın kanının kisası için yasaya çarptırılması hususunda yarlğ çıktı. 10 Ağustos 1284 Perşembe gecesi Kongurtay'ı öldürdüğü şekilde öldürdüler.²⁶⁵

Dönemin Süryani tarihçisi olan Ebû'l-Ferec'te bu mücadele hakkında benzer bilgiler verir.²⁶⁶ İlhanlı tarihinin açığa kavuşmasında Ermeni kaynakları önemli bir yer tutmaktadır. Korykoslu Hayton isimli bir Ermeni tarihçinin yazmış olduğı eser, İlhanlı tarihi için son derece önemlidir. İslam karşıtı bir şahıs olan ve Ahmet Teküdar'ı ağır ithamlara tabi tutan Korykoslu Hayton, eserinde Ahmet Teküdar ile Argun arasındaki ilişki hakkında Teküdar'ın han olduğunu ve onun Nikolas adıyla bilindiğini sonra ise İslam'ı kabul ettiğini ifade etmektedir. Ahmet Teküdar hakkında ağır ithamlarda bulunup onu “şeytanın oğlu” olarak nitelendirir. Kiliselerinin yıkılmasını ve ibadetlerinin yasaklanmasını, bunun yerine Muhammed'in inancı ve dinin serbest bir şekilde yayılmasını emrettiğini ifade eder. Ülkesindeki Hıristiyanların Müslüman yapıldığını, İslam'ı kabul etmeyenlerin öldürüldüğünü söylemektedir. Taht mücadelesi hakkında ise farklı olarak Argun'un Ahmet Teküdar'ı ortadan ikiye ayırmak suretiyle öldürttüğünü ifade etmektedir.²⁶⁷ Dönemin diğerkaynaklarında da bu olaylar benzer şekillerde anlatılmaktadır.²⁶⁸

2.4. Argun Dönemi (1284-1291)

Argun Han, Abaka'nın en büyük oğludur. Abaka'nın eşi olan Kıymış İgaçi'den 1261 yılında doğmuştur. Ahmet Teküdar ile olan mücadelesinden anlaşıldığı üzere Ahmet Teküdar'ın ölümünden sonra şehzadeler ve hatunlar bir araya geldiler. 11 Ağustos 1284 tarihinde Hülacü Argun'un sağ elini, Anbarçi sol elini tutup onu hükümdarlık tahtına oturtular. Herkes Argun'a itaat etti. Böylece Argun Han, İlhanlı Devleti'nin dördüncü hükümdarı oldu.²⁶⁹

²⁶⁵ Reşideddîn Fazlullah, **a.g.e.** s. 136-148.

²⁶⁶ Ebû'l-Ferec, **Ebû'l-Ferec Tarihi**, s. 610-616; Ebu'l-Ferec, **Muhtasar**, s. 59-61.

²⁶⁷ Korykoslu Hayton, **Doğru Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı**, Çev. Altay Tayfun Özcan, Selenge Yayınları, İstanbul, 2015, s. 139-146.

²⁶⁸ Kerimüddin Mahmud Aksarayî, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, Çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara, 2000, s. 111-113; Kazvinî, **Târih-i Güzide**, s. 481-482.

²⁶⁹ Reşideddin, **a.g.e.** s. 151, Faruk Sümer, “İlhanlı Hükümdarlarından Abaka, Argun Hanlar ve Ahmed-i Celayir”, s. 185; Abdülkadir Yuvalı, **a.g.e.** s. 243-244; Baybars el-Mansuri, **et-Tuhfetü'l-Mulûkiyye fi'd-Devleti't-Turkiyye**, s. 100.

Argun Han, ilk olarak birçok emirin bağlandığı Hülacü ile kozunu pay edecekti. Yeni İlhan bunun için bir kurultay topladı. Kurultay prensin isteği hakkında bir karar verecekti. Hülacü bidayette görünmek istemeyerek Beyennehreyne²⁷⁰ seyahat etti. Arkasından Emir Karaunas gönderildi ve onu ikna edip kurultaya katılması sağlandı. Kurultaya gelen Hülacü, Argun Han tarafından dostça karşılandı. Bütün haklarından vazgeçmesi karşılığında taraftarlarıyla birlikte eyaletin başında bırakıldı.²⁷¹ Argun Han, memleketlerin her tarafına yarlıklar gönderdi. Bu yarlıkta Argun Han, Ahmet Teküdar'ın ata kanunlarından ayrılıp İslamiyet'i seçtiğini ve bu yüzden saltanattan atıldığını yerine kendisinin hükümdar olduğunu, her yerdeki valiler ve hâkimler bir kimseye zulmetmeyecekleri aksi halde davrananların parça parça edileceğini bildirdi. Şehzadelere güzel ikramlarda bulunup iyi vaatlerde bulundu. İbukan b. Şiramun b. Çurmagun'u Ahmet Teküdar'a duyduğu yakınlık sebebiyle yargılayıp idam ettiler. Argun Han, bundan sonra atamalarda bulundu. Tahta iyice yerleştikten sonra şehzadelerden her birini memleketin bir tarafında bulunan askerin başına koydu. Şehzadelerden Cuşkab ve Baydu'yu Bağdat ve Diyarbekir emirliğine, Hülacü ve Geyhatu'yu Rum ülkesine tayin etti. Horasan, Mazenderan, Kumis ve Rey memleketlerini kendi oğlu Gazan'a verdi. Ona yardımcı olsunlar diye şehzade Kinşu ve Nevruz'u Horasan emirliğine tayin etti. Amcası Acay'ı da Gürcistan'a tayin etti.²⁷²

2.4.1. Argun'a Suikast Girişimi

Argun Han döneminde devletin içinde bulunduğu en dikkate değer durum, Emir Buka meselesidir. Emir Buka, Argun Han'ın başa geçmesinde en kilit rolü oynayan şahıstır. Argun Han, Emir Buka'nın kendisini tahta geçirmesindeki gayretlerinden ötürü mükâfatlandırmış ve onu devletin vezirliği makamına terfi ettirmiştir. Buka, geniş yetkilerle donatılarak bütün devlet işlerine bakmakla görevlendirildi.

²⁷⁰ Burası Maverünnehir'dir.

²⁷¹ Spuler, **a.g.e.** s. 93.

²⁷² Ebu'l-Ferec, **Tarih**, s. 616-619; Ebu'l-Ferec, **Muhtasar**, s. 61; Osman Gazi Özgüdenli, **Gazan Han ve Reformları**, s. 60-61; Reşîdeddin Fazlullah, **a.g.e.** s. 151-152.

Buka'nın bu etkin konumu, özellikle Argun'a yakın noyanlar tarafından kiskanılıyordu. Buka'da onlara karşı mağrurane bir tutumla yaklaşıyor, onlara sertçe davranıyordu. Bu noyanlardan Kuhistanlı Togan'a ağır bir şekilde sövmüş, iki defa da değnekle dövdürmüştü. Başta Togan olmak üzere Sultan İdeçi, Konçukbal, Doladay, Togaçar ve Ordukiya gibi Argun'a yakın olan noyanlar, Buka'yı Argun'a karşı kötülüyordu. Buka'nın kardeşi Aruk, Bağdat'ta krallar gibi yaşıyor ve tahsil edilen parayı merkeze göndermiyordu. Argun, Aruk'u azledip yerine Ordukiya'yı görevlendirdi. Aruk'un azlinden sonra hanın dirliğini teşkil eden incu²⁷³ yörelerinin idaresinin Togaçar'a verilmesi ve ordu komutanlığına Konçukbal'ın getirilmesi Buka'yı yataklara düşürmüştü. Düşmanları bunu Argun'a: "*Buka temâruz*²⁷⁴ ediyor" şeklinde anlattılar. Argun Han da onun yalan yere hasta olduğuna inanıyordu. Divan defterlerini Buka'nın evinden getirtmiş ve adamlarını da görevden almıştı. Hayatının tehlikeye girdiğini gören Buka, Şehzade Cuşkab'ı hükümdar yaparak tehlikeden kurtulmak istedi. Cuşkab bu durumu hana bildirdi. Buka yakalanıp öldürüldü. Kardeşi Aruk, oğulları Gazan, Abaçı, Melik, Tarhan Timur ve Kutluğ Timur öldürüldüler. Buka'ya yakın şahıslara da aynı durum uygulandı. Cuşkab'ta Argun Han'ın emriyle, yapmış olduğu hizmete rağmen infaz edildi. Argun Han'a karşı girişilen bu komplo girişimi başarısızlıkla sonuçlandı.²⁷⁵ Buka'nın öldürülmesiyle ilgili olarak şöyle bir ifade de geçmektedir: Şemseddin'in vefatından sonra Emir Buka o derece kudret sahibi oldu ki, bağımsızlık kazanabileceğine ihtimal verdi. Fakat bu harisane tasavvurları başarılı bir fiile dönüşmeden evvel sefil bir şekilde öldürüldü.²⁷⁶

Emir Buka'nın ölümüyle ilgili olarak şöyle bir ifade de yer almaktadır. Emir Buka, Fars bölgesinde Atabegüm Ebeş namına icra edilen Moğol hâkimiyetinden kurtulmak için karışıklıklar baş gösterdiğinde, sükûneti tesis etmesi için Şiraz'a gönderildi. Ebeş, gözaltına alındı. Buka, Şiraz'daki faaliyetlerinden ötürü, halkın ve emirlerin memnuniyetsizliğini çekmiş ve onu Argun'a şikâyet etmişlerdi. Argun,

²⁷³ İncu, has arazi anlamına gelmektedir.

²⁷⁴ Temaruz etmek, hasta gibi davranmak anlamına gelmektedir.

²⁷⁵ Faruk Sümer, "İlhanlı Hükümdarlarından Abaka, Argun Hanlar ve Ahmed-i Celayir", s. 187.

²⁷⁶ Guignes, a.g.e. s. 649.

Buka'nın Fars bölgesinde aldığı tedbirleri tetkik ettirdi. Hesaba çekilmekten korkan Buka, hükümdara karşı açıktan açığa bir isyana kalktı. Kendisi, tahta başka bir şehzade geçirerek Argun'un zulmünden kurtulmayı düşündü. Argun'un casusları tarafından saklandığı yerde bulunarak Argun'un karşısına çıkarıldı ve 1289 tarihinde idam edildi.²⁷⁷

Kaynaklar Emir Buka meselesini şu şekilde izah etmektedir: 23 Şubat 1286 tarihinde Ordukiya, Argun'un Han olmasına ve Buka'nın Çing Sang²⁷⁸ unvanını aldığına dair bir yarlık getirdi. Buka kısa sürede güçlendi. Argun'un yakınlarından olan Tagaçar, Konçukbal, Doladay İdaçi, Sultan İdaçi, Togan, Cuşi ve Ordukiya'yı küçümsemeye başladı. Emirler Argun'a bu durumu anlatsalar da Argun önemsemedi. Emirler, Buka'ya karşı bilenmeye başladılar. Buka'nın kardeşi Aruk rahat içinde yaşıyor ve devlete vergisini göndermiyordu. Aruk azledildi. Sadrüddin Zencanî, Buka'ya saldırmaya kalktı. Sadrüddin-i Zencani, Tagaçar'a; Buka'nın kendisini padişah gibi gördüğünü, hiç kimsenin Argun'u değil Buka'yı hükümdar bildiğini, kimseyle kengeş yapmadan istediğini yaptığını söyledi. Argun bu durumdan rahatsız oldu. Buka'nın elindeki vilayetleri Emir Tagaçar'a verdi. Ordunun merkez emirliğine Konçukbal getirildi. Buka bu durumdan dolayı öfkeleni ve hastalık bahanesiyle Argun'un huzuruna çıkmıyordu. Divan ve defteri onun evinden getirmeleri, naiplerin ve ona bağlı olanların divan işlerinden azledilmesi için yarlık çıktı. Buka, tamamen Argun'un gözünden düştü. Emir Buka ve kardeşi Aruk, birçok emiri kendi yanına çekti. Emir Buka, Hülâgû Han soyundan olan Şehzade Cuşkab'a elçi göndererek, Argun Han ile ilgili olarak onun tahtı kendisi sayesinde aldığı ve eğer kendisine yardım ederse Cuşkab'ı tahta geçireceğini bildirdi. Cuşkab'a haber ulaştığında şaşırıldı ve: *"O adamın akli başından gitmiş, memleketin padişahı olan Argun Han'ın yerine bir başkasını seçiyor. Ahmet'e de aynı oyunu ve hileyi kurdu."* dedi. Elçiye dönüp müttefik adlarını bir möçelga²⁷⁹ ile kendisine bildirilmesini istedi. Möçelga geldiğinde Buka'ya beklemesini ve geleceğini söyledi. Cuşkab, Buka'yı oyalayarak durumu Argun Han'a iletmek üzere yola çıktı. Cuşkab, Argun Han'a Buka'nın neler

²⁷⁷ Spuler, a.g.e. s. 94-95.

²⁷⁸ Çin ülkesinde kullanılan bir çeşit emir, noyan gibi bir unvandır

²⁷⁹ Möçelga, Moğolca'da tutanak, mukavele, ahitnâme, yazı, taahhüt ve senet anlamına gelmektedir.

düşündüğünü arz etti. Argun Han ispat istedi.²⁸⁰ Cuşkab bunun üzerine kendisine gelen möçelgaları gösterince Argun Han, Buka'yı yakalamaları için emir verdi. Buka kaçtı ve Olcay Hatun'un evine sığındı. Buka'yı tutukladılar ve Argun Han'ın yanına getirdiler. Şiktur Noyan, Buka'ya: *“Ortaya çıkardığın bu fitne nedir? Her gün yeni bir padişahı tahta oturtmak mı istiyorsun?”* dedi. Buka: *“Benim padişahla değil de düşmanlarım olan Sultan İdaçi ve Togan Kûhistanî ile işim var. Bunları def etmek için girişimde bulundum.”* dedi. Möçelgaları görünce Buka'nın yapacak bir şeyi kalmadı ve ölüm kararı çıktı. Cuşkab onu öldürdü. Kendi eliyle onun arkasından kayışını çekip derisini samanla doldurduktan sonra 16 Ocak 1289 günü Çagan Köprüsü'nün altında ibret olması için astılar. Onunla birlikte olan emirler yasaya tâbî tutuldular. Şubat 1289 yılında Aruk ve Ucan öldürüldü. Argun Han, Emir Buka meselesini hallettikten sonra Şehzade Cuşkab'ın da ölüm emrini vermiştir. Noyanlar, Cuşkab'ın peşine düştü ve yakaladılar. 6 Haziran 1289 tarihinde Cuşkab'ı öldürdüler.

281

Argun Han döneminin en dikkate değer diğer bir hususu da Emir Nevruz'un isyanı ve bu isyanda yer alan Hülacü'nün idamı meselesidir. Argun Han, Şehzade Gazan'ı Horasan bölgesine tayin etmişti. Emir Nevruz'un bu bölgede ayaklanmasından dolayı Argun Han'ın da isteğiyle Emir Nevruz ile Gazan mücadele halinde olmuşlardır. Emir Nevruz, İlhanlı Devletinde önemli görevler üstlenen Argun Aka'nın oğludur. Başlangıçta Gazan'ın yanında bulunan bu emir, Emir Buka ve adamlarının Argun Han tarafından katledilmesi, Buka ile temasta bulunduğu dair bazı söylentilerin çıkması üzerine merkeze olan güvenini yitirdi. Gazan'dan izin alarak düşman saldırısına karşı hazırlık yapacağı bahanesiyle kendi kabilesinin kışlağının bulunduğu yere gitti. Bir süre sonra Gazan tarafından çağrılmasına rağmen ayak ağrısını bahane ederek huzura gelmedi. Bu esnada Gazan'ın yanında bulunan Nevruz'un annesi, hanımı ve kardeşleri de düğün bahanesiyle Gazan'ın yanından ayrıldılar. 1289 yılının Nisan ayında Gazan, Sâdâk isimli bir şahsı Nevruz'a göndererek, kendisinin Fergana'daki Keşfrud'a hareket ettiğini ve onun da oraya gelmesini bildirdi. Nevruz, Sâdâk'ı bağlatarak Argun Han'ın kendisi hakkında

²⁸⁰ Reşîdeddin Fazlullah, a.g.e. s. 162-163.

²⁸¹ Hamdullah Kazvinî, a.g.e. s. 484; Reşîdeddin Fazlullah, a.g.e. s. 163-165.

verdiği hükmü öğrenmek istedi. Sâdâk ilk başta Argun'un onun hakkında kötü bir düşüncesinin olmadığını söylediye de, birtakım gizli bilgileri açıkladı. Nevruz, Sâdâk'ı hapsedip hazırlıklarını tamamladıktan sonra, Keşfrud Nehri'nde konaklayan Gazan'ın ordusuna ani bir baskında bulundu. Gazan, Emir Kutluğşah'ın yardımıyla kurtulabildi. Gazan, Nişabur'a çekildi. Nevruz, Gazan'ın emirlerinden Tekna ve Buka gibi emirleri esir alıp Buka'yı öldürttü, Tekna ve diğer emirleri gözetim altına aldı. Gazan Nişabur'da olduğu sıralarda bazı emirler onun hizmetine girdiler. Yeniden güçlenen Gazan, Nevruz ile haberleşmesinden şüphelendiği Şehzade Hülacü üzerine doğru harekete geçti. Hülacü Mazenderan'da bulunuyordu. Şehzade Hülacü, firar teşebbüsünde bulduysa da, Curcân yakınlarında yakalanarak sorguya çekildi. Durumu inkâr etmesine rağmen Argun Han'ın huzuruna gönderildi.²⁸² Hülacü ve Hülâgû'nun torunu olan Kara Noka, Emir Nevruz'un çıkardığı isyanla ilişkisi olduğu düşünülerek Argun Han tarafından idam edildi.²⁸³ Gazan ile Emir Nevruz arasındaki mücadeleler Argun'un ölümünden sonra da devam etmiştir. Emir Nevruz, Gazan'ın takibatından kurtulamayınca Türkistan'a Çağatay Hanlığı lideri Kaydu Han'a sığınmış ve burada yeniden güçlenmişti. Emir Nevruz, 1294 yılında Gazan Han'a elçi gönderip uğradığı iftiralarından dolayı isyan etmek zorunda kaldığını, yaptıklarından dolayı pişman olduğunu ve eğer affedilirse tabiiyete girip şehzadenin hizmetinde bulunmak istediğini bildirmiştir. İlhanlı Devletinde hükümdarlık tartışmasının geçtiği bir dönemde Gazan, Nevruz gibi tecrübeli bir şahsa ihtiyacı olacağını düşündüğünden, Nevruz'un aynı zamanda Abaka'nın kızı olan Togan Hatun ile evli olup, ailenin damatlarından birisi olmasından ötürü tabiiyetine girmesine izin vermiştir. Bu mesele uzunca bir süre devam ettiğinden devletin gücünün yıpranmasına sebebiyet vermiştir.²⁸⁴

Reşîdeddîn, Gazan ile Nevruz'un mücadelesi ve Şehzade Hülacü'nün idamı hakkında: Argun Han, Şehzade Gazan'ı Horasan'da kendine vekil bırakmıştı. Emir Nevruz, Gazan Han'ın hizmetinde idi. Emir Buka hadisesinden dolayı Nevruz, Argun Han'dan korkuyor, Buka ve nökerlerinin başına gelenlerin kendi başına

²⁸² Osman Gazi Özgüdenli, **a.g.e.** s. 62-64.

²⁸³ Faruk Sümer, **a.g.m.** s. 187.

²⁸⁴ Abdülkadir Yuvalı, **a.g.e.** s. 254; Grousset, **a.g.e.** s. 414-415.

gelebileceğini düşünüyordu. Nevruz, Argun'a elçi gönderiyor ve *"Ayak ağrısı hizmete gelmeye engeldir."* diye bahane ileri sürüyordu. Bu esnada Nevruz'un isyan edeceği şayiası dile düştü. Nevruz'un annesi Sürmiş, ailesi, kardeşleri düğün bahanesiyle gidip düğünden sonra geri dönmeleri için izin istediler. Hepsi gittiler ve Nevruz ile birleştiler. Gazan, Sadak'ı bir elçi ile Nevruz'a gönderip Fergana Nehri'ne gelmesini istedi. Sadak, Nevruz'un yanına vardığında Nevruz onu yakaladı, sopa ile vurarak: *"Sen Argun Han'ın yanında idin. Benim hakkımda ne ferman buyurduğunu söyle."* diye sorguladı. Sadak: *"Hayır ve iyilik."* dedi. Nevruz onu öldürmek istedi ancak emirler araya girerek onun ölümüne engel oldular. Nevruz, Gazan'ın ordugâhının olduğu yere geldi. Gazan durumu erken farkedip oradan ayrıldı. Nevruz emirleri esir aldı ve bazılarını öldürdü. Gazan, Mazenderan'a yöneldi. Mazenderan'a yönelmesinin sebebi, orada bulunan Şehzade Hülacü'nun Nevruz ile beraber olduğu haberi dedikodusunun yayılması idi. Nevruz vilayetlere *"Hülacü yarlığının, Kinşu buyruğundun"²⁸⁵* içerikli mektuplar yazıyordu. Gazan, Hülacü'yü Emir Nevruz'la birleşmeden önce yakalamak istiyordu. Hülacü kaçarken yakalandı. Hülacü sorgulandı ve Emir Nevruz hakkında: *"Benim onun durumundan haberim yoktur. Onun tarafında değildim ve hiçbir zaman da bu düşüncede olmadım."* Dedi. Gazan, Cürcan'a geldi ve ertesi gün Hülacü'yü Taytimur'a teslim ederek Argun Han'ın huzuruna gönderdi. 7 Ekim 1289 yılında Hülacü öldürüldü.²⁸⁶

Argun Han, özel danışmanlarına içinde cıva ve kükürt bulunan bir karışım hazırlattı. Bunu yemesi üzerine rahatsızlandı. 10 Mart 1291 yılında hayata gözlerini kapadı. Argun çok zalim bir hükümdardı fakat Hıristiyanların iyi bir dostuydu. Zamanında çok kan dökmüş, birçok masum kadın ve çocuğu katletmişti. Hastalandığı esnada rüyasında bir kadın ona göründü. Argun'u göğsünden yakalayarak: *"Gel ve efendimize, döktüğün kanların hesabını ver!"* dedi. Argun *"Hangi efendi?"* diye sordu, *"Dünyanın efendisi ben değil miyim?"* Kadın: *"Dünyanın efendisi bir başkası."* dedi. Bu söz üzerine Argun heyecanlandı ve büyük bir korkuya kapıldı. Baksıları, kendi rahiplerini çağırdı ve onlara kendisini böyle büyük bir yetkiyle adlandıran bu efendinin kim olduğunu, ondan nasıl

²⁸⁵ Hülacü'nun yarlığı ve Kinşu'nun buyruğu üzere.

²⁸⁶ Reşideddin Fazlullah, **a.g.e.** s. 165-166; 197-200.

kurtulabileceğini sordu. Baksılar, ona bunun kanlı bir intikam peşindeki ruh olduğunu, ondan döktüğü sayısız masum kanının hesabını sormaya geldiğini ve bol bol sadaka vermeden kurtulamayacağını söylediler. Bunun üzerine Argun, tüm Doğu ülkelerine mektuplar göndererek bütün esirleri azat ettiğini duyurdu, hazineler çıkarıp cömertçe sadaka dağıttı ve bir süre sonra da öldü.²⁸⁷ Argun'un ölümüyle ilgili farklı rivayetler vardır. Argun'un zehirlendiği ifade edilir. Bazıları Argun'un eceliyle öldüğünü, Türklerin Yahudiler'i onu öldürmekle suçladıklarını, kılıçlarını çekerek üzerlerine yürüyüp onları öldürdüklerini ve mallarını yağmaladıkları ifade edilir.²⁸⁸ Argun Han, Budist olmasına rağmen devlet işlerinde Hıristiyan ve Yahudiler'e birçok makam tahsis etmiştir. Özellikle onun döneminde Yahudi vezir Sa'dü'd-devle devletin önemli simalarından birisi olmuştur.

2.5. Geyhatu Dönemi (1291-1295)

Geyhatu Han, Abaka'nın ikinci oğludur. Annesi Tatar kabilesinden olan Nuktan Hatun'dur. Geyhatu'nun hanlık sürecinde yaşadığı kargaşa onun tahta ilk geçişi esnasında başlamıştır. Argun Han'ın ölmesiyle birlikte İlhanlı Devleti'nde tahta kimin geçeceği sorunu ortaya çıktı. Tahtın adayları arasında Geyhatu, Baydu ve Gazan bulunuyordu. İlk başlarda aralarında Emir Çoban, Kurmişi, Togan, Tagaçar, Konçukbal, Tikel gibi emirler Baydu'yu tahta oturtmak istiyorlardı. Fakat bazı emirler ise Geyhatu'nun başa geçişinin daha uygun olduğunu düşünüyorlardı. Geyhatu Anadolu'da görev yapmaktaydı. Tebriz'de bulunan İlhanlı emirleri, Lağzi Kürgen'i Anadolu'ya gönderdiler. Geyhatu'ya haber ulaşınca Hâce Nâsireddin ile birlikte Azerbaycan'a doğru hareket etti. Âhlat'a geldiğinde hükümdarlık kendisine tevdi edildi ve böylece 3 Temmuz 1291²⁸⁹ tarihinde İlhanlı Devleti'nin yeni hükümdarı Geyhatu oldu.²⁹⁰ Geyhatu Han, resmi tören için Kubilay Han'dan gelecek olan yarlığı bekliyordu. Bunun için Anadolu'ya geri döndü ve yarım kalan işlerine

²⁸⁷ Ricoldus de Monte Crucis, **Doğu Seyahatnamesi: Bir Dominikan Keşişin Anadolu ve Ortadoğu Yolculuğu**, Çev. Ahmet Deniz Altunbaş, Kronik Yayınları, İstanbul, 2018, s. 60-61.

²⁸⁸ İbn Tagrıberdi, **en-Nücumü'z-Zâhire**, s. 77.

²⁸⁹ Geyhatu'nun tahta geçiş tarihinin 22 Temmuz 1291 olduğu da ifade edilmektedir. Spuler, **a.g.e.** s. 99.

²⁹⁰ Baybars Mansûri, **a.g.e.** s. 120-121.

devam etti.²⁹¹ Geyhatu'nun başa geçişi hakkında mevcut inceleme eserlerde şöyle bir bilgi de bulunmaktadır: Geyhatu, Lagzi denen bir kişiden Argun'un yerine Baydu'nun seçildiği haberini aldı. Baydu ile taht kavgası yapmak için aceleyle yola çıktı. Anadolu'da çeşitli yerlere atamalar yaptı.²⁹²

Geyhatu Han, yaklaşık sekiz sene civarında Anadolu'da yürüttüğü görevini Taştimur'a bırakıp, Aladağ'da kurultayı toplamış ve 29 Mayıs 1292 yılında gerçekleşen toyla resmen yeni İlhan olmuştur. Geyhatu, kendisine düşmanlık besleyen emirlere karşı harekete geçti. Karışıklık yaratan emirleri cezalandırdı. Baydu, tahtta herhangi bir iddiası olmadığını ilan etti. Geyhatu, Anadolu'da çok zulümler yapmış bir şahsiyet olarak bilinmektedir. İlhan olduktan sonra Anadolu'ya bir cezalandırma seferi düzenlemiştir. Kendisi İlhanlı hükümdarları içerisinde en zayıf kişiliğe sahip, inanılmaz derecede müsrif, zevk ve sefa düşkün bir şahsiyettir. Geyhatu'nun çok müsrif olması, bolca ihsanlarda bulunması tahta geçişinde en önemli etkenlerden birisidir. Ayrıca ayyaş ve gulamperest olduğu da ifade edilir. Onun döneminde ilk kez kâğıt para uygulamasına geçilmiştir. Ancak bu uygulama piyasayı altüst etmiştir. Kâğıt parayı uygulamaya koyması ve madeni paraların tedavülden kaldırılması ülkeyi korkunç bir sıkıntıya düşürdü. Ülkede ticaret ve sanayi yapılamaz hale geldi. Tacirler greve kalkıştılar ve çarşı esnafı ayaklandı. İki aylık bir süreç sonunda kâğıt para uygulaması kaldırıldı.²⁹³ Bu dönemde ortaya çıkan en büyük sıkıntılar arasında devam etmekte olan salgın hayvan hastalığı ve Memlûk saldırılarına karşı asker sevk etmenin vermiş olduğu mali yükte önemlidir. Ülkenin içinde bulunduğu bu zor duruma böyle olaylarda eklenince halkın içinde bulunduğu durum iyice kötüleşmiştir. Ayrıca Anadolu'da çıkan isyanlar da devlete bir mali külfet yüklemiştir.²⁹⁴

²⁹¹ Reşideddîn **a.g.e.** s. 177; Spuler, **a.g.e.** s. 99; Yuvalı, **a.g.e.** s. 248-249.

²⁹² Claude Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu**, Çev. Erol Üyepazarcı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014, s. 298-299.

²⁹³ Grousset, **a.g.e.** s. 415; Özgüdenli, **a.g.e.** s. 73; Spuler, **a.g.e.** s. 100-101; Yuvalı, **a.g.e.** s. 250-251.

²⁹⁴ Hayrunnisa Alan, "İlhanlılar", 167-168.

2.5.1. Geyhatu'nun Baydu İle Mücadelesi

Ülkenin mali yönden böyle zorluklar çekmesi Geyhatu'nun hanesine eksi olarak dönmüştür. Hükümdar olduğu zamanlarda yeğeni Gazan, Geyhatu'yu ziyaret etmek istemiş fakat huzura kabul edilmemiştir. Şehzade Baydu'ya sofrada sarhoşluğun da vermiş olduğu etkiyle hakaretlerde bulunmuştur. İt-tôglî'ye ona yumruk atmasını söylemiştir. Hata yaptığını anlayan Geyhatu, Baydu'ya bir börk hediye etmiştir. Gerek ülkedeki mali sıkıntılar ve gerekse Geyhatu'nun bu davranışları emirlerin Baydu'dan yana taraf olmasına ve ülkede Geyhatu'ya karşı bir isyanın çıkmasına yol açtı. Geyhâtû'nun yönetiminden memnun olmayan veya hakettikleri makamlara ulaşma amacındaki Çiçek, Kûrkân, Argûn Akâ'nın oğlu Lakzî, Hindûkûr Noyan'ın oğlu İl-timûr ve Todacû Yârgûçî'nin emîrleri yola çıkarak, Bağdâd'ta bulunan Bâydû'yla buluşmuşlardır.²⁹⁵ Bu isyanın ortaya çıkmasının bir sebebi olarak, Geyhatu'nun Moğol yasasından ayrılmış olduğu ileri sürülmektedir.²⁹⁶ Baydu, Şehzade Gazan'ı da durumdan haberdar etti. Baydu, Dakuka'dan harekete geçerek Musul ve Bağdat'a hâkim oldu. Bağdat şihnesi Muhammed Sukurçî'yi öldürdü. Bağdat'tan çıkarak Tebriz'e doğru harekete geçti. Geyhatu, emirlerden Togaçar ve Akbuka'yı gönderdi. Hemedan bölgesinde Geyhatu'nun askerleriyle karşılaştı. Geyhatu'nun ordusunda bulunan emirlerden Togaçar, gizlice Baydu ile anlaşmıştı. Akbuka, Geyhatu'nun yanına geri döndü. Geyhatu, 21 Mart 1295 tarihinde süratle harekete geçti. Bu esnada Geyhatu'nun Tebriz'de hapsettirdiği emirlerden bazıları kaçarak Baydu'nun yanına geldiler. Emirler artık Baydu'nun tarafındaydı. Geyhatu kaçmayı düşündü. Emir Togaçar, Anadolu'ya kaçma niyetinde bulunan Geyhatu'yu ikna ederek Tebriz'e dönmeye ikna etti. Orada hapiste yatan emirler salıverildi. Geyhatu, Baydu'nun askerleri tarafından Tebriz'de yakalandı. Daha önce Baydu ile ittifak suçlamaları yüzünden yakalanan Konçukbal ve Tûlâdây, Tebrîz'e gelen Togâçâr tarafından serbest bırakılmışlardır. Bu sırada Geyhâtû'nun tüm yalvarma ve anlaşma çabaları Konçukbal ve Tûlâdây tarafından alaycı bir şekilde reddedilmiştir. Baydu'nun emri ile 24 Mart

²⁹⁵ Kansu Ekici, "İlhanlı Hükümdarı Geyhâtû ve Zamanı", Yayınlanmamış Doktora Tezi, **Isparta Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Isparta, 2012, s. 134.

²⁹⁶ Spuler, **a.g.e.** s. 410.

1295 tarihinde idam edildiler.²⁹⁷ Geyhatu'nun yanında yer alan emirlerden Akbuka, Tamaçi, Sırtak ve Taycu, Timâcî İnâk ve İt-Oğul gibi pek çok emir katledildi.²⁹⁸ Geyhatu'nun ölmesinden sonra 25 Nisan 1295 tarihinde Baydu resmen İlhanlı tahtına çıktı. Bu gelişmeler karşısında Geyhatu'nun tahttan indirilerek öldürülmesinde rol oynayan emirler, Tagaçar Noyan, Konçukbal ve diğerleri, Baydu'ya: *“Emir Akbuka şu anda hapistedir. Eğer bu savaştan Gazan galip çıkarsa, o, her şeyi açıkça anlatarak bizim öldürülmemiz için elinden gelen her şeyi yapar.”* diyerek Baydu'yu Akbuka Noyan'ın öldürülmesi için teşvik etmişlerdir Akbuka, Baydu'nun emri ile 1295 yılında Cağatu Nehri kıyısında öldürtülmüştür.²⁹⁹

Ebû'l-Ferec, Geyhatu ile Baydu arasındaki ilişkileri şu şekilde izah etmektedir: Geyhatu, sefahate düşkün bir hükümdardı. Dört sene boyunca bu hayatı yaşadı.³⁰⁰ 1294 senesinin Temmuz ayında Baydu ile beraber sarhoşken ona hakarete bulundu. Baydu'da benzer tepkiyi verince Geyhatu onun cezalandırılmasını istedi. Baydu'ya işkence edildi. Geyhatu kendisine geldikten sonra Baydu çok kurnazca hareket etti, söyledikleri şeylerden haberdar olmadığını söyledi. Geyhatu, Baydu'nun sözlerine inandı ve onu kucakladı. Baydu, Sanki öldürülmesi gerekli imiş gibi sözler söyledi: *“Günahımın farkında değilim, bunu şuuruyla yapmadım. Seni gücendirdim amma bunda hiç kastım yoktu, sana yalvarırım etimi köpeklere yedir.”* diye sızlanıyordu. Emirler Geyhatu'ya, Baydu konusunda dikkatli olması gerektiğini söyledi. Geyhatu'ya Baydu hakkında: *“Onu yok etmek gerekir. Yoksa ondan birçok zararın gelmesi beklenebilir.”* dediler. Bir kısmı ise: *“Onun ağır vazifelerle sıkı kontrol altına alınması lazımdır. Bütün ömrünce baskı altında bulundurulmalı ve kimseyi öldürmek veya kimseye zarar vermek için ona fırsat verilmemelidir.”* görüşündeydiler. Geyhatu, Baydu'ya oğlunun yanında kalmasını istediğini söyledi.

²⁹⁷ Bu tarih arasında da çelişkiler vardır. Bazı eserlerde 21 Nisan 1295 tarihinde Moğan'daki çadırında kanının yere akması için bir yay kirişiyile boğdurulduğu ifade edilmektedir. Grousset, **a.g.e.** s. 416.

²⁹⁸ Ali Bademci, **a.g.e.** s. 193; Cem Tüysüz, “İlhanlı Devletinde Baydu ve Baltu Noyan İsyanları”, **Turan Stratejik Araştırmaları Merkezi**, c. 9, S. 36, 2017 s. 723-725; İlhan Erdem, “Olcaytu Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılar'da Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler ve Yakın-Doğu'ya Etkileri” s. 22; Joseph De Guignes, **a.g.e.** s. 650; Kansu Ekici, **a.g.t.** s. 135-138; Osman Gazi Özgüdenli, **Ortaçağ Türk-İran Tarihi Araştırmaları**, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2006, s. 342-343; Ömer Subaşı, **a.g.e.** s. 146; Özgüdenli, **Gazan Han**, s. 78-79; Spuler, **a.g.e.** s. 101-102; Yuvalı, **a.g.e.** s. 251.

²⁹⁹ Cem Tüysüz, **a.g.m.** s. 725; Hayton, **a.g.e.** s. 149-150.

³⁰⁰ Ebu'l-Ferec, **a.g.e.** s. 640-641.

Baydu bunu kabul etti ve ordugâhtan ayrıldı. Evine geldiğinde oğlunu Geyhatu'ya göndermek üzere yola çıkardı. Gazan'a elçi gönderip durumu anlattı. Geyhatu her şeyden habersiz hayatına devam ediyorken Moğol ülkesinde ekonomik buhran baş gösterdi. Papirüsten kâğıt parçaları hazırlattı, üzerlerine kırmızı işaretlerle damga bastırdı. Üzerlerine kaçır dinara tekabül ettiklerini gösterir yazılar yazdırttı. Bunlara çav adı verildi. Alışverişin çavlarla yapılması yönünde karar çıktı ve uymayanların cezalandırılacağını bildirdi. Tebriz'de açlık, kıtlık ve sefalet baş gösterdi. Çav yasası değiştirildi ve herkes istediği parayı kullanabilecekti. Baydu, Musul ve Bağdat'taki askeri kuvvetlerin başındaki subayları öldürtüp, gücü kendinde toplamaya başladı. Gazan'a elçiler gönderip onu kendi yanına çekmeye çalıştı. Baydu ile Gazan birlikte hareket etmeye karar verdiler. Geyhatu olan bitenin farkına varınca elçi gönderip, Baydu'nun yakalanması için askerlere emir verdi. Elçi, birliklerin kontrolünün Baydu'ya geçtiğini haber verdi. Geyhatu, Tagaçar ve Akbuka'yı Baydu'yu yakalamaları için gönderdi. Ardından kendisi de harekete geçti. Baydu, Tagaçar'ı kendi yanına çekti. Akbuka, Tagaçar'ı kendini öldüreceğini düşünerek kaçtı. Geyhatu korku ve telaş içinde İbrahim adlı bir subayı kendisine sadakat göstermesi konusunda uyarıp geri dönmeye niyetlendi. İbrahim bu sırada ayaklandı. Ordugâhı yağmalayıp Geyhatu'yu takip etmeye başladı. Geyhatu, 5 Mart 1295 tarihinde yakalanıp öldürüldü.³⁰¹

Reşideddin bu husus hakkında benzer bilgiler vermektedir.³⁰² Aksarayî, Geyhatu ve Baydu olayını çeşitli benzetmeler ve tasvirlerle anlatır. Baydu'yu ve Geyhatu'yu eski İran'ın sembol isimlerinden Zahhak ve Cemşid'e benzeterek süslü bir anlatım yapar.³⁰³ Kazvinî'de olayları benzer şekilde anlatmaktadır. Geyhatu'nun padişahlık süresini 3 yıl 7 ay olarak ifade eder.³⁰⁴

2.6. Baydu Dönemi (1295) Ve Gazan İle Mücadelesi

Baydu, Geyhatu'ya karşı kazanmış olduğu bu galibiyetle birlikte kendisini yeni İlhan olarak ilân etti. Baydu, İlhanlı hükümdarları içerisinde en az süre tahtta

³⁰¹ Ebû'l-Ferec, **a.g.e.** s. 641-649.

³⁰² Reşideddin Fazlullah, **a.g.e.** s. 182-186.

³⁰³ Aksarayî, **a.g.e.** s. 147-148.

³⁰⁴ Kazvinî, **a.g.e.** s. 486-487.

kalan hükümdardır. Hûlâgû'nun oğlu olan Taragay'ın oğludur.³⁰⁵ Hükümdarlık süresi yaklaşık beş aydır. Bu süre zarfında Baydu, ülkenin dış meseleleri ile ilgilenme fırsatı bulamayıp, iç mücadelelerle ilgilenmek zorunda kalmıştır. Tahtı bir darbeyle ele geçiren Baydu yine bir darbeyle tahttan indirilmiştir.

İlhanlı Devleti'nin önde gelen emirleri, Gazan'ı genç ve tecrübesiz buldukları ve Geyhatu'yu etkisiz hale getiren Baydu olduğu için bir oldubittiyle Baydu'yu tahta geçirmişlerdi. Baydu Hemedan'da tahta çıktı. Tahtı ele geçirdikten sonra ordunun emirü'l-ümeralığına Tağaçar'ı tayin etti. Cemaleddin'i de vezir yaptı. Çıkarılmış olduğu bir emirle Geyhatu'nun devrilmesini haklı göstermeye çalışmış, Geyhatu'nun tarafını tutan emirleri idam ettirmiştir. Baydu, tahta geçtiğinde ciddi bir rakiple karşılaştı. Bu rakip Gazan'dı. Baydu ile Gazan, taht konusunda birbirlerini rakip olarak görüyorlardı. Gazan, Baydu'nun kendisiyle görüşmeden tahta geçmesini içine sindirememiştir. Gazan, Emir Nevruz ile birlikte hareket etmeye başlamış ve Nevruz'un etkisiyle İslamiyet'i kabul etmiştir. Baydu, Gazan'a kendisi lehinde tahttan feragat etmesi karşılığında başta Horasan olmak üzere birçok yerin yönetimini bırakmayı teklif etse de Gazan bunu reddetmiştir.³⁰⁶

Gazan, haklı olarak tahtı ele geçirmek istiyordu. Bunun içinde bir ordu meydana getirdi. Baydu'ya karşı I. Azerbaycan seferine çıktı. Sefer sırasında Emir Nevruz ile Kutlukşah da orduda bulunuyordu. Gazan yanına yeterli miktarda asker almamıştır. Gazan'ın yanındaki asker miktarı altı bin civarındaydı. Baydu'nun ordusunda ise Gürcü Kralı VIII. David'in askerleri de bulunuyordu. Gazan Baydu'ya karşı harekete geçti. Emir Kutlukşah ordunun sağ kanadında, Nurin Aka ise sol kanadında bulunmaktaydı. Suka, Buralgi ve Nevruz Gazan ile birlikte merkezde yer alıyordu. İki ordu 21 Mayıs 1295 tarihinde Şirgiran yakınlarındaki Kurban Şire'de karşı karşıya geldi. Bu askeri harekâta yaklaşık 200 kişi katledilmişti. Baydu, Gazan'a elçi göndererek: *“Bizim töremiz kardeşlik, dostluk ve akrabalık üzerine kurulmuştur. Taht ve taç; baba, amca ve atalarımızın, ordularda yüce ecdadımızın bize mirasıdır. Bu kavga ve anlaşmazlık neden?”* diye sorarak bazı yerleri Gazan'a

³⁰⁵ Baybars el-Mansûrî, a.g.e. s. 135.

³⁰⁶ Berthold Spuler, a.g.e. s. 102; Yuvalı, a.g.e. s. 252.

teklif etmiştir. Gazan'ın ordusundaki Kutlukşah ve Nurin Aka barış taraftarıydı. Neticede anlaşma sağlandı. Yapılan anlaşmaya göre Gürcistan, Diyarbekir, Azerbaycan, Ermenistan, Anadolu, Baydu'nun; Irak-ı Acem, Horasan, Şebankare, Huzistan, Luristan gibi bölgeler Gazan'a bırakıldı. Savaş sırasında bazı emirler Gazan'a karşı ani bir baskın yaparak onu tamamen ortadan kaldırma fikrini ortaya atmışlarsa da bu fikir Baydu tarafından kabul edilmedi. Bu da Baydu'nun ordusunda kopmalara sebebiyet verdi. Bu anlaşmazlık sonrası Baydu'ya destek veren Emir Tukul, askerlerini alarak geri döndü. Baydu, ordusundan beş bin kişilik bir kuvveti Gazan'ı takibe göndermişti. Baydu ve veziri Cemaleddin Destgerdani, Emir Nevruz'u kendi taraflarına çekmek için çaba sarf ettiler. Kendisine para teklif etmek, devletin bir kısmını kendisine bırakmak, kendisini vezir yapma vaadinde bulundular. Nevruz, Baydu ile işbirliği yaparmış gibi göründü. Baydu, Nevruz'dan Gazan'ı elleri bağlı bir şekilde kendisine teslim etmesini istedi. Nevruz bunu kabul etmiş gibi görünerek: *“Ben kendim gider ve sana onun başını gönderirim.”* Nevruz'un amacı bir an önce Baydu'nun yanından ayrılmak ve Gazan'ın yanına gitmekti. Baydu, Nevruz'un bu sözlerine inandı ve ona para, hediye vererek serbest bıraktı.³⁰⁷ Ömer Subaşı'nın bir Gürcü kroniğinden naklettiğine göre bu olay şu şekilde izah edilmektedir: *“Gazan'ın geldiğini öğrenen Baydu, emrindeki bütün grupları topladı. Gürcü kralı David ve Tukul'da bu ordunun arasındaydı. Savaş, Zencan şehrinde oldu. Gazan orada yoktu ancak Nevruz ve Kutlukşah'ı göndermişti. Savaş sırasında yakalanan Nevruz, affedilmesi için Tukul'a yalvarıyor ve Gazan'ı zincire vurulmuş bir şekilde getirip kendisine teslim edeceğine dair söz vererek affedilmesini istiyordu. Tukul ona inandı ve affetti.”*³⁰⁸

Gazan, Ağustos 1295 yılında II. Azerbaycan seferine çıktı. Yaklaşık 120 bin kişilik bir orduya sahipti. Nevruz ve Kutlukşah'ı öncü birliği olarak gönderdi. Baydu'nun ordusundan kaçan Emir Çoban ve Kurmişi Gazan'ın ordusuna katıldılar. Baydu ise hayal kırıklığı yaşıyordu. Hem emirleri ona ihanet edip karşı tarafa geçmiş hem de Emir Nevruz verdiği sözleri tutmamıştı. Baydu'nun yanında bulunan

³⁰⁷ Ahmet Sağlam, **Suriye'de Hâkimiyet Mücadelesi**, Çamlıca Yayınevi, İstanbul, 2017, s. 69; Subaşı, **Gürcü-Moğol İlişkisi**, s. 148.

³⁰⁸ Özgüdenli, **Gazan Han ve Reformları**, s. 82-92; Subaşı, **a.g.e.** s. 148.

Geyhatu'nun eski veziri Sadrüddin Zencani ile Emir Tagaçar, Gazan'ın tarafına geçtiler. 1295 Kasım ayında ordu el-Cezire'ye girdi. Gücü iyice azalan Baydu kaçmak zorunda kaldı. Meraga'da bekleyen Nevruz ve Kutlukşah, Aras ve Nahcivan taraflarında Baydu, İldar ve Tukul'i takip için yola koyuldular. Baydu, Kurmuşî tarafından komuta edilen dört bin kişilik seçme bir süvari birliği ile Nahcivan taraflarında yakalandı. Bayancar, Gazan'ın yanına gitti ve Baydu'nun yakalandığı bilgisini verdi. Gazan, o sırada Tebriz'de bulunan Nevruz'a Baydu'nun öldürülmesi için bir ferman gönderdi. Baydu 4 veya 5 Ekim 1295 tarihinde idam edildi.³⁰⁹ Baydu ile Gazan mücadelesinin bir de dini boyutu vardır. Bu dini boyut bu iki taht namzedinin arasındaki siyasi mücadeleyi etkilemiştir. Şöyle ki, Gazan'ın Müslüman olmasıyla birlikte İlhanlı ülkesindeki Müslüman tebaa Gazan'ı desteklemiştir. Baydu'yu ise ağırlıklı olarak Hıristiyan kesim desteklemekteydi. Özellikle İran halkının İslami unsuru benimsemesi, halkın iyiden iyiye Gazan'ın yanına geçmesine sebebiyet vermiştir.³¹⁰ Baydu'yu tahttan atmaya yönelik hareketlerin temel sorumlusu yine ümera kalkışmasıdır. Onlar saltanata oturttukları İlhan'ın kendi istekleri dışında icraatlar yaptığını fark eder etmez hemen yüzlerini döndüler ve o sırada tereddüt içinde olan Gazan'ı cesaretlendirdiler. Bu entrikacı emirler cephesinde her zaman olduğu gibi Tagaçar ve Konçukbal Noyanlar başı çekmekteydiler. Neticede uzun ve zahmetli bir mücadeleyi Tagaçar'ın yanı sıra Emir Nevruz'un da büyük gayretleriyle Gazan kazandı ve 1295 yılı Ekim ayında İlhanlı tahtına oturdu.³¹¹

Korykoslu Hayton, Baydu ile Gazan mücadelesi hakkında 1295 yılında Baydu'nun hükümdar olduğunu ve onun dini bütün bir Hıristiyan olduğunu, kiliseler inşa ettirip, Tatarlar arasında hiç kimsenin İslam kurallarını vaaz etmeye yeltenmemesini emretmiştir. Fakat Müslümanlar onu ciddiye almayıp gizlice Gazan'a elçi gönderdiler ve eğer Hıristiyanlığı reddederse Baydu'yu kendisine teslim

³⁰⁹ Ahmet Sağlam, **a.g.e.** s. 69-70; Ali Bademci, **a.g.e.** s. 193; Cem Tüysüz, **a.g.m.** s. 725; Hayrünnisa Alan, **a.g.m.** s. 169; Özgüdenli, **Gazan Han ve Reformları**, s. 103-109; Subaşı, **a.g.e.** s. 147-149; Yuvalı, **a.g.e.** s. 252;

³¹⁰ Rene Grousset, **a.g.e.** s. 416.

³¹¹ İlhan Erdem, "Olcaytu Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılar'da Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler ve Yakın-Doğu'ya Etkileri", s. 23; Joseph de Guignes, **a.g.e.** s. 651-652

edeceklerine ve kendisini hükümdar ilân edeceklerine söz verdiler. Gazan hükümdarlığı arzulararak Hıristiyanlıktan vazgeçti ve isyana kalkıştı. Baydu, bu durum üzerine ordusunu topladı. Gazan'ı canlı bir şekilde yakalamak niyetindeyken, maiyetinden birisinin ihanetiyle karşılaştı. Savaş meydanına geldiklerinde Müslümanların hepsi Gazan'ın safına geçti ve Baydu'nun yanında çok az bir kuvvet kaldı. Baydu bunun üzerine kaçmaya karar verdi. Kaçarken peşindeki düşmanları tarafından öldürüldü.³¹²

Ebu'l-Ferec, Baydu ile Gazan mücadelesi hakkında şunları nakleder: Geyhatu'nun ölümüyle bütün asil aileler Baydu'yu hükümdar olarak tanımaya karar verdiler. Baydu, Gazan'ı yanına davet etti. Baydu'nun etrafında bulunan emirler: *“Saltanat sana yakışır. Gazan gençtir ve tecrübesi azdır. İdare yetersizlik gösterecektir. Eğer sen bu işten elini çeker ve bütün idareyi Gazan'a teslim edersen Moğol ırkı perişan olarak sona erecektir”*. Baydu bu sözlerin etkisiyle birlikte Tebriz'de bulunan ve Abaka'nın, Argun'un ve Geyhatu'nun kullanmış olduğu tahtı getirterek Ucan civarına yerleştirdi ve tahta kendisi çıktı. Gazan, Siyahkûh'a gelince Baydu'nun hükümdar olduğunu ve kanuna aykırı bir şekilde tahta çıktığını öğrendi. Baydu'dan şikâyetle: *“Öyle ise beni neden çağırdı? Mademki çağırdı benim gelmemi neden beklemedi? Sonra tahta oturmak için benim onayımı aldı mı?”* gibi sözler sarfetti. Baydu, bazı şehirlerin idaresi ve hediyelerle Gazan'ın Horasan'a dönmesine ikna olacağını sanıyordu. Gazan, Kungur Alan civarına geldi. Nevruz'la görüştü. Baydu'ya geceleyin baskın yapıp onu esir almayı düşündü. O sırada bir doğal afet meydana geldi ve şiddetli yağmurdan yönlerini bulamadılar. Savaşmaya imkân kalmadı. Baydu'da durumdan haberdar olunca karşı harekete geçti fakat savaşmadılar. Baydu ile Gazan birbirlerine yaklaştılar ve birbirlerini kucakladılar. Aralarında anlaştilar. Gazan, Baydu'dan ayrılıp konaklama yerine dönmedi ve Gazan ülkesine doğru gitmeye başladı. Baydu, askerlerini Gazan'ı davet için çağırmaya gönderdi fakat kimse yoktu. Baydu, Gazan'ın niyetini anladı. Gazan, Baydu'ya Emir Nevruz'u gönderdi. Nevruz, Baydu'yu teskine çalıştı ve onu ikna edip geri döndü. Her iki taraf da asker toplamaya ve savaş hazırlıkları yapmaya başladılar. Baydu, Gazan'a elçi gönderip onun ne yapmak istediğini öğrenmeye çalıştı. Gazan, elçilere:

³¹² Hayton, a.g.e. s. 151-152.

“Hani Baydu’nun verdiği sözler? Ordugâhlar ve kadınlar, babamın cariyeleri? Bunları bana gönderecek ben de kendi yerime dönecektim. Eğer sözlerinden dönüyorsa bana söylesin ben de boşuna beklemeyeyim. Horasan’a döneyim.” dedi. Elçiler Baydu’ya tehlikeli bir durum olmadığını söyleyince Baydu, sefahat içinde yaşamaya başladı. Gazan, hazırlıklarını tamamladı. Nevruz, Baydu’yu esir almak maksadıyla topladığı ordunun başında Siyahkûh civarına geldi. Nevruz Baydu’yu yendi. Bu baskın Konguralan mevkiinde oldu. Baydu Gazan’a karşı direnemedi ve kaçmaya başladı. Nevruz, Baydu’yu yakaladı ve onu öldürdü.³¹³

Reşîdeddin, Baydu ile Gazan arasındaki mücadeleden oldukça detaylı bir şekilde bahsetmektedir. Olayları neredeyse günü gününe aktarmış ve Baydu’nun ölüm tarihi olarak 4 Ekim 1295 Çarşamba gününün olduğunu ifade etmektedir.³¹⁴ Aksarayî, Baydu ile Gazan arasındaki mücadeleyi süslü ve secili bir şekilde anlatmaktadır. Diğer kaynaklara göre fazla bir şey söylememektedir.³¹⁵ Hamdullah Kazvinî’de Baydu ile Gazan mücadele hakkında benzer bilgiler verir.³¹⁶

Baydu’nun ölümüyle birlikte İlhanlı Devleti’nde bir hükümdar daha böylece darbeye tahttan indirilmiş oldu. Baydu’nun yerine Argun’un oğlu Gazan yeni İlhanlı hükümdarı oldu. Emir Nevruz’un etkisiyle İslamiyet’i kabul eden Gazan, Ahmet Teküdar’dan sonra İlhanlı tahtına geçen ikinci Müslüman İlhan’dır. Baydu’nun İslamiyet’i tercih ettiği söylenmişse de bu farklı kaynaklarca doğrulanamamıştır. Onun özellikle Hıristiyanlara yakınlığı bilinmektedir. Fakat Budist olma ihtimali kuvvetle muhtemeldir.

2.7. Gazan Han Dönemi (1295-1304)

Gazan Han, Argun Han’ın en büyük oğludur. 2 Ocak 1272 tarihinde dünyaya gelmiştir. Annesi Durban kabilesinden Kultak’tır.³¹⁷ Gazan Han, İlhanlı Devletinin 7. hükümdarıdır. Gazan Han, İlhanlı Devletinin en büyük hükümdarlarından birisidir.

³¹³ Ebû'l-Ferec, **a.g.e.** s. 649-657.

³¹⁴ Reşîdeddîn Fazlullah, **a.g.e.** s. 234-252.

³¹⁵ Aksarayî, **a.g.e.** s. 150-152.

³¹⁶ Kazvinî, **a.g.e.** s. 487-488.

³¹⁷ Reşîdeddîn, **a.g.e.** s. 188.

Onun İslamiyet'i kabul etmesi devletin kimliğini değiştirmiş ve böylece İlhanlılar İslami bir kimliğe kavuşmuştur. Gazan Han döneminde devlet hem içte hem de dışta büyük problemlerle karşılaşmıştır. Gazan'ın Argun tarafından Horasan'a tayin edilmesi onun kutlu yürüyüşünün ilk başlangıcı olarak addedilebilir. Horasan'da şehzade iken Emir Nevruz meselesiyle uğraşmaya başlaması, onun ilerde yaşayacağı sıkıntıların ilk adımındır. Nevruz meselesini halletmiş olmakla birlikte kendisini bir taht kavgası içerisinde bulacaktır. Bu taht kavgasındaki rakibi önce Geyhatu, sonra Baydu'dur. Gazan, doğrudan Geyhatu ile mücadele etmese de dolaylı olarak Geyhatu'nun devrilmesini istemiştir. Daha sonra kendisinin onayı alınmadan Baydu'nun tahta geçmesi devleti yeni bir kargaşaya sürüklemiştir. Gazan, haklı olarak her taht varisi gibi hakkını elde etmek için mücadele vermiştir. Bu mücadelesinden başta Emir Nevruz olmak üzere birçok Moğol emirinin desteğini ve güvencesini almıştır ve nihayet emirlerin yardımıyla Baydu'yu devirmeyi başarmıştır. Bu Gazan için büyük bir zaferdir. Baydu'nun ortadan kalkmasıyla birlikte ona taht yolu açılmış ve hem İslam hükümdarı hem de Moğol hakanı olarak serüvene başlamıştır.

Baydu'nun öldürülmesiyle birlikte Gazan başkent Tebriz'e yöneldi. 3 Kasım 1295 tarihinde cülus töreni yapıldı. İslam padişahını olan Gazan'ı hanlık tahtına oturtular. Bütün hatunlar, şehzadeler ve emirler diz çöktü, dünyaya onun kutlu cülusu için mübarek olsun dediler. Böylece Gazan, resmen tahta çıkmış oluyordu. Gazan, iktidarını onaylatmak için Büyük Han'a elçi göndermemiş ve ondan bir onay beklememiştir. Buna rağmen kesilen sikkelerde İlhan adının Büyük Han'dan sonra gelme geleneği devam etmiştir.³¹⁸

2.7.1. Şehzade Suka İsyanı

Gazan Han, döneminde ortaya çıkan birçok önemli isyan girişimi vardır. Bu isyan girişimleri arasında gerek şehzadeler gerekse de emirler bulunmaktadır. İlk olarak Gazan döneminde ortaya çıkan isyan şehzade Suka ve Barula'nın isyanlarıdır. Bu isyanların sebeplerinden birisi olarak devletin büründüğü İslami kimlik öne çıkmaktadır. Nevruz'un yokluğundan istifade eden birkaç emir onun Müslümanlar'ı

³¹⁸ Korykoslu Hayton, **a.g.e.** s. 152-153; Reşideddîn, **a.g.e.** s. 254-255;

himaye etmesi üzerine isyan etmişlerdir. Bunlar Budizm'e kısmen de Hıristiyanlığa sadık kalmak istediklerinden İslam düşmanlığında birleşmiş ve bunun sonucunda Nevruz'un hasımları olmuştur. Başlarında Abaka'nın yeğeni Suka ve Barula bulunan bu fırka Nevruz'u ortadan kaldırmaya çalıştı. Bu ikisinden hangisinin Gazan'ın yerine taht varisi olacağı belli değildi. Emirü'l-ümera olan Nevruz durumdan haberdar olunca bu fesatçıları tevkif ettirdi. Bunlar idam edildi. Suka, kaçmayı başarsa da tesadüfen ele geçirildi ve o da idam edildi. Nevruz kendisine hazırlanan suikast yüzünden birçok emirle bozuşmuştu. Gazan, Nevruz'u Horasan'a gönderdi. Nevruz'un Memlûkler ile teması olduğu iddiası ortaya atıldı. Gazan Nevruz'u geri çağırıldı. Fakat Nevruz emre itaat etmedi. Onun davete icabet etmemesinden dolayı erkek kardeşlerinden üçü, oğullarından ikisi idam edildi. Bunun üzerine Nevruz, şehzade Harbende'nin takibi karşısında kaçtı. Fahrüddin isimli bir adamın yanına gitti. O'nun eski silah arkadaşı olan Kutlukşah bölgeye geldi. Fahrüddin Nevruz'u teslimine mecbur oldu. Nevruz, Kutlukşah'tan Gazan'ın karşısına çıkmak istediğini ilettili. Fakat Kutlukşah bunu kabul etmeyerek Nevruz'u öldürdü. Onun başını kesti. Nevruz'un ölümünden sonra, Nevruz'a katıldığı öne sürülen birçok emir de idam edildi. Gazan'a dil uzatmış olan şehzade Barula'nın 14 Ekim 1297'de başı kesildi. Bu idam, şehzadenin vaktiyle suikast teşebbüsü esnasında Nevruz ile dostluğunun bir sonucu olarak öldürüldü.³¹⁹

Suka³²⁰ ve Barula³²¹ olayıyla ilgili gelişmeler şu şekilde olmuştur: Gazan'ın tahta cülûsundan sonra Horasan'dan gelen elçiler Çağataylı Barak'ın oğlu Duva'nın Horasan ve Mazenderan'a saldırıp buralarda tahribat yaptığını ilettiler. Gazan, Emir şehzade Suka'yı bu işle vazifelendirdi. Ordu, Horasan'a hareket etti. Ancak bazı komutanlar ile şehzadeler yolda Nevruz'un mağlup edilmesi ve Gazan'ın yerine şehzade Suka'nın tahta çıkarılması konusunda anlaşmaya vardılar. Bu ittifaka şehzade Taycu'da davet edildi. Taycu durumu Nevruz'a bildirdi. Nevruz, Suka'nın üzerine yürüyerek Kârerûd Nehri yakınlarında onu mağlup etti. Barula bu savaşta katledildi. Şehzade Suka kaçarak Harrekan ve Sâve taraflarına gitti. Hurkudak onu

³¹⁹ Sağlam, **a.g.e.** s. 72; Spuler, **a.g.e.** s. 107-109; Yuvalı, **a.g.e.** s. 257;

³²⁰ Şehzade Suka, Hûlâgû Han'ın torunu ve Yeşmut'un oğludur.

³²¹ Bu şehzade Cuci'nin torunlarından.

takip işi ile görevlendirildi. Suka'yı Harrekan civarında yakalayarak Merkuy'a getirdi. Hurkudak Suka'yı öldürmesi için Lavday'ın oğlu Sâtı'ya teslim etti. Sâtı, öldürmek için otağa girdiğinde eline bir bıçak geçirmiş olan Suka daha hızlı davranarak onu katletti. Bu esnada olaydan haberdar olan Hurkudak'ın adamlarından Bay Yimur içeri girerek Suka'yı öldürdü. Nevruz durumu Gazan'a bildirdi. Bu esnada asiler ile temas halinde olan Kongurtay'ın oğlu Esen Timur ve Arslan Oğul ani bir baskınla Gazan'ın birliklerine saldırdı. Gazan, Çağân Köprüsü'nün yıkılmasını emretti. Ardından dönüp Esen Timur ve asileri mağlup etti. Yakalanan Esen Timur ile onun ordusunun komutanı Çerik Mogûl ve Kurmişi yargılanıp katledildi. Emir Mulay gelip, Gazan'a Suka ve Barula'nın katledildiğini bildirdi. Yine bu esnada Nurin Aka'da Çiçek ve Duladay'ın Horasan'da yakalandığını, olayların kontrol altına alındığını, asilerin mağlup edildikten sonra Arslan Oğul önderliğinde Mansuriyye Sarayı ve Bâkî köyüne gittiklerini haber verdi. Gazan yanında bulunan emirlerden Çoban, Sülemiş, Kurmişi, Tugrilca, Taytak ve İl-basmış'ı asiler ile mücadeleye gönderdi. Bilkan civarında yapılan savaşta asiler üstünlük sağlayarak Tugrilca'yı yaraladılar. Ancak Hurkudak ve Barim'in takviye kuvvet olarak gelişiyle ve asilerden bazılarının taraf değiştirmesiyle asiler yenildi. Yakalanan Sarkis ve Tulak katledildi. 29 Mart 1296'da ele geçirilen Arslan Oğul ve Taycu'nun oğlu Gazan'ın katliyle isyan tamamen bastırıldı. İsyanın temel sebebi kaynaklarda din olarak gösterilmektedir. İslam'ın ortadan kaldırılmasına yönelik çıkmış bir isyan olarak değerlendirilir.³²²

Reşîdeddîn bu isyan hareketi hakkındaki şunları söylemektedir: “9 Aralık 1295 tarihinde Horasan'dan elçiler gelerek, Şehzadelerden Duva ve Kaydu'nun oğlu Sarban'ın nedeniyle Horasan ve Mazenderan'a girdikleri ve yağmaya başladıklarını söylediler. Gazan Han, birliklerini sevketti. Suka hakkında Gazan'a şikâyetle bulundular fakat Gazan bunlara itibar etmedi. Suka huzura geldiğinde ona ikramda bulunup Horasan'a tayin etti. Tümen emirlerinden Yisur Noyan'ın oğlu Hoca'nın oğlu Barula ve Arslan Oğul'u onunla gönderdi. Suka ve Barula, kalabalık ordu ile Arran'dan yola koyulduktan sonra: *“Bizim karılarımızı ve çocuklarımızı ayırmak ve bizi de Horasan ordusuna katmak için Horasan'a gönderiyorlar.”* diye kengeş

³²² Osman Gazi Özgüdenli, a.g.e. s. 113-116.

yaptılar. Nevruz'u devre dışı bırakıp Suka'yı hükümdarlık tahtına oturtmak için ittifak yaptılar. Kür Nehri civarında Nevruz ile savaştılar. Barula savaşta öldü. Suka, Harrakan ve Save'ye doğru kaçtı. Suka yakalandı. Hurkudak, Lavuday'ın oğlu Satı'ya "*Sen Suka'yı öldür.*" dedi. Ancak Suka, Satı'yı öldürdü. Baytimur, Suka'yı öldürdü.³²³

Kazvinî, diğer kaynaklardan farklı olarak Suka ile birlikte Ahmet Teküdar'ın oğlu olan Arslan'ın da bu dönemde isyan ettiğini ifade eder. Gazan Han, başa geçtikten sonra Emir Tagaçar'ı Rum'a, Emir Nevruz'u da Horasan'a gönderdi. Şehzadeler Suka ve Arslan isyan ettiler. Emir Nevruz, Rey vilayetinde Suka ile savaştı. Onu yendi. Emir Çoban, Arslan ile savaşa gitti. Nisan 1296 yılında Beylekan'da savaştılar. Arslan bu savaşta öldürüldü.³²⁴

2.7.2. Emirlerin İsyancıları

Gazan Han döneminin en çok dikkat çeken olayları arasında emirlerin çeşitli zamanlarda girişmiş olduğu isyan hareketleri göze çarpar. Gazan Han, ülkenin dış meselelerinde Memlûkler gibi bir devletle uğraşmanın yanında, emirlerin çıkarmış olduğu bu isyan hareketleri neticesinde iç meselelerle uğraşmak zorunda kalmıştır. Gazan Han döneminde başta Tagaçar, Baltu, Sülemiş gibi emirlerin isyanları devleti ve Gazan'ı hayli meşgul etmiştir. Gazan Han bu emirlere karşı ciddi önlemler almak zorunda kalmıştır.

Bu isyan hareketlerinde ilk olarak Tagaçar ön plana çıkmaktadır. Tagaçar, İlhanlı taht mücadelesinde etkin rolü olan emirlerden biriydi. Bilhassa Baydu ve Gazan'ın başa geçişinde rol oynamıştır. Gazan Han tarafından Anadolu'ya tayin edilmiştir. Tagaçar, Moğolların Suğanut kabilesindedir.³²⁵ Anadolu'ya gönderilen Tagaçar burada faaliyetlerde bulunmaya başladı. Anadolu'ya geldikten sonra tüm ülkeyi etkisi altına almış ve yönetmeye başlamıştır. Halktan ağır vergiler toplamaya başlayınca, O'na Anadolu'da karşı gelen isim Baltu olmuştur. Selçuklu Devleti'nde

³²³ Reşideddîn, **a.g.e.** s. 254-256.

³²⁴ Kazvinî, **a.g.e.** s. 488.

³²⁵ Kürşat Günay, "Gazan Mahmud Han Döneminde Anadolu'da Meydana Gelen Moğol İsyancıları" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Ankara 2003, s. 39.

görev yapan Beylerbeyi Azizeddin, Baltu ile arasının bozukluğundan Tagaçar'ın yanında yer alıyordu. Gazan, Tagaçar'a karşı Anadolu'ya yeni komutan gönderdi. Bu kişi Emir Harmancı'dır. Tagaçar'ın ortadan kaldırılması için bir yarlıkla gelmiştir. Tagaçar'ın değişken ve isyancı tabiatını bilen Gazan Han, onun arkasından yarlık ile bir adam gönderip, Anadolu'da bulunan Baltu ve Samagar oğlu Arap Noyan'ı ona karşı dikkatli olmalarını tembihleyerek, gerekirse bu şüpheli Moğol kumandanının gizlice öldürülmesi emrini veriyordu. Gazan Han, emniyet telkini maksadıyla Tagaçar'a da bir mektup göndermişti. Baltu, Arap ve Harmancı, Tagaçar'a ani bir baskın yaptılar. Tagaçar kaçmak zorunda kaldı. Azizeddin öldürüldü. Tagaçar ise Sivas taraflarında Baltu ve Arab tarafından ortadan kaldırıldı.³²⁶ Gazan, Tagaçar'ın öldürülmesinden üzüntü duyduğunu ifade edip, “mesalih-i mülk-i devlet” yani devletin bekâsı için bunu yaptığını ifade etmiştir.³²⁷

Tagaçar'ın ölmesiyle birlikte Anadolu'da bu kez Baltu ön plana çıkmıştır. Faruk Sümer'e göre bu Anadolu'da bir Moğol kumandanı tarafından kendi hükümdarına karşı yapılan ilk isyan hareketidir.³²⁸ Gazan, Baltu'yu çağırmak için peş peşe elçiler gönderdi. Baltu, oyalama ve gecikme yolunu uzatıyor ve özür diliyordu. Baltu yanlış yola saptı. Ayrıca Baltu, Türkiye Selçuklu Sultanı Mesut'a, Tebriz'e gitmeyi yasakladı. İyiden iyiye isyan bayrağını çekti. Gazan'a bu durum arz edilince Baltu'yu cezalandırması için ordunun büyük emiri olan Kutlukşah'ı Baltu'nun üzerine gönderdi. Kutlukşah'ın yanında Abuşka ve Burultay Oğul'da vardı. Sülemiş'te Kutlukşah'a katıldı. Kutlukşah yaklaşık otuz bin kişilik bir kuvvetle harekete geçti. İki taraf Kırşehir'in Malya ovasında toplandılar. Baltu'nun ordusundan askerler karşı tarafa geçti. Bunların başında Arap geliyordu. Yapılan savaşta çok sayıda kayıp meydana geldi. Baltu kaçmak zorunda kaldı ve yardım almak için Beyşehir'e gitti. Kendisine bağlı kalan birkaç bin askeri, hane halkı, para

³²⁶ Aksarayî, **a.g.e.** s. 152-157; Mehmet Ali Gürel, “Anadolu'da Moğol İsyancıları ve Anadolu Selçuklu Devleti'nin Yıkılışı”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Konya, 2001, s. 53-54; Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, Ötügen Yayınları, Ankara, 2013, s. 631-632; Ömer Tokuş, “Moğol Hâkimiyetinde Anadolu ve Anadolu'da Moğol Noyanlarının İsyancıları”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, c. 117, S. 230, 2017, s. 193-194. Yaşar Bedirhan, “Selçuklu Türkiye'sinde Moğol İsyancılarının Sebep ve Sonuçları”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S. 50, Temmuz 2017, s. 129-130;

³²⁷ Sümer, “Anadolu'da Moğollar”, s. 65.

³²⁸ Sümer, **a.g.m.** s. 66.

ve mallarıyla birlikte Beyşehir'e doğru giderken takip edildiğini anladı. Batıdaki uç bölgelerine gidemeyen Baltu, anlaşma halinde olduğu Karamanlılara sığındı. Ancak Karamanoğulları Moğol baskıları nedeniyle Baltu'yu kabul edememişlerdi. Kutlukşah, Baltu'yu yakalamak için Sülemiş'i görevlendirdi. Baltu ile Sülemiş arasında gerçekleşen savaşları Sülemiş kazandı. Ermeni hükümdarlarından Sis tekfurı ile anlaşmayı uman Baltu, umduğunu bulamadı. Ermeni kralı Baltu'yu yakalattı ve teslim etti. Baltu ve oğlu Tebriz'e götürüldü. Orada idam edildi.³²⁹

Anadolu'da çıkan diğer bir isyan hareketi ise Sülemiş isyanıdır. Sülemiş, Büyük Moğol İmparatorluğu'nda görev yapmış ve Anadolu'dan sorumlu olan, meşhur komutan Baycu Noyan'ın torunudur. Baycu Noyan'ın oğullarından Üvek'in oğlu olan Sülemiş, Moğol emirlerinin çıkardığı isyanların bastırılmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Baltu'nun idamıyla onun askeri gücü Sülemiş'e verilince Sülemiş iyice kuvvetlendi. Sülemiş'in isyan etme sebebi Anadolu'da saltanat sürmektir. Bu isyanın ortaya çıkmasında en önemli etken, Baltu'nun isyanının bastırılmasında rol oynayan Sülemiş'in Anadolu valiliğini kendisine verilmesini istemesiydi. Fakat Gazan Han, Anadolu valiliğini Bayancar'a verdi. Gazan Han, Memlûkler üzerine bir sefer planlıyordu. Memlûklerin birkaç kez Moğollar'ı yenmesi, Türkmenlerle Memlûklerin birleşerek Ermeni ülkesine taarruzu gibi nedenler bunda etkili olmuştu. Gazan Han Anadolu'ya haber göndererek Sülemiş'in gelmesini istedi. Fakat Sülemiş gelmeyi reddetti. Gazan Han'ın emrine karşı geldi ve Anadolu'da isyana başladı. Bayancar ve Buçhur, ordularıyla onu ortadan kaldırmak için harekete geçtiler. Fakat Sülemiş onları öldürdü. Anadolu'da ağırlığını hissettirmeye, kanunsuz bir şekilde vergiler koymaya başladı. Mevsimin kış olması Sülemiş'in lehineydi. Şiddetli soğuklar yüzünden Gazan ordu gönderememiştir. Anadolu'da bulunan bazı ileri gelenler Sülemiş'e itaat etmemişlerdi. O da Anadolu'daki Türkmenlerle bilhassa Karamanoğlu Güneri Bey ve Mahmud Bey ile bağlantı kurarak Türkmenlerden asker talebinde bulundu. Gerek Karamanoğullarının gerekse diğer Türkmenlerin Sülemiş isyanını desteklemesinde kaynaklarda geçen şu kayıt önemlidir: *“Türk emirleri Cengiz han evladına karşı müdara ederler. Onların padişahlarına ve onlardan gelen*

³²⁹ Aksarayî, **a.g.e.** s. 158-165; Mehmet Ali Gürel, **a.g.t.** s. 54-56; Ömer Tokuş, **a.g.m.** s. 194-196; Sümer, **a.g.m.** s. 66-67; Yaşar Bedirhan, **a.g.m.** s. 130-131.

*memurlara hizmet eder, onlara hediyeler gönderirler. Bu uc beylerden her biri Han'ın ordasındaki Moğol büyüklerinden birisine takarrüp edip onun himayesini temin etmiştir. Bu beyler İlhanlıların Anadolu'daki naiplerine hediyeler verirler. Bu naibin hatırına riayet ederler. Çünkü o, onlara en yakın olan birisidir".*³³⁰ Ayrıca Memlûklerle işbirliği yapma çabalarına girişmiştir. Gazan Han, 1299 yılının bahar mevsiminde Kutlukşah'ın kumandasında Çoban, Sutay, Başkırt ve Mulay gibi Moğol emirlerini Anadolu'ya yolladı. 1299 yılından Erzincan ovasında asi Sülemiş'in ordusu ile İlhanlı ordusu karşı karşıya geldi. Yapılan savaşı Emir Çoban kazandı. Karaman Türkmenleri savaş alanını terk ettiler. Sülemiş kaçmak zorunda kaldı ve Memlûklere sığındı. Memlûklerce iyi karşılanan Sülemiş, Memlûk sultanı tarafından Anadolu'ya tekrar gönderildi. Ayrıca Kahire'de Sülemiş'e Memlûklerin Anadolu Nâibi olduğuna dair menşur verildi ve yardımcı birlikler gönderildi. Bu yardımcı birlikler arasında Caca Oğlu ve Beğ Timur bulunuyordu. Akça Derbend civarında Moğollarla karşılaşan Sülemiş yenildi ve bir kez daha kaçtı. Beğ Timur öldürüldü. Caca Oğlu kaçtı. Ankara civarında kale komutanı tarafından yakalanarak Tebriz'e gönderildi. 17 Eylül 1299³³¹ Salı günü ise Sülemiş idam edildi.³³²

2.7.3. Şehzade Alafrenk Olayı

Gazan Han döneminin sonlarına doğru İlhanlı Devleti'nde ortaya çıkmaya başlayan bir diğer durum şehzade Alafrenk olayıdır. Gazan Han dönemi incelendiğinde devlet hem içerde, hem de dışarda ciddi sorunlarla karşılaşmıştır. Gerek Anadolu'da Türkmenler ve Moğol emirlerinin isyan hareketleri, gerekse ezeli rakipleri olan Memlûkler ile mücadele Gazan Han döneminin ne kadar zor geçtiğini gözler önüne sermektedir. İlhanlılar'da taht kargaşasının Gazan Han ile sona erdiği ifade ediliyorsa da hem Şehzade Suka'nın, hem de Gazan'ın ölümüne doğru

³³⁰ Kürşat Solak, "Moğol Sülemiş ve Timurtaş İsyanları Karşısında Anadolu'da Türkmenlerin Tutumu", **Kapadokya Tarih ve Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 3, Nevşehir 2014, s. 65.

³³¹ Bu tarihin 27 Ağustos 1299 olduğu da ifade edilmektedir. Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 69.

³³² Ahmet Sağlam, "Anadolu'da Moğol-İlhanlı Otoritesini Sarsan Bir Gelişme: Sülemiş İsyanı", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, c. VIII, S. 41, Aralık 2015, s. 557-562; Aksaraylı, **a.g.e.** s. 193-199, 218-219; Günay, **a.g.t.** s. 75-86; Gürel, **a.g.t.** s. 56-58; İbn Tagrıberdi, **a.g.e.** s. 97-99. Kürşat Solak, **a.g.m.** s. 64-66; Ömer Tokuş, **a.g.m.** s. 196-199; Reşideddin, **a.g.e.** s. 274-277, Sümer, **a.g.m.** s. 68-69; Yaşar Bedirhan, "Selçuklu Türkiye'sinde Moğol İsyanlarının Sebep ve Sonuçları", s. 132-134;

Alafrenk'in isyan hareketine kalkışması iddiası, Gazan Han döneminde de taht kavgalarının sürdüğünü ortaya koymaktadır. Gazan Han 1303/04 senesinde Beyennehreyin/Maveraünnehir'de kışlarken hastalandı ve sıhhati gittikçe kötüye doğru ilerledi. Gazan Han'ın hastalığının ilerlemesi Şehzade Alafrenk olayının ortaya çıkmasında etkili olduğu ifade edilmektedir.³³³

Alafrenk'in isyanının gelişimi şu şekilde olmuştur: Hükümdar kışlaktaydı. Hâce Saray ve Gezekler dışında hiçbir kimsenin yanına girmesine izin vermiyordu. O durum esnasında içi fitne kaynayan bir grup, Tebriz şehrinde şehzade Alafrenk'i mal ve mevki sevdalısı olduğu için davet edip, sahip olmadıkları kerametleri göstermek istemişlerdi. O günlerde Mahmud adında bir müridi, yakınlardan bir topluluğu kendi tarafına çekmek için otağa gönderdiler: Bu adam: *“Kırk gez³³⁴ uzunluğu ve beş gez eni olan bir şahıs, Merend ve Vaykan Dağlarından Şeyh Yakub'un yanına geliyor, onu terbiye ediyor ve bu sırları ona açıklıyor. Şimdi padişahlığı şehzade Alafrenk'e vermiş. İsteyerek veya zorla padişahlık onundur. Yoksulları ona bağışlamışlar.”* dedi. Bu söz Sahib-i Divan Hâce Sadeddin'in kulağına geldi. Onu yakaladı ve hapse attı. Olayı İslam padişahının huzurunda arz etti. Çabay Ahtaçi'yi Tebriz'e gönderdi. On gün geçtikten sonra geri geldi ve gammazlardan Pir Yakup, Kağan'ın elçisi Nasıreddin, Şeyh Habib ve Seyyid Kemaleddin'den oluşan o topluluğun hepsini getirdi. Gazan Han: *“Bu fitne çıkarıcıların Sadreddin-i Zencani'nin adamları olduğunu düşünüyorum.”* dedi. Yapılan araştırmalardan sonra öyle olduğu anlaşıldı. *“Sadreddin-i Zencani ölmüş, hala fitne çıkarıyor”* dedi. Ondan sonra kendisi bizzat oturup emirler ve yakınlarının huzurunda o konuyu yargılamaya başladı. Konu iyice araştırıldıktan sonra bunların itikadının Mazdek tarzı olduğu ve isteklerinin o tarikatı toplum içinde tekrar yaymak istedikleri ortaya çıktı. Suçları sabit olduktan sonra Yakup: *“Pirlerimiz bizi korur.”* dedi. Gazan *“Benim pirlerim Allah, Muhammed (as) ve Hz. Ali'dirler. Bir bakalım bunların gücü mü seninkilerin gücü mü üstündür?”* dedi. Onu orada buldukları yüksek bir dağın başından aşağı atmalarını buyurdu. Onun maiyetindekileri de yasaya çarptırdılar. Şehzade Alafrenk'in suçunu bağışladı. Alafrenk: *“Padişah beni*

³³³ Spuler, a.g.e. s. 117.

³³⁴ İlhanlılar'da kullanılan bir ölçü birimi.

suyurgamişi yaptığı için olayı doğru şekilde olduğu gibi anlatayım. Şu şekilde idi ki beni Tebriz’de iki üç kez avlanmaya gidiyoruz bahanesiyle Şeyh Yakup’un yanına götürdüler. O ve onun müritleri sema ve bunun gibi diğer ayinlerde bu tarz kerametlerden söz ediyor ve bana padişahlık gururu aşıyorlardı. Ancak ben korkudan yapamıyordum ve gizli tutuyordum.” dedi. Taytak’ın naibi Yetmiş’de cezalandırıldı. Gazan’a karşı yapılan kengeşte bulunmasına ve o macunun karışımlarından olmasına rağmen Alafrenk’in: “Hepsi onun suçudur” dediği Taytak’ın oğlu Akbuka’yı genç ve çocuk olduğu, babasının Şam savaşında gayret ve çabaları, düşman elinde esir olduğu için Gazan Han tarafından günahı bağışlandı ve hapse attı.³³⁵

Olaylar dikkatle incelendiğinde; Alafrenk’in Gazan Han döneminde doğrudan bir isyan girişiminde bulunmadığı görülür. Fakat Gazan Han’ın ölümüyle birlikte Olcaytu Han döneminde Alafrenk’in bir taht iddiacısı olarak ortaya çıkması, Alafrenk’in Gazan Han döneminde de isyan fikrini benimsemiş, ancak şartlar elvermediğinden ötürü fiiliyata geçirememesi kuvvetle muhtemeldir. Ayrıca Alafrenk’e hükümdar olması konusunda telkinlerde bulunulması, onun bu fikri benimsediğini ortaya koymaktadır. Olcaytu Han döneminde giriştiği taht mücadelesinde bu durum ön plana çıkacaktır.

Gazan Han dönemi, gerek Moğol tarihinde gerekse de bölge tarihinde çok önemli bir dönemdir. Gazan Han’ın Müslüman olması devletin kaderini ve geleceğini etkilemiştir. Ahmet Teküdar her ne kadar Müslüman olsa da Gazan Han dönemindeki İslami etkiyi devletine yansıtamamıştır. Fakat burada bir husus önemlidir. Ahmet Teküdar, Müslümanlığı kabul ederek Müslüman bir devlet olan Memlûklerle dostça bir ilişki kurma çabası içerisine girmiştir. Gazan Han döneminde ise bunu göremiyoruz. Bu dönemde Memlûklerle olan düşmanca ilişkiler devam etmiş, devletler birbirleriyle savaş halinde olmuşlardır. Bu sebeple Gazan’ın samimi bir Müslüman olmadığı iddiaları ortaya çıkmıştır. Ancak Müslüman bir devletle düşmanca ilişkilerde bulunmasından dolayı onun samimiyetinin tartışılması gereksiz ve yersizdir. Bu onun benimsediği bir siyasettir. Zira tarihin çeşitli dönemlerinde iki

³³⁵ Reşîdeddîn, a.g.e. s. 299-300.

İslam devletinin çoğu zaman mücadele içinde olduğu görülmüştür. Gazan Han, devleti için birçok önemli adımlar atmıştır. Kendi devleti içerisinde yapmış olduğu yenilik hareketleriyle devletini hem koruma hem de güçlendirme çabası içerisinde. Gazan Han, ülkesinde siyasi, idari, ekonomik, hukuki, zirai, bayındırlık ve imar, askeri, dini sosyal alanlarında birçok önemli yeniliklere imza atmıştır.³³⁶

Gazan, Tebriz’de bulunduğu sıralarda ölümüne sebep olacak olan ateşli humma hastalığına yakalanmıştır. Hekimlerin çabaları bir netice vermemiştir.³³⁷. Buna rağmen Gazan’ın rahatsızlığı kısmi olarak bir iyileşme dönemine girmiştir. 1304 yılının Mart ayında Rey şehrine doğru hareket etti. Hastalığı iyice düzelmeye gitmiş, yeme ve içmesi düzelmiş, av partisi bile yapmıştır. Rey şehrine yaklaştıkları sırada hastalığı tekrar nüksetmiş ve acele Tebriz’e doğru hareket etme kararı almıştır. Kardeşi Olcaytu için bir vasiyetnâme hazırlanmasını emretmiştir. Kendisine veliaht olarak kardeşi Olcaytu’yu seçmiştir.³³⁸ Olcaytu’ya kendisinin başlattığı yenilik hareketlerini devam ettirmesi hususunda telkinlerde bulunmuş ve nihayet 17 Mayıs 1304 yılında vefat etmiştir. Sekiz yıl dokuz ay padişahlık yapmıştır.³³⁹

2.8. Olcaytu Dönemi (1304-1317)

Olcaytu, 24 Mart 1282’de doğdu. Argun Han’ın ikinci oğludur. Annesi Uruk Hatun’dur.³⁴⁰ Budist bir baba ile Nestûrî Hıristiyan bir anneden doğan Olcaytu’ya çocukluğunda Olcay-buka, Mâtmûdâr, Harbende adları verilmiştir. Annesi tarafından Nikolas adıyla vaftiz edilen Olcaytu, ağabeyi Gazan Han ile birlikte Müslüman olunca Muhammed Hudâbende (Abdullah) ismini almış, Olcaytu Hudâbende veya Olcaytu Han diye tanınmıştır. Gazan, han olduktan sonra Olcaytu bu dönemde Horasan eyaletinin idaresi ve korunmasıyla görevlendirilmiştir (1296). Olcaytu

³³⁶ Gazan Han döneminde yapılan yenilik hareketleri: Özgüdenli, **Gazan Han ve Reformları**, s. 233-355; Yuvalı, **a.g.e.** s. 262-268.

³³⁷ Baybars el-Mansûrî, **a.g.e.** s. 162.

³³⁸ Olcaytu’nun diğer bir adı Harbende’dir. Osman Gazi Özgüdenli, “Olcaytu Han”, **DİA**, c. 33, Ankara, 2007, s. 345.

³³⁹ Aksarayî, **a.g.e.** s. 239-242; Kazvinî, **a.g.e.** s. 491. Özgüdenli, **a.g.e.** s. 361-368; Spuler, **a.g.e.** s. 117-118; Yuvalı, **a.g.e.** s. 268-270.

³⁴⁰ Abdullah el-Kâşânî, **Tarih-i Olcaytu**, Çev. Derya Örs, “Tarih-i Olcaytu Çevirisi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Ankara, 1992, s. 52.

Horasan'ı Çağataylılar'a karşı dirayetle savunmuştur.³⁴¹ Gazan Han, ölümünün yaklaştığını anlayınca, ileri gelenleri toplayarak Olcaytu'yu halefi olarak seçtiğini ilan etmiş, halktan ona tâbî olmalarını, çıkardığı ferman ve kanunları uygulamalarını istemiştir.³⁴² Olcaytu'ya ise meydana getirdiği eserin muhafızı olmasını vasiyet etmiştir.³⁴³ Olcaytu, ağabeyi Gazan Han'ın hastalığının ileri bir safhada olmasından dolayı Tebriz'de, haberi erken öğrenebilme düşüncesiyle adamlar koymuştur. Nitekim Gazan Han'ın ölüm haberinin resmi olarak açıklanmasından önce, adamları vasıtasıyla durumdan haberdar olmuştur. Gazan Han'ın vefatının ardından Olcaytu Horasan'dan Ücân'a gelerek İlhanlı tahtına resmen oturdu (19 Temmuz 1304).³⁴⁴ Onun cülusuyla birlikte beş nevbet çalındı.³⁴⁵ Bir Memlûk kaynağına göre ise, Olcaytu'nun başa geçişi Zilhicce ayının on üçüncü günü olarak kaydedilmiştir. O'nun tahta geçtikten sonra Memlûk sultanına cülusunu bildiren bir mektup gönderip barış talebinde bulunduğu ifade edilir.³⁴⁶ Korykoslu Hayton, Olcaytu hakkında, onun Hıristiyan olan Uruk Hatun adlı bir kadının oğlu olduğunu, doğumunda Hıristiyanlık âdetlerine uyulmuş, çocukluğunda vaftiz edilmiş ve Nicholaus adını aldığını. Ancak annesinin ölümünün ardından etrafını saran Müslümanların etkisiyle Hıristiyanlığa sırtını döndü ve Muhammed inancına katıldı demektedir.³⁴⁷ Olcaytu'nun eşlerinden birinin telkiniyle Müslüman olduğuna dair görüşler de bulunmaktadır.³⁴⁸

Dönemin en önemli kaynağı olan, Kâşânî tarafından yazılmış Tarih-i Olcaytu isimli eserde Gazan Han'ın vasiyetnamesi ve Olcaytu'nun tahta geçişi hakkında şu bilgiler bulunmaktadır: Gazan Han büyük bir orduyla Rey ile Kazvin arasında Bişkil Derre mevkiinde bulunuyorken hastalandı. Vasiyetini yazdırdı. Vasiyetini yazdırdıktan sonra şöyle dedi: *“Nicedir düşünüyorum, kendi görüşümle bakıyorum*

³⁴¹; Mustafa Alican, **Tarihin Kara Yazısı Moğollar**, s. 155; Osman Gazi Özgüdenli, “Olcaytu Han”, s. 345; Yuvalı, **a.g.e.** s. 270.

³⁴² Hanifi Şahin, **İlhanlılar Döneminde Şiilik**, s. 165.

³⁴³ İlhan Erdem, “Olcaytu Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılar'da Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler ce Yakın-Doğu'ya Etkileri”, s. 28.

³⁴⁴ Ali Bademci, **a.g.e.** s. 195; Guignes, **a.g.e.** s. 659-660; Yuvalı, **a.g.e.** s. 270;

³⁴⁵ Aksarayî, **a.g.e.** s. 242.

³⁴⁶ İbn Tagrıberdi, **a.g.e.** s. 112-113.

³⁴⁷ Hayton, **a.g.e.** s. 184-185.

³⁴⁸ Grousset, **a.g.e.** s. 421.

da tacıma ve tahtıma kardeşimden başka daha layık birisi yoktur. Ulus tahtına ondan daha yakışır bir kimsenin oturabileceğini sanmıyorum”. Halka bir fermanla bunun duyurulmasını istedi. Fermanı³⁴⁹ yazdılar ve halka duyurdular. Ferman da Olcaytu’yu vasisi ilan etmesi ve ona bağlı bulunulmasını şu sözlerle ifade etmiştir: *“Kardeşimi, en kısa sürede benim yerime ulusun ve ülkenin tahtına geçirip yerleştirin. Öteki kullar da birlik ve beraberlik içinde onun emrini dinleyip itaat etsin, fermanına boyun eğsinler ve bu durumdan hiç kuşkunuz olmasın. Ona muhalefet etmeyin, zorluk çıkartmayın. Buyurduğum hükümleri ve yarlıkları dikkatlice uygulayın, hiçbiriniz bundan yüz çevirmeyin. Bu sınırları aşıp yan çizmeyi kendinize reva görmeyin.”* Gazan Han, 17 Mayıs 1304 Pazar günü akşamüzeri, Bişkil Derre mevkiinde öldü.³⁵⁰

2.8.1. Olcaytu’nun Şehzade Alafrenk’i Öldürtmesi

Alafrenk, Geyhatu’nun oğludur. Alafrenk’in Gazan Han döneminde birtakım kişiler tarafından kandırılarak taht konusunda iktidarı ele geçirme fikri ona dayatılmıştı. Gazan Han bu durumdan haberdar olup, Alafrenk’i bu hususta kışkırtan kişilerin cezalandırılması yönünde talimat vermiştir. Gazan Han, Alafrenk’i ise bu konuda direkt bir etkisinin olup olmadığı yahut bu konuda bir çabasının olup olmadığını bilmemesinden ötürü bağışlamıştır. Bir başka ifadeyle Alafrenk konusu Olcaytu dönemine bir nevi miras olarak kalmıştır. Kaynaklarda bu konuyla ilgili çok fazla malumat bulunmamaktadır. Olcaytu’nun tahta geçtiği konusunu anlatan bazı eserlerde O’nun henüz tahta geçmeden şehzade Alafrenk’i öldürttüğü yönünde ifadeler bulunmaktadır. İnceleme, araştırma eserlerde bu konuya dair bir çelişki söz konusudur. Bazı müellifler Olcaytu saltanat işleri nedeniyle karşısında rakip olabilecek olan Alafrenk’i idam ettirdiği yönünde bilgi verirler.³⁵¹ Olcaytu, kendisine rakip gördüğü Horkodak’ı idam ettirmiştir. Yeni hükümdara karşı hiçbir fenalık yapmamış olan Alafrenk, bu hareket karşısında şaşırmıştır. Olcaytu’nun emri ile mücadeleden sonra firar etse de yakalanarak idam edilmiştir.³⁵² Bir başka ifadeye

³⁴⁹ Kâşânî, **Tarih-i Olcaytu**, s. 56-59.

³⁵⁰ Kâşânî, **a.g.e.** s. 58-59.

³⁵¹ Hayrünnisa Alan, “İlhanlı Devleti”, s. 170.

³⁵² Kemal Ramazan Haykıran, “İlhanlı Hükümdarı Ebu Sa’id Bahadır Han Zamanında Doğu Anadolu”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Ankara, 2007, s. 12; Spuler, **a.g.e.** s. 119.

göre Olcaytu, abisi Gazan'ın ölüm haberini önceden alması vesilesiyle, yakın adamlarıyla birlikte durum değerlendirmesi yapmış ve ilk olarak fitnenin önünün kesilmesi amacıyla 30 Mayıs 1304 tarihinde Geyhatu'nun oğlu şehzade Alafrenk'i idam ettirmiştir.³⁵³ Olcaytu Han, şehzadeligi zamanında Horasan valiliği yapıyordu. Ağabeyinin durumunu, emir ve vezirlerin yaklaşımlarını ve faaliyetlerini Emir Mulay'ın verdiği haberler aracılığıyla takip ediyordu. O, ağabeyinin ölüm haberini alır almaz harekete geçti. Çünkü bu esnada Geyhatu'nun oğlu Alafrenk'in hükümdar olma arzusu ve gayreti içinde olduğunu da öğrenmişti ve derhal duruma müdahale etti. İlhanlı sarayının en muteber ve kudretli emirlerinin de desteğini alarak Mazenderan'a yürüdü ve Alafrenk'i yakalayarak öldürdü.³⁵⁴

Dönemin önemli kaynaklarından Hafız-ı Ebru, Olcaytu'nun başa geçişini ve Alafrenk'i öldürtmesini şu şekilde nakleder: Gazan ölünce elçiler gelip Olcaytu'ya durumu bildirdiler. Olcaytu bunu duyurmak ve yas tutmak istedi. Emir Mevlây, Gazan Han'ın vefatını haber vermenin şimdilik doğru olmayacağını arz etti ve: *“Çünkü padişahlık ulusun arasından göçmüştür. Şehzade Alafrenk bizimle aynı fikirde değildir. Bu olay ortaya çıkmadan önce bizim bir tedbir almamız, bizimle birlikte olmadığından şüphelendiğimiz herkesi uzaklaştırmamız gerekir.”* dedi. Olcaytu, üç emiri bu iş ile görevlendirip Alafrenk'i uzaklaştırmaları için görevlendirdi. Emir İsen Kutluk, Emir Kercî ve Kartka Bûğa görevlendirildiler. Alafrenk olaydan bihaberdi. Emir Kercî onu öldürdü. Emirler Olcaytu'nun yanına vardıklarında Horkodâk'ın uzaklaştırılmasını istediler ve karar aldılar. Horkodak, Gazan Han'ın vefatını bilmiyordu. Birisi ona: *“Olcaytu ittifakla seni öldürmek için geliyor, ona görünmen doğru değildir”* dedi. O cevabında: *“Ben onun hakkında hiç kötülük yapmadım. Niçin bana kin besliyor. Olcaytu asla böyle bir şey yapmaz.”* diye düşündü. Olcaytu'nun ordusu geldi. Aralarında savaş çıktı. Emir Kercî, kendisine isabet eden bir ok sonucu öldü. Geriye kalan emirler esir düşerek Olcaytu'nun huzuruna getirildiler. Olcaytu, onları yasaya çarptırdı.³⁵⁵ Ücân mevkiinde kurultay

³⁵³ Yuvalı, **a.g.e.** s. 270.

³⁵⁴ Haykıran, **a.g.t.** s. 15-16.

³⁵⁵ Hafız-ı Ebru, **Zeyl-i Cami'üt -Tevârîh-i Reşîdî**, Çev. Abdülcelil Işık, “Hafız-ı Ebru'nun Zeyl-i Cami'üt -Tevârîh-i Reşîdî'sinde Sultan Olcâyâtü ve Ebû Sa'îd Dönemlerine Dair Kayıtlar”,

düzenlediler. Hanlık işini görüştüler. Zilhicce 703/Temmuz 1304 senesinde Harbende Padişâh'ın saltanatı konusunda Ücân'da söz birliği ederek karar alındı.³⁵⁶

Kâşânî, Olcaytu'nun düzeni sağlaması ve Alafrenk'i ortadan kaldırması hakkında benzer ifadeler vermektedir. Alafrenk'in ölüm tarihi ve yerini 24 Mayıs 1304 gecesi Semelgan civarında olduğunu belirtmektedir.³⁵⁷ Bir başka kaynakta, Olcaytu'nun, Horasan'da kardeşinin ölüm haberini alır almaz amcasının oğlu olan Alafrenk ile Horasan'ın en büyük emirlerinden olan Hur Kudak'ı, içlerinden ona muhalefet etmeyi geçirmelerinden dolayı üzerlerine saldırdığını ve onları yenip başkent Tebriz'e doğru yola çıktığını ifade etmektedir.³⁵⁸

Kaynaklarda görüldüğü üzere Olcaytu sultan olunca şehzade Alafrenk'i öldürmüştü ve böylece bir taht iddiasını ortadan kaldırmıştır. Bu durum Olcaytu'nun iç meseleleri halletmeye yönelik olarak aldığı tedbir şeklinde görünmektedir. Alafrenk tam anlamıyla isyan bayrağını açıp, taht için aday olduğunu açıklamadan öldürülmüş olsa da, Olcaytu ileride kendisine rakip olabilecek bir taht vasisini ortadan kaldırmıştır.

Olcaytu döneminde devlet gerek Moğolların diğer kolu Çağataylılar ile gerekse de Memlûkler ile ilişki içerisinde olmuştur. Bu dönem Gazan'dan sonra İlhanlıların parlak olarak addedilebilecek dönemlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Olcaytu, İslamiyet inancını benimsemiş bir İlhanlı hükümdarıdır. Fakat İslamiyet'i benimsemiş olmakla birlikte mezhep bakımından istikrarlı olamamıştır. Sünni Müslüman olsa da Şîliğe yön değiştirmiştir.

Olcaytu Han 1316 yılında vefat etti. Olcaytu'nun ölümü hakkında Hafız-ı Ebru şu bilgileri vermektedir: Sultan Olcâyâtû avdan döndüğünde iki haftayı Sultaniye'de geçirdi. Ondan sonra ağır bir hastalığa yakalandı. Kanlı bir ishal ortaya çıktı. Sultan on gün zarfında çok zayıfladı ve ümeradan Âsen Kutluk, vezirlerden Hoca Reşideddîn ve Hoca Alî Şâh'ın hazır bulunduğu bir sırada Sultan: "*Ben bu*

Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Şanlıurfa 2012, s. 25-26.

³⁵⁶ Hafız-ı Ebru, **Zeyl-i Cami'üt -Tevârîh-i Reşîdî**, s. 27.

³⁵⁷ Kaşani, **Tarih-i Olcaytu**, s. 63-67.

³⁵⁸ Kazvinî, **a.g.e.** s. 491.

eziyetten bir kurtuluş göremiyorum. Oğlum Ebu Saîd'i veliaht yapmışım. Onun emrinden çıkmamanız gerekir. Her ne kadar çok küçük ise, ondan büyük eserler müşahede etmişim. Onu, benden pek çok iyilik gören Çoban'a emanet ediniz.” dedi. Ümera ve devlet erkânı ve beyler ve hatunların tamamı siyah ve mor giyip yüzlerini kazıdılar ve saçlarını yoldular.³⁵⁹ Kâşânî ise Olcaytu'nun ölümü hakkında, sultanın 1316 yılı Kasım ayı başında Çağan Navur avlağından geri döndüğünü ve hastalandığını, doktorların hastalığı iyileştirmek için uğraştığını ancak sultanın 13 Aralık 1316 Pazartesi günü akşamüzeri vefat ettiğini bildirir. Ülke işlerinin dizginini ve saltanatı oğlu Ebu Saîd'e bıraktı.³⁶⁰ Olcaytu'nun zehirlenerek öldürüldüğü de ifade edilmektedir.³⁶¹ Olcaytu, 12 yıl 9 aylık bir padişahlık yaptı.³⁶²

2.9. Ebu Saîd Bahadır Han Dönemi (1317-1335)

Ebu Saîd Bahadır Han, 2 Haziran 1305'te Ücân'da doğdu. Babası Olcaytu Han'dır. Ebu Saîd Bahadır Han'ın annesi, Olcaytu Han'ın dördüncü hanımı olan Hacı Hatun'dur. Ebu Saîd, dokuz yaşına kadar sarayda ailesinin yanında yetişmiştir.³⁶³ Olcaytu öldüğü sırada Horasan'da görevli olan Ebu Saîd, babasının ölüm haberini aldığı anda Mazenderan'da bulunmaktaydı. Atabeyi olan Emir Sevinç³⁶⁴, Olcaytu'nun ölüm haberini aldı. Ordugâhta henüz haber açıklanmamıştı ki Emir Sevinç, Şehzade Ebu Saîd'e: “*Sultan Olcaytu aceleyle sizi istemiştir.*” dedi. Aynı gün Rey'den çıkarak Sultaniye'ye doğru hareket ettiler. Emir Çoban Sultaniye'de onları karşıladı. Taziye yemeği hazırlanıp yas töreni düzenlendi. Taziye merasimi sona erdiğinde hükümet ve memleket meselelerini konuştular. Şehzade Ebu Saîd'in veliahtlığına muhalif ve onu inkâr eden hiç kimse yoktu. Hepsi onun saltanatında müttefik ve hemfikir idiler ve Sultaniye sahrasında uygun bir yerde kurultayı topladılar. Beyler, hatunlar, ümera, vüzera, erkân-ı devlet ve hazır olan ayan orada toplandılar. Moğol töre ve yasalarına göre emirler külah aldılar ve

³⁵⁹ Hafız-ı Ebru, **Zeyl-i Cami'üt -Tevârîh-i Reşîdî**, s. 61-62.

³⁶⁰ Kaşani, **Tarih-i Olcaytu**, s. 247-248.

³⁶¹ Berthold Spuler, **a.g.e.** s. 131.

³⁶² Kazvinî, **a.g.e.** s. 494.

³⁶³ Abdükadir Yuvalı, “Ebû Saîd Bahadır Han”, **DİA**, c. 10, Ankara, 1994, s. 218; Haykıran, **a.g.t.** s. 22.

³⁶⁴ Emir Sevinç, Uygur Türklerindedir.

boyunlarına kemer taktılar. Otağın içinde ve dışında yüz nevbet çaldılar. Şehzade Ebu Saîd'in bir elini Emir Çoban, diğer elini Emir Sevinç tutarak onu tahta oturtular 15 Nisan 1317 tarihinde Ebu Saîd, İlhanlı Devletinin dokuzuncu hükümdarı oldu.³⁶⁵ Ebu Saîd'in Olcaytu'nun oğlu olması hasebiyle tahtın doğal varisi konumundaydı. Ebu Saîd'in tahta çıkması devlette herhangi bir kargaşaya yol açmamıştır. Zira tahta geçecek başka taht namzedi bulunmamaktaydı.

2.9.1. Emirlerin İsyanları

Ebu Saîd dönemi incelendiğinde, devlette herhangi bir şehzade isyanı bulunmamaktadır. Ebu Saîd Han'ın döneminin en çarpıcı olayı arasında Emir Çoban olayı ve Timurtaş'ın isyanıdır. Emir Çoban, İlhanlı devlet yapısında öne çıkan karakterlerden birisidir. O devletin dayanağı olarak sayılan iki büyük Moğol boyundan birisi olan Sulduz boyuna mensuptur. Emir Çoban, devlet yapısının içinde bulunması nedeniyle devlette oldukça büyük bir güce sahip olmuştur. Sadece Emir Çoban değil, onun oğulları da devletin içinde önemli makamlara gelmişlerdir. Emir Çoban'ın oğlu Emir Hasan Horasan ve Mazenderan valisi, torunu Taliş İsfahan, Kirman ve Fars valisi, diğer oğlu Şeyh Mahmud Gürcistan valisi ve diğer bir oğlu Timurtaş Anadolu valisidir. Ayrıca Dımaşk Hoca isminde bir oğlu vardır. Dımaşk Hoca Sultaniye'de Ebu Saîd Han'ın naibi olarak görev yapıyordu. Çoban'ın devletin üst yönetimine ailesini ve yakınlarını getirmesinden dolayı aleyhinde bir çalışma vardı ve bu konuda eleştiriliyordu. Bunun yanında Emir Çoban'ın sert ve tavizsiz tutumu bazı beylerin Çoban'a karşı harekete geçmesine yol açtı. Bu işi yapanlar arasında Kurmişi, İrincin, Abuşka gibi noyanlar bulunuyordu. İlhanlı hükümdarı Ebu Saîd'in genç oluşundan yararlanan muhalifler Çoban'a karşı bir suikast düzenlediler. Çoban'ın Azerbaycan'daki karargâhına baskın yapsalar da Çoban kaçmayı başardı. Tebriz'e sağ salim geldi. Ebu Saîd Han, Çoban'ın görevini sürdürmesine izin vermiştir. Bu emirlerin Çoban aleyhinde faaliyet gösterme sebebi, Çoban'ın telkinleriyle Ebu Saîd tarafından görevden alınmalarıydı.³⁶⁶

³⁶⁵ Hafız-ı Ebru, **Zeyl-i Cami'üt Tevarih**, s. 63-64; Spuler, **a.g.e.** s. 132; Yuvalı, **a.g.e.** s. 279-280.

³⁶⁶ Yuvalı, **a.g.e.** s. 281-282.

Emir Çoban'ın ataları Moğolların yükseliş sürecinde çok önemli görevler yapmıştı. Özellikle Sulduz boyunun rolü bu hususta tartışılmazdı. Hûlâgû döneminde başlayan bu etkinlikleri, Gazan, Olcaytu ve Ebu Saîd dönemlerinde devam etmişti. Üst düzey görevlerde bulunmuşlardı. Emir Çoban, Ebu Saîd tarafından beylerbeyliği makamına getirilmişti. Timurtaş isyanı Çoban ailesinin hükümete başkaldırısının bir örneğidir. Emir Çoban, Ebu Saîd'de izin alarak Timurtaş ile konuştu ve onun affedilmesini sağladı. Timurtaş affedilip Anadolu'ya tekrar gönderildiğinde bağımsız faaliyetlerine devam etmekteydi. Emir Çoban'a muhalif kimseler, Çoban aleyhindeki faaliyetlere gizlilik içinde devam etmiştir. Çoban'ın kızı Bağdad Hatun, Ebu Saîd'in kuzeni Şeyh Celayir Hasan ile evliydi. Ebu Saîd'in zaafını bilenler, Ebu Saîd'i Çoban'ın güzelliğiyle meşhur kızı Bağdad Hatun'a âşık olmasını sağladılar. Ebu Saîd Han, Bağdad Hatun'un Şeyh Celayir Hasan'dan boşanmasını ve kendisiyle evlenmesini ısrarla istemeye başlar. Bu durum Ebu Saîd ile Emir Çoban'ın arasının açılmasına yol açar. Çoban'ın aleyhinde bulunanlar bu durumdan faydalanarak Ebu Saîd'i Çoban'a karşı kışkırtmaya başladılar. Onun miras işlerinde gayrimeşru para kazandığını, resmi makamların hemen hepsinin Çoban ailesi tarafından işgal edildiğini ifade ettiler. Bu sırada Dımaşk Hoca'nın sultanın haremine girdiği şayiası ortaya atılır. Dımaşk Hoca, Ebu Saîd'in cariyelerinden olan Kotoktay Hatun ile münasebet kurmuş ve hareme girip çıkmaya başlamıştı. Ebu Saîd Han'a bu durum ihbar edildi. Ebu Saîd Han, Dımaşk Hoca'nın idam edilmesini, Çoban dâhil, ailesinden her kimsenin görüldüğü yerde idam edilmelerine dair buyruk çıkardı. Dımaşk Hoca 24 Ağustos 1327 tarihinde idam edildi. Timurtaş ve Mahmud'a karşı müfrezeler gönderildi. Böylece Çoban aleyhtarlarının istediği gerçekleşmiş oldu. Horasan'da bulunan Çoban durumu öğrendi; oğulları, yakınları ile istişare yaptı. Ya yurt dışına kaçmaya ya da elindeki kuvvetlerle Ebu Saîd'e karşı savaşmaya yönelik bir karar alacaktı. Çoban, Timurtaş ile birleşip Memlûk Devletinden yardım almayı ummaktaydı. Çoban'a sadık kalacağına dair yemin edenler, Ebu Saîd'in tarafına geçtiler. Çoban, Altın Orda, Çağataylılar, Anadolu, Çin, Hindistan gibi yerlere gitmektense büyük bir hataya düştü ve İlhanlı hâkimiyetindeki Herat'ın hâkimi olan Gıyaseddin'in yanına sığındı. Adeta kendisini ölüme gönderdi. Ebu Saîd'in emri

üzerine Çoban sorgulanmış ve idam edilmiştir. İdam edildikten sonra kesik başı Sultaniye şehrine gönderilmiştir (Ekim/Kasım 1327).³⁶⁷

Çoban meselesi dönemin seyyahlarından İbn Battuta tarafından da konu edinilmiştir. Hükümdar Ebu Saîd tahta geçtiği sırada henüz küçük olduğu için ülkede Emir Çoban'ın sözü geçiyordu. Kendisi ismen hükümdardı. Annesi Dünya Hatun genç şehzâdenin yanına gelerek: *“Emir Çoban'ın oğlu Dımaşk Hoca sınırı aştı. Babanın namusunu lekelemeye kadar vardırıdı işini. Çünkü evvelki geceyi Togay Hatun'un yanında geçirdi; ayrıca bana da haber gönderdi. Bu gece benim yanımda geceleyecekmiş. Sen kumandanlarını ve askerlerini topla. O, habis gayesi için gizli gizli kaleye çıkınca hemen yakalayabilirsin. Allah, onun babasının da hakkından gelir”* dedi. Çoban o sıralarda Horasan'daydı. Annesinin anlattıkları Sultan Ebu Saîd'in gururuna dokundu. O gece gerekli tedbirleri aldı. Dımaşk Hoca'nın kaleye girdiği haberini alınca kumandan ve askerlerine kalenin her tarafını kuşatma emri verdi. Seher vakti Dımaşk Hoca, Hacı Mısrî adlı erle gözüktü, fakat kalenin kapısına zincir gerilip kilit vurulduğunu görünce atla çıkmaya yeltenmedi. Hacı Mısrî kılıçla zinciri kesti, beraber çıktılar. Askerler derhal onların etrafını sardı. Haseki emirlerinden Mısır Hoca denilen subay ile Lûlû isimli bir genç, Dımaşk Hoca'yı öldürdüler; başını Ebu Saîd'e gönderdiler. Ebu Saîd, Dımaşk Hoca'nın konağının yağmalanmasını, karşı koyacak olanların da kılıçtan geçirilmesini emretti. Bu olay Horasan'da bulunan baba Emir Çoban'ın kulağına gitti. Oğullarından en büyüğü olan Mir Hasan'ı, Tâlîş'ı ve en ufağı olan Çalû Han'ı yanına alarak yola çıktı. Çalû Han, Ebu Saîd'in kız kardeşinin oğludur. Emir Çoban'ın etrafında Tatar askerleri ve özel muhafızlar bulunuyordu. Ama çarpışma esnasında Tatar askerleri Emir Çoban'ı terkederek Ebu Saîd'in yanına geçtiler. Çoban hemen geriye çekildi; Sicistan bozkırına kaçtı. Herat hükümdarı Gıyâseddîn'in yanına sığındı. Fakat oğulları Hasan ile Tâlîş: *“Gıyâseddîn denen herif sözünde durmaz. Çünkü Fîruzşah kendisine sığındığında adamcağzı öldürdü.”* diyerek aynı fikirde olmadıklarını belirttiler. Emir Çoban bu kararından vazgeçmedi. İki oğlu da kendisini terk ettiğinden en küçük evlâdı Çalû Han ile hareket etti. Gıyâseddîn hemen kendisini karşılamaya çıktı, yanına gelince atından inip emân vererek şehre kadar ona refakat etti. Birkaç

³⁶⁷ Spuler, **a.g.e.** s. 138-141; Sümer, “Anadolu'da Moğollar”, s. 84-94; Yuvalı, **a.g.e.** s. 283-286.

gün sonra hem Emir Çoban'ı hem de oğlunu öldürerek kellelerini sultan Ebu Saîd'e gönderdi. Hasan ile Tâliš ise Harezmi sultanı Muhammed Uzbek'in yanına gittiler. Sultan bunları evvelâ iyi karşılayıp güzelce misafir ettiyse de sonraları ölümü gerektirecek şımarıkça hareketlerinden dolayı idamlarına karar verdi.³⁶⁸

Hafız-ı Ebru, Emir Çoban hadisesi hakkında şu bilgileri vermektedir: Emir Çoban ülkeyi tasarrufu altına almıştı. Emirler onu kıskanmaya başlamıştı. Sultan Ebu Saîd'in Emir Çoban hakkında tavrını değiştirmesinin başlangıçtaki sebebi Bağdat Hatun nedeniyle idi. Sultan Ebu Saîd, Bağdat Hatun'a ilgi duymaya başladı fakat Bağdat Hatun, Şeyh Hasan ile evlendirildi. Dımaşk Hoca sorunu üzerine Sultan Ebu Saîd onu öldürttü.³⁶⁹ Ebu Saîd, Dımaşk Hoca'nın hakkından gelince yüzünü Emir Çoban'a çevirdi. Sultan, emirlere: *“Emir Çoban gibi birinin oğlunu öldürdüm. Bunu duyar duymaz intikam almak için üzerimize yürüyeceği muhakkaktır.”* dedi. Alınan karara göre Emir Çoban'ın soyundan hiçbir kimsenin yaşatılmaması gerektiğini düşündüler. Emir Çoban oğlunun öldürüldüğü haberini duyunca büyük bir acı duydu. Ebu Saîd'in üzerine yürüyüp intikamlarını almalıydı. Buradan Ebu Saîd'e karşı muhalefet bayrağı açılınca artık Rum ve Gürcistan'ı kontrol edemeyen Timurtaş ve Mahmud'da askerlerle beraber Ebu Saîd'in hâkim olduğu toprakları kuşatma altına alabilirlerdi. Savaş hazırlıkları başladı. Emir Çoban Irak'tan harekete geçti. Çoban: *“Neşiniz üzerine yemin olsun ki şayet sultanla aramızda sulh olur ve üzerime oğlunu göndermezse ben de ona kılıç çekmem. Yalnız bu fesada sebep olanları bulup bana gönderirse ben de böylece onlardan oğlumun intikamını alıp kalbim huzur bulmuş olur. Yoksa ben eskiden olduğum gibi hala onun kulu ve hizmetkârıyım.”* dedi. Şeyh Alaü'd-devle isimli birisi Sultan ile Emir Çoban'ın arasını bulmaya çalıştı. Sultanın huzuruna çıktı. Ebu Saîd, Çoban'ın ordusunu dağıtıp savaştan vazgeçmesi gerektiğini aksi takdirde dediklerinin hiçbir şey ifade etmeyeceğini söyledi. Şeyh, Çoban'a Ebu Saîd'in söylemlerini aktardı ve bunun üzerine Emir Çoban harekete geçti. Emirlerden bazıları Çoban'ın yanından kaçıp Ebu Saîd'e sığındı. Emir Çoban, çöle doğru kaçmaya başladı. Çoban, Türkistan'a Kağan'ın yanına gidip ondan asker yardımı almaya karar vermişti. Türkistan'a doğru yola çıkan Çoban Horasan'a vardı. Fakat

³⁶⁸ İbn Battuta, a.g.e. s. 274-275.

³⁶⁹ Hafız-ı Ebru, a.g.e. s. 99-103.

Kağan'dan yardım istemenin doğru olmayacağına karar verdi. Herat hâkimi Gıyaseddin'in yanına gitmeye karar verdi. Gıyaseddin'e, Emir Çoban'ı öldürmezse topraklarının yağmalanacağını söylediler. Gıyaseddin, kendi mülkünün devamını sağlamak için Emir Çoban'ı öldürmeye karar verdi ve Sultan'ın fermanını Emir Çoban'a bildirdi. Emir Çoban kurtuluş olmadığını anlayınca üç vasiyeti olduğunu söyledi. Bunlardan ilki, başının bedeninden ayrılmaması ve katline dair delil isterlerse iki tırnaklı olan başparmağının kesilip gönderilmesiydi. İkincisi Cilav Han isimindeki küçük oğlunun diri olarak Ebu Saîd'in yanına gönderilmesiydi. Son vasiyeti ise cesedinin Medine-i Münevvere yakınlarındaki imaretinin yakınlarına gömülmesiydi. Daha sonra şehadet getirdi ve yayın kirışıyle boğularak öldürüldü. Emir Çoban, 1327 senesinin Ekim ayı içerisinde öldürüldü.³⁷⁰

Ebu Saîd Bahadır Han döneminin bir diğer önemli olayı Emir Çoban'ın oğlu Timurtaş ayaklanmasıdır. Anadolu, özellikle Selçuklu hâkimiyetinin son yılları ve Moğol iktidarının olduğu dönemde birçok Moğol noyanının isyanına tanık olmuştur. Bu isyanlardan birisi Timurtaş Noyan isyanıdır. Timurtaş Noyan, İlhanlıların Beylerbeyi Emir Çoban'ın ikinci oğludur.³⁷¹ Gazan Han ölüp yerine Olcaytu Han geçince Olcaytu, Anadolu'ya İrencin Noyan'ı bölgede asayiş sağlamaya ve yönetmek amacıyla gönderdi. İrencin Noyan'ın Anadolu'da takip ettiği katı politikadan dolayı Türkmenler 1314 yılında Anadolu'ya gönderilen Çoban b. Tudavun'un huzuruna çıkarak şikâyetlerini arz ettiler. Anadolu'da Türkmenler tarafından karşılanan Çoban kendisini karşılamaya gelmeyen Karamanlılar üzerine yürüdü ve 1315 yılında Konya'yı ele geçirdi. Bu başarılarından kısa bir süre sonra muhtemelen Olcaytu'nun vefatından dolayı Çoban Anadolu'yu terk etti ve yerine vekil olarak oğlu Timurtaş Noyan'ı bıraktı.³⁷² Ebu Saîd'in yönetimi esnasında Uygur Sevinç ile Çoban arasında ortaya çıkan rekabet Uygur Sevinç'in Bağdat'ta rahatsızlanarak ölmesinden sonra Çoban'ın lehine son buldu. Bu şekilde eski mevkiine ulaşan Çoban, Diyarbakır valiliğine İrencin Noyan'ı, Âhlât valiliğine Sutay'ı ve Anadolu'ya

³⁷⁰ Hafız-ı Ebru, **a.g.e.** s. 104-109.

³⁷¹ Kemal Ramazan Haykıran, "Anadolu'da Bir İlhanlı Valisi: Demirtaş Noyan", **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 23, Muğla, 2009, s. 163.

³⁷² Tokuş, "Moğol Hâkimiyetinde Anadolu ve Anadolu'da Moğol Noyanlarının İsyânları", s. 199-200.

oğlu Timurtaş Noyan'ı tayin etti.³⁷³ Anadolu'da Çoban aleyhine kurulan ittifakın dağılmasına yardım eden Timurtaş Anadolu'daki hâkimiyetini sağlamlaştırdı ve 1320 yılında Konya'yı Karamanlılardan aldı. Karamanoğulları Konya'yı yeniden ele geçirmeyi başarmışlardı. Üzerindeki tehdidin sona ermesi ve hâkimiyeti yeniden kurmasının ardından Timurtaş, 1323 yılında Konya üzerine yürümüş ve bu şehri Karamanoğullarından geri almıştır. Anadolu'da bir hükümdar gibi hareket etmeye başlayan Timurtaş sadece İlhanlı talimatlarını uygulamakla Anadolu'nun idare edilemeyeceğini anlamıştı. Devlet merkezine göndermesi gereken vergileri göndermediği gibi, merkezin davetlerine de icabet etmemişti. Zira İlhanlı merkezinin Anadolu'daki nüfuzu son derece azalmıştı. Elinde Türk ve Moğollar'dan oluşan donanımlı bir ordusu vardı. Hatta Timurtaş ayrı bir Anadolu Devleti kurmak ve İran'ı da ele geçirmek amacıyla Moğol merkezine isyan etme yoluna gitti.³⁷⁴

Günden güne gücünü artıran Timurtaş etrafına âlimler ve din adamlarını toplayıp adına para bastırdı, hutbe okuttu ve ardından "Sâhibü'z-Zaman", "Şâh-ı İslâm" ve "Mehdi" gibi unvanlar alarak bağımsız hareket etmeye başladı.³⁷⁵ Timurtaş Noyan'ın bu bağımsız politikası İlhanlı merkezinde şüphe uyandırdı. Emir Çoban, Ebu Saîd'den izin alarak Anadolu'ya geldi. Timurtaş Noyan babasının kendisinin üzerine geldiği istihbaratını aldı. Durumu değerlendiren Timurtaş savaşma kararı verdi. Emir Çoban, Anadolu'ya girdiğinde oğlu tarafından karşılanmayınca hadisenin gerçekliğinden ve ciddiyetinden emin oldu. Baba oğul karşılıklı karargâhlarını kurdular. Gece basınca Timurtaş'ın adamlarından biri gizlice Çoban'ın karargâhına geldi ve Çoban'a Timurtaş'ın savaşmayı göze aldığını söyledi. Gelen bu bilgi üzerine Çoban, endişelenmeye başladı. Tecrübeli bir devlet adamı olan Çoban, hemen bir çare düşündü. Timurtaş'ın emrindeki komutan ve beylere gizlice mektuplar göndererek isyanda inat etmemelerini bu işin sonunun çok kötü olacağını uzun uzun anlattı. Bu mektupları alan emirler Çoban'a hak vererek savaşma kararından vazgeçtiler. Sabah olunca iki ordu birbirine iyice yaklaştı. Timurtaş Noyan, babasının

³⁷³ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 82-83.

³⁷⁴ Solak, "Moğol Sülemiş Ve Timurtaş İsyanları Karşısında Anadolu'da Türkmenlerin Tutumu", s. 67.

³⁷⁵ Gürel, **a.g.t.** s. 64; Haykıran, "Anadolu'da Bir İlhanlı Valisi: Demirtaş Noyan", s. 168; Sümer, **a.g.m.** s. 85; Tokuş, **a.g.m.** s. 201; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 660-661.

ordusunun üzerine yürüdü. Ancak emrindeki ordu bu yürüyüşte oldukça isteksizdi. Timurtaş'ın askerleri çok ağır hareket ediyorlardı. Durumdan rahatsız olan Timurtaş, askerlerine niçin böyle davrandıklarını sordu. Bunun üzerine emirler: *“Bu işte bize ve sana zarar vardır ve bir emirin oğlu pederini üzerine asker çekip muharebe etmesi Moğol memleketinde fena bir adet çıkarmak demektir. Bunun sonu sana ve bize vahimdir. Şimdilik icab-ı maslahat pederini ikram ve izzetle karşılamaktır. Eğer üzerimize gelen pederin değil de başka bir beg olsa idi senin uğruna hepimiz canımızı feda ederdik.”* dediler. Timurtaş bu durum üzerine savaş fikrinden vazgeçti. Babasını karşılamaya gitti.³⁷⁶ Emir Çoban oğluna nasihatlerde bulunup, Ebu Saîd'in huzuruna çıkması için telkinlerde bulundu. Babası Çoban'la birlikte Ebu Saîd'in huzuruna giden Timurtaş, Ebu Saîd tarafından affedildi ve tekrar Anadolu'ya gönderildi. Anadolu'ya döndükten sonra tekrar bağımsız bir politika takip etmeye başladı. Konya ve Akşehir'de ele geçirdiği bütün Selçuklu şehzadelerini öldürttü. Emir Çoban'ın güçlenmesi ve devletin önemli kademeleri ile birçok bölgenin yönetiminin onun çocuklarının eline geçmesi, kızı Bağdad Hatun'u Ebu Saîd'e vermemesi ve oğulları Dımaşk Hoca ve Timurtaş Noyan'ın sert tabiatları Ebu Saîd ile Emir Çoban arasındaki ilişkilerin bozulmasına neden oldu. Bunlardan dolayı Ebu Saîd öncelikle 1326 yılında Emir Çoban'ın oğlu Dımaşk Hoca'yı ardından bir yıl sonra 1327'de Emir Çoban'ı öldürttü.³⁷⁷

Timurtaş, babasının ölüm haberini aldıktan sonra Ebu Saîd'e karşı koyamayacağını düşünerek Anadolu'dan ayrılıp Memlûklere sığındı. Memlûk hükümdarı tarafından oldukça sıcak bir şekilde karşılanan Timurtaş Noyan'a ikramlarda bulunuldu ve ona bin kişinin emirliği payesi verildi. Sultanın önünde üç kere yer öptü. Sultana, onun Anadolu Nâibi olmak istediğini söyledi. Anadolu'nun durumunu anlattı. Memlûkler ise İlhanlı Devleti karşısı gelişen bu isyana kayıtsız kalamazdı. Timurtaş'ın Memlûkler için önemi, onu devletin Anadolu politikası doğrultusunda kullanıp kullanamamakla ilgiliydi. Timurtaş, Sultan en-Nâsır'ı İlhanlılara karşı sefere teşvik etti.³⁷⁸ Bundan sonra Melik en-Nâsır, düzenlenen bir

³⁷⁶ Haykıran, **a.g.m.** s. 168-169.

³⁷⁷ Gürel, **a.g.t.** s. 65; Sümer, **a.g.m.** s. 89; Tokuş, **a.g.m.** s. 202; Turan, **a.g.e.** s. 663.

³⁷⁸ Kürşat Solak, **a.g.m.** s. 68.

törenele Timurtaş'ı Mısır ümerası arasına kabul etti. Bu arada Timurtaş'ın iade edilmesi için İlhanlı hükümdarı Ebu Saîd Han'ın elçileri gelip gidiyorlardı. Neticede Memlûk Sultanı en-Nâsır Muhammed en uygun tedbirin Timurtaş'ı ortadan kaldırmak olduğuna karar verdi. Melik en-Nâsır, Timurtaş'ı 18 Haziran 1328'de Kahire'deki Kal'atu'l-Cebel'in Burcu's-Siba adlı burcuna hapsettirdi. Ebu Saîd'in Abacî adlı elçisi Mısır'a geldi. Timurtaş, kalenin Bab-ı Sır denilen Karafe adlı ceza yerinde, elçilere gösterildikten sonra boğduruldu. Ölüsü elçilere tekrar gösterildikten sonra başı vücudundan ayrıldı ve cesedinin derisi yüzülerek dolduruldu ardından da elçilere teslim edildi. Timurtaş'ı canlı teslim almak üzere emir alan elçiler cesedi kabul etmediler. Bunun üzerine el-Melik en-Nasır, Timurtaş'ın kellesini kendisi gönderdi. Bu olay 12 Ağustos 1328 tarihinde gerçekleşti. Ebu Saîd'e bir de mektup gönderen el-Melik Nasır; *“Ben senin düşmanının başını sana gönderiyorum sen de benim düşmanım olan Kara Sungur'u bana gönder.”* demişti.³⁷⁹ Başka bir ifadeye göre ise Memlûk sultanı Nasır, Karamanlıların ve Moğolların yaptıkları tahrikler ve uyandırdıkları şüpheler üzerine Timurtaş'ı önce hapishaneye attı ve 22 Ağustos 1328 tarihinde ise idam ettirdi.³⁸⁰

İbn Battuta, Timurtaş'ın öldürülme hadisesi hakkında Timurtaş'ın Mısır'a kaçtığını, orada Melik Nâsır kendisine İskenderiye'yi verdiğini ama onun: *“Ebu Saîd'le savaşmak için ordu ve askerden başka bir şey istemiyorum!”* diyerek bu teklifi kabul etmediğini söylemektedir. Melik Nâsır'ın ne zaman ona bir elbise gönderse aşığılamak amacıyla elbiseyi getiren adama daha güzelini hediye ettiğini ve bu hareketlerden bıkan Melik Nâsır'ın onu idam ettirdiğini ve kesilmiş başını Ebu Saîd'e gönderdiği ifade eder.³⁸¹

Hafız-ı Ebru ise Timurtaş olayını şu şekilde nakleder: 1322 yılında Emir Çoban'ın oğlu Timurtaş, Memâlik-i Rum'da isyan etti. Buradaki hutbe ve parayı

³⁷⁹; Abdullah Kaya, “İlhanlıların Anadolu Türkmen Beylerine Karşı Politikası”, **EÜSBED**, c. VI, S. 2, Erzincan, 2013, s. 321; Gürel, **a.g.t.** s. 66-67; Haykıran, **a.g.m.** s. 172-176; Kazvinî, **a.g.e.** 500-502; Kürşat Solak, **a.g.m.** s. 69; Tokuş, **a.g.m.** s. 203; Züriye Çelik, “Moğol İstilas ve Türkiye Selçuklu Devleti”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Konya, 2014, s. 182-184.

³⁸⁰ Turan, **a.g.e.** s. 664.

³⁸¹ İbn Battuta, **a.g.e.** s. 275.

kendi adına çevirdi. Kendisini ahir zaman mehdisi ilan etti. Ebu Saîd'e karşı Mısır ve Şam'a elçi gönderip destek istedi. Emir Çoban bu durumu öğrenince öfkelenmiş ve Sultan Ebu Saîd'in yanına geldi: *"İzin verirseniz orduyla o tarafa gideyim, eğer yaklaşırsa onu bağlayıp Sultan'ın huzuruna getiririm. Şayet isyan ederse başını getiririm."* dedi. Emir Çoban, oğlunu ikna etti ve Ebu Saîd'in yanına götürdü. Sultan, Emir'in hatırı için oğlunun suçunu affetti ve nasihatte bulundu. Bir müddet sonra O'nu tekrar Rum emirliğine gönderdi.³⁸² Emir Timurtaş, babası ve kardeşinin ölüm haberini alınca emirlerini çağırdı ve onlara: *"Şimdi Emir Çoban olmadığına göre gidişat neye varacak ve Sultan Ebu Saîd ile nasıl geçineceğiz. Herkes bir fikir ve çare düşünsün."* dedi. Timurtaş, Ebu Saîd'den korkmaya başladı. Mısır'a Melik Nasır'ın yanına bir elçi göndererek durumu açıkladı: *"Sultan Ebu Saîd suçsuz yere ve hainlikle babam ve kardeşime kastetti. Şimdi ben ondan korkuyorum. Eğer onun eline düşersem o anda ölüm şerbetini tadarım."* Melik Nasır onun elçisine: *"Emir Timurtaş bu tarafa meylettğine göre ondan mal, mülk ve ordu, hiçbir şey esirgemem."* dedi. Emir Timurtaş Mısır'a gitti. Melik Nasır ona hürmet etse de adamlarını gönderip Timurtaş'ı yakalattı, sonra da onu öldürttü. Abacı isimli bir nöker Sultan Ebu Saîd tarafından elçilik göreviyle Mısır'a gelmiş idi. Timurtaş'ın başını ona verdiler. 1328 yılının Ağustos ayında ise Timurtaş'ın başını Sultan Ebu Saîd'in yanına götürdü.³⁸³

Ebu Saîd Han döneminde Altın Orda ile ilişkiler devam etmiştir. Aralarında birtakım mücadeleler ve savaşlar olmuştur. Bu mücadeleler devletler zaman zaman birbirlerine üstünlük sağlamışlardır.³⁸⁴ Ebu Saîd Han'ın son anlarında Altın Orda Devleti, İlhanlılar'a karşı savaş ilan etmiş ve hücumu geçmiştir. Fakat bu sırada Ebu Saîd Han yeğeni Dilşâd Hatun'a ilgi göstermesi sebebiyle, Bağdat Hatun tarafından zehirlenerek öldürülmüştür.³⁸⁵ 1335 yılında Özbek Han Deşt-i Hazar'dan Memâlik-i Errân ve Azerbaycan'a saldırdığı haberi geldi. Ebu Saîd ordularla Errân ülkesine saldırdı. Henüz kışlak zamanı değildi ve kötü hava koşulları nedeniyle orduda salgın

³⁸² Hafız-ı Ebru, **Zeyl-i Cami'üt Tevarih Reşidi**, s. 96-97.

³⁸³ Hafız-ı Ebru, **a.g.e.** s. 111-112.

³⁸⁴ Kamalov, **a.g.e.** s. 90-94; Spuler, **a.g.e.** s. 143.

³⁸⁵ Spuler, **a.g.e.** s. 143.

hastalıklar ortaya çıkmaya başladı. Sultan Ebu Saîd, birkaç gün sonra hastalandı. Doktorlar çok etkili bir zehrin kullanıldığını anladılar. Tedavi bir fayda vermedi. 30 Kasım 1335'te vefat etti.³⁸⁶ Ebu Saîd Bahadır Han, Hûlâgû soyundan gelen son İlhanlı hükümdarıdır. Onun ölümüyle birlikte devlet dağılma sürecine girmiştir. İlhanlı Devleti'nde uzun süre hükümdarlık yapmıştır. Öldüğü zaman yerine bir varis bırakmaması, devletin yeni hükümdarının kim olacağı sorusunu da beraberinde getirmiştir. Sonuç olarak İlhanlılar artık yıkılma sürecine girmiştir.

2.10. Arpa Han Dönemi (1335-1336)

Ebu Saîd Han'ın ölümüyle birlikte İlhanlı tahtına kimin oturacağı sorusu ortaya çıkmıştır. İlhanlı ailesinden bir varisin bulunmaması sebebiyle Arık Böke soyundan gelen Arpa Han hükümdar ilan edilmiş ve vezir olarak Reşîdeddîn'in oğlu Gıyâsüddin tayin edilmiştir. Bu dönemde Ebu Saîd'in son zamanlarında başlayan Altın Orda istilası devam etmektedir.³⁸⁷ Arpa Han, hükümdar olduktan sonra Ebu Saîd'in hapsedtiği emirlere huzuruna çıktıkları esnada sert muamelelerde bulunmasından dolayı kendisine karşı bir düşmanlık baş göstermişti. Emirlerin birçoğu Ebu Saîd'in gebe olan dul eşi Dilşâd Hatun'un oğlan doğurduğu takdirde onun hükümdarlığını onaylayacaklarından, Arpa'nın hükümdarlığı sağlam değildi. Ayrıca Ebu Saîd'in dayısı Ali Padişah, nüfuzlu bir mevki elde etmek istiyordu. Bu maksatla Arpa'ya düşman olan emirlerle müzakere yaparak kukla bir hükümdar seçmek teşebbüsünde bulundu. Bu kişi Baydu'nun torunlarından Musa Han b. Ali idi. Her iki kesim de savaşmaya karar verdi. 8 Mayıs 1336 tarihinde çarpışma oldu. Arpa Han kazanır gibi görünse de emirlerin bir kısmının saf değiştirmesi, bir kısmının da kaçmasından dolayı tutunamadı. Müşaviri ve veziri olan Gıyasüddin Muhammed esir edildi ve zorla onu idam ettiler. Arpa Han kaçamadı ve başı kesildi. Böylece Arpa Han çok kısa bir hükümdarlık ettikten sonra öldü. Dilşâd Hatun dünyaya bir kız çocuğu getirdiğinden Ebu Saîd sülalesinin devamı artık mümkün olmadı.³⁸⁸ İlhanlı ülkesi bu raddeden sonra küçük kısımlara ve bölgelere ayrıldı.

³⁸⁶ Hafız-ı Ebru, **Zeyl-i Camiü't-Tevarih Reşidi**, s. 117.

³⁸⁷ Kamalov, **a.g.e.** s. 95-96.

³⁸⁸ Spuler, **a.g.e.** s. 144-145; Yuvalı, **a.g.e.** s. 288.

SONUÇ

Büyük Moğol İmparatorluğu, dünya tarihinde en çok etki bırakan siyasi oluşumlardan biridir. Büyük Moğol İmparatorluğunun ve İlhanlıların taht mücadeleleri ele alınmıştır. Burada ulaştığımız en mühim husus; Moğollar sadece farklı toplumlara değil, kendi ailelerine, soydaşlarına karşı da sert bir tutum içerisindeydi. Büyük Moğol İmparatorluğu'nda olan taht mücadeleleri devletin yıpranmasına ve gücünün azalmasına çok fazla etki etmemiştir. Devlet, bulunduğu dönem itibariyle gücünü korumaya ve sınırlarını genişletmeye devam etmiştir. Devlet içerisinde gerçekleşen bazı mücadeleler Moğollar'da yeni oluşumların ortaya çıkma sürecini hızlandırmıştır. En dikkat çekici husus ise Büyük Moğol İmparatorluğu'nun taht mücadelelerinde, dışarıdan bir müdahalenin olmadığıdır. Taht adayları bu mücadelelerde sorunları kendi içerisinde çözmeye çalışmıştır. Cengiz Han'ın sülalesine ait olan her bireyin taht adayı olabilmesi, devletin başına geçecek hükümdarlarının kesin olarak belli olmamasına sebebiyet verdiği için, taht mücadeleleri bazı hükümdarların dönemi hariç her dönemde var olmuştur.

İlhanlılar döneminde de taht için mücadeleler devam etmiştir. İlhanlılar'da, Büyük Moğol İmparatorluğu'ndan farklı olarak sadece hükümdar çocukları değil, hükümdarın kardeşleri de tahta oturmuşlardır. Osmanlı Devleti'nde olan "ekber ve erşet" sistemi gibi tahtın başına geçen hükümdarlar olmuştur. Taht adayları, sorunlarını kendi içerisinde başka bir devletten yardım almadan çözmüşlerdir. Taht için verilen mücadeleler devleti belli ölçüde yıpratmış olsa da, devlet rakipleriyle mücadele edecek olan gücünü korumayı başarmıştır. İlhanlılar döneminde emirler bu mücadelelerde etkin bir rol üstlenmiştir. Bu mücadeleler olmasaydı devlet çok daha güçlü bir şekilde etkinliğini bölge hatta dünya üzerinde hissettirip, varlığını devam ettirebilirdi. Sonuç olarak her devlette olduğu gibi Moğollar'da bu mücadelelere maruz kalmışlar ve devlet gerilemeye sonrasında ise yıkılmaya doğru sürüklenmiştir.

KAYNAKLAR

- Aknerli Grigor, Okçu Milletin Tarihi**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2012.
- Baybars el-Mansuri, et-Tuhfetu'l-Mulûkiyye fi'd-Devleti't-Turkiyye**, Çev. Hüseyin Polat, TTK Yayınları, Ankara, 2016.
- Cûzcânî, Tabakât-ı Nâsırî**, Çev. Mustafa Uyar, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2016.
- Cüveynî, Tarih-i Cihangüşa**, Çev. Mürsel Öztürk, 1. Baskı, TTK Yayınları, Ankara, 2013.
- Ebu'l Gazi Bahadır Han, Şecere-i Türkî**, Çev. Rıza Nur, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2010.
- Gregory Ebû'l-Ferec, Ebû'l-Ferec Tarihi**, c. I-II, Çev. Ömer Rıza Doğrul, 3. Baskı, TTK Yayınları, Ankara, 1999.
- Gregory Ebû'l-Ferec, Tarih-u Muhtasari'd-Düvel**, Çev. Şerafettin Yaltkaya, TTK Yayınları, Ankara, 2011.
- Hafız-ı Ebru, Zeyl-i Cami'üt -Tevârîh-i Reşîdî**, Çev. Abdülcemil Işık, "Hafız-ı Ebru'nun Zeyl-i Cami'üt -Tevârîh-i Reşîdî'sinde Sultan Olcâyâtü ve Ebû Sa'îd Dönemlerine Dair Kayıtlar", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, HErran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa, 2012.
- Hamdullah Kazvinî, Târih-i Güzide**, Çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara, 2018.
- İbn Battûta, Seyahatname**, Çev. Abdül Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004.
- İbn Bibi, el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye**, Çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara, 2014.
- İbni Tagrıberdi, en-Nücûmu'z-Zâhire fi Mülûk-i Mısr ve'l-Kâhire**, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul, 2013.
- Kâşânî, Tarih-i Olcaytu**, Çev. Derya Örs, "Tarih-i Olcaytu Çevirisi", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1992.
- Kerîmüddin Aksarayî, Müsâmeretü'l-Ahbâr**, Çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara, 2000.
- Korykoslu Hayton, Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı**, Çev. Altay Tayfun Özcan, Selenge Yayınları, İstanbul, 2015.
- Marco Polo, Seyahatname**, c. I-II, Haz. Filiz Dokuman, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1977.
- Moğolların Gizli Tarihi**, Çev. Ahmet Temir, TTK Yayınları, Ankara, 1986.
- Müverrih Kiragos, Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar**, Çev. Gürsoy Solmaz, Elips Kitap, Ankara, 2009.
- Ötemiş Hacı, Çengiz-nâme**, Haz. İlyas Kemaloğlu, 2. Baskı, TTK Yayınları, Ankara, 2014.

Plano Carpini, Moğolistan Seyahatnamesi, Çev. Ergin Ayan, Gece Kitaplığı, İstanbul, 2015.

Reşîdeddîn Fazlullah, Câmîu't-Tevarih, Çev. İsmail Aka, Mehmet Ersan, Ahmad Khelejani, TTK Yayınları, Ankara, 2013.

Ricoldus de Monte Crucis, Doğu Seyahatnamesi, Bir Dominikan Keşişin Anadolu ve Ortadoğu Yolculuğu, Çev. Ahmet Deniz Altunbaş, Kronik Yayınları, İstanbul, 2018.

Simon de Saint Quentin, Bir Keşişin Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248, DAKTAV Yayınları, Antalya, 2006.

Wilhelm Von Rubruck, Moğolların Büyük Hanına Seyahat, Çev. Ergin Ayan, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2001.

ARAŞTIRMALAR

A. KİTAPLAR

ALİCAN, Mustafa, **Tarihin Kara Yazısı Moğollar**, 2. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017.

ALİNGE, Curt, **Moğol Kanunları**, Çev. Coşkun Üçok, 1. Baskı, Sevinç Matbaası, Ankara, 1967.

BADEMCİ, Ali, **Cengiz ve Yasası, Timur ve Tüzükâtı**, 1. Baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2012.

BADEMCİ, Ali, **İran'da Türklerin Bin Yılı**, 1. Baskı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2018.

BARTHOLD, Vasilij Vladimiroviç, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, 3. Baskı Çev. Hakkı Dursun Yıldız, Kronik Yayınları, İstanbul, 2017.

BEYANİ, Şirin, **Moğol Dönemi İran'ında Kadın**, 1. Baskı, Çev. Mustafa Uyar, TTK Yayınları, Ankara, 2015.

BROCKELMANN, Carl, **İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi**, Çev. Neşet Çağatay, 2. Baskı, TTK Yayınları, Ankara, 2002.

CAHUN, Leon, **Asya Tarihine Giriş**, Çev. Sabit İnan Kaya, Seç Yayın Dağıtım, 1. Baskı, İstanbul, 2006.

CLAUDE, Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu**, Çev. Erol Üyepazarcı, 5. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014.

D'OHSSON, Abraham, **Moğol Tarihi**, Haz. Ekrem Kalan, 1. Baskı, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2014.

DE GUİGNES, Joseph, **Hunların, Türklerin, Moğolların Tarih-i Umûmîsi**, c. II, Çev. Hüseyin Cahit Yalçın, Haz. Erol Kılınç, 1. Baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2018.

GALSTYAN, A. G., **Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar**, Çev. İlyas Kemaloğlu, 2. Baskı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2017.

GOLDEN, Peter, **Dünya Tarihinde Orta Asya**, Çev. Yahya Kemal Taştan, 2. Baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2015.

- GOLDEN**, Peter, **Türk Halkları Tarihine Giriş**, Çev. Osman Karatay, 1. Baskı, Karam Yayınları, Ankara, 2002.
- GÖMEÇ**, Sadettin, **Türk Tarihinde Çingizliler**, 1. Baskı, Berikan Yayınevi, Ankara 2017.
- GROUSSET**, Rene, **Bozkır İmparatorluğu Attila, Cengiz Han, Timur**, 7. Baskı, Ötüken Yayınları, 7. Baskı, İstanbul, 2017.
- GUMİLEV**, Lev Nikolayeviç, **Muhayyel Hükümdarlığın İzinde**, Çev. Ahsen Batur, 1. Baskı, Selenge Yayınları, İstanbul, 2002.
- HARTOG**, Leo De, **Cengiz Han Dünyanın Hâkimi**, Çev. Serkan Uzun, 1. Baskı, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2003.
- KAFALI**, Mustafa, **Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1976.
- KAFALI**, Mustafa, **Çağatay Hanlığı**, 1. Baskı, Berikan Yayınevi, Ankara, 2005.
- KAFALI**, Mustafa, **Ötemiş Hacı'ya Göre Cuci Ulusunun Tarihi**, 1. Baskı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 2009.
- KAFESOĞLU**, İbrahim, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2011.
- KAMALOV**, İlyas, **Moğolların Kafkasya Politikası**, 1. Baskı, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2003.
- KUSENOVA**, Ganizhamal, **Ögedey Kaan Devrinde Türkistan ve Maverâünnehir (1229-1241)**, 1. Baskı, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2013.
- MARSHALL**, Robert, **Doğudan Yükselen Güç Moğollar**, Çev. Füsun Doruker, 1. Baskı, Sabah Yayınları, İstanbul, 1996.
- OKTAY**, Hasan, **Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar**, 1. Baskı, Selenge Yayınları, İstanbul, 2007.
- ÖGEL**, Bahaeddin, **Türklerde Devlet Anlayışı**, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1982, s. 173-181.
- ÖZDEMİR**, H. Ahmet, **Moğol İstilasını Cengiz ve Hülagu Dönemleri**, İz Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul, 2005.
- ÖZGÜDENLİ**, Osman Gazi, **Gazan Han ve Reformları**, 1. Baskı, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2009.
- ÖZGÜDENLİ**, Osman Gazi, **Ortaçağ Türk-İran Tarihi Araştırmaları**, 1. Baskı, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2006.
- ÖZYETGİN**, A. Melek, **Orta Zaman Türk Dili ve Kültürü Üzerine İncelemeler**, 2. Baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2014.
- ROSSABİ**, Morris, **Kubilay Han**, Çev. Özgür Özol, 1. Baskı, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2015.
- ROUX**, Jean Paul, **Moğol İmparatorluğu Tarihi**, 1. Baskı, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2001.

ROUX, Jean Paul, **Orta Asya**, Çev. Lale Arslan Özcan, 2. Baskı, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2014.

SAĞLAM, Ahmet, **Suriye’de Hâkimiyet Mücadelesi**, 1. Baskı, Çamlıca Yayınevi, İstanbul, 2017.

SPULER, Berthold, **İran Moğolları**, Çev. Cemal Köprülü, 3. Baskı, TTK Yayınları, Ankara, 2011.

SUBAŞI, Ömer, **Gürcü-Moğol İlişkisi**, 1. Baskı, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2015.

ŞAHİN, Hanifi, **İlhanlılar Döneminde Şiilik**, 1. Baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2010.

TEMİZSU, Habibe, **Yasak**, 1. Baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2018.

TOGAN, Zeki Velidi, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, 3. Baskı, Enderun Yayınları, İstanbul, 1981.

TURAN, Osman, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, 12. Baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2013.

VERNADSKY, George, **Moğollar ve Ruslar**, Çev. Eşref Bengi Özbilen, 1. Baskı, Selenge Yayınları, İstanbul, 2015.

VLADİMİRTSOV, B. Y. **Moğolların İctimai Teşkilatı**, Çev. Abdülkadir İnan, 3.Baskı, TTK Yayınları, Ankara, 1995.

WEATHERFORD, Jack, **Cengiz Han**, Çev. Sermin Karakale, 1. Baskı, Kronik Yayınları, İstanbul, 2018.

YAKUBOVSKİY, A. Yu. **Altın Ordu ve Çöküşü**, TTK Yayınları, Ankara, 1992.

YUVALI, Abdülkadir, **İlhanlı Tarihi**, 1. Baskı, Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2017.

B. MAKALELER

AKKUŞ, Mustafa, “Altınorda-İlhanlı İlişkilerinde Dinin Rolü”, **Turkish Studies**, 11/11, 2016, s. 1-12.

ALAN, Hayrunnisa, “İlhanlılar”, **Avrasya’nın Sekiz Asrı Çengizoğulları**, Haz. Hayrunnisa Alan, İlyas Kemaloğlu, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2016, s.150-180.

ANDREASYAN, Hrant D. “Türk Tarihine Ait Ermeni Kaynakları”, c. I, **İ.Ü. Tarih Dergisi**, İstanbul, 1949.

ARSLAN, İhsan, “Büyük Moğol İmparatoru Cengiz Han’ın Din Algısı”, **Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi**, c. VIII, S. 38, 2015, s. 1011-1027.

ARTUN, Erman Artun, “Türklerde İslamiyet Öncesi İnanç Sistemleri, Öğretiler, Dinler”, Site: <http://docplayer.biz.tr/1243560-Turklerde-islamiyet-oncesi-inancsistemleri-ogretiler-dinler.html>. Erişim Tarihi:09.06.2017, s. 1-23.

AYAN, Ergin, “İlhan Olcayto Devrine Ait İki Fermân”, **Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S. 1, 2016, s. 22-40.

BARTHOLD, Wilhelm, “Cengiz Han”, **İ.A. MEB Yayınları**, c. III.

- BEDİRHAN**, Yaşar, “Selçuklu Türkiye’sinde Moğol İsyanlarının Sebep ve Sonuçları”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S. 50, Temmuz 2017, s. 126-144.
- BOYLE**, J.A., “Dynastic and Political History of the Ilkhans”, The Cambridge History of Iran, 1986.
- DANU**, Ankhbayar, “Büyük Han Mengü’nün Devlet Anlayışı ve İlhanlı Devleti Kuruluşunda Etkisi”, **A.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi**, c. VI, S. 2, Ankara, 2015, s. 1-12.
- DAYI**, Özkan, “Mahmut Yalavaç’ın Moğol İmparatorluğu’ndaki Faaliyetleri”, **Current Research in Social Sciences**, v. 1, N. 3, 2015, s. 63-68.
- DONUK**, Abdülkadir, “Türklerde ve Moğollarda Meclis Geleneği”, **Tarih Dergisi**, S. 52, İstanbul, 2010, s. 1-12.
- DURAK**, Neslihan, “Çingizli Hatunları I: Sorgaktani Beki”, **Turkish Studies**, Vol. 3/1, Ankara, 2008, s. 251-258.
- ERDEM**, İlhan, “İlhanlılarda Ahmet Teküdar Dönemi ve Selçuklular”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, S. 35, Ankara, 2004, s. 103-111.
- ERDEM**, İlhan, “Olcaytu Han’ın Ölümüne Kadar İlhanlılar’da Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler ve Yakın Doğu’ya Etkileri”, **A.Ü. DTCFD**, c. XX, S. 31, Ankara, 2000, s. 1-36.
- GÜLENSOY**, Tuncer “Moğolların Gizli Tarihine ve Altan Tobçi’ye Göre Çinggis-Han’ın Şeceresi”, **A.Ü. DTCFD**, c. 5, S. 8, Ankara, 1967, s. 189-191.
- GÜNER**, Galip, “Yarlık “Buyur, Emir, Ferman” ve Yarlık “(Tanrı) Buyurmak; Lütfetmek” Kelimelerinin Kökeni Üzerine Yeni Görüşler”, **Turkish Studies**, Vol. 8/1, Ankara, 2013, s. 1553-1560.
- HAYKIRAN**, Kemal Ramazan, “Anadolu’da Bir İlhanlı Valisi: Demirtaş Noyan”, **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 23, Muğla, 2009, s. 161-178.
- İSAKOV**, Abdurrahman, “Yenisey Kırgızları ile Cengiz Oğullarının Siyasi Münasebetleri (XIII. Yüzyıl)”, **Siberian Studies**, Vol. III, N. 1, 2013, s. 43-60.
- KAFALI**, Mustafa, “Cuci Ulusu ve Ak-Orda (Altın-orda) ve Gök-Orda Hanlıkları”, **İÜEFTD**, S. 24, İstanbul, 1970, s. 59-68.
- KAFALI**, Mustafa, “Deşt-i Kıpçak ve Cuci Ulusu”, **İÜEFTD**, S. 25, İstanbul, 1971, s. 179-188.
- KAFESOĞLU**, İbrahim, “Türk Tarihinde Moğollar ve Cengiz Meselesi”, **Tarih Dergisi**, c. 5, S. 8, İstanbul, 1953, s. 105-136.
- KALAN**, Ekrem, “Tarih-i Kaynaklara Göre Cuci Adının Kökeni ve Cengiz Kağan’a Oğul Olma Sorunsalı”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, c. XXVII, S. 1, Temmuz 2012, s. 119-130.
- KAMALOV**, İlyas, “Yarlık”, **DİA**, c. 43, Ankara, 2013, s. 334-335.
- KANAT**, Cüneyt, “Baybars Zamanında Memlük-İlhanlı Münasebetleri”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, c. 16, S. 1, 2001, s. 31-45.

KANAT, Cüneyt, “İlhanlı Hükümdarları Teküdar’ın Müslümanlığı Kabulü ve Bunun Memlûk Devletindeki Yankıları”, **TAD**, S. 12, 2002, s. 233-247.

KAYA, Abdullah, “İlhanlıların Anadolu Türkmen Beylerine Karşı Politikası”, **EÜSBED**, c. VI, S. 2, Erzincan, 2013, s. 293-326.

KOÇ, Dinçer, “Cengiz Han Sonrasında Moğollar”, **Türk-Moğol Tarihi**, Ed. Kürşat Yıldırım, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2018, s. 151-169.

KOÇAK, Kürşat, “İslamiyetten Önceki Türk Devlet Geleneklerine Göre Tahta Çıkma Töreni ve Yöntemleri”, *Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, S. 4, 2011.

ÖLMEZ, Mehmet, “Eski Uygur Ve Çin Kaynakları Işığında Orhon Yazıtlarında Geçen Yer Ve Kişi Adları”, **Orhon Yazıtlarının Bulunuşundan 120 Yıl Sonra Türklük Bilimi ve 21. Yüzyıl konulu 3. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu**, 2010, s. 629-640.

ÖNER, Mustafa, “Yarlık Sözü Hakkında”, Sempozyum Bildirisi, **TİKA I. Uluslararası Türkoloji Sempozyumu 31 Mayıs-4 Haziran 2004**, s. 1-5.

ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi Özgüdenli, “Olcaytu Han”, **DİA**, c. 33, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2007, s. 345-347.

ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi Özgüdenli, “Reşidü’-din Fazlullâh Hemedâni”, **DİA**, c. 35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2008, s. 19-20.

SAĞLAM, Ahmet, “Anadolu’da Moğol-İlhanlı Otoritesini Sarsan Bir Gelişme: Sülemiş İsyanı”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, c. VIII, S. 41, Aralık 2015, s. 553-562.

SOLAK, Kürşat, “Moğol Sülemiş ve Timurtaş İsyanları Karşısında Anadolu’da Türkmenlerin Tutumu”, **Kapadokya Tarih ve Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 3, Nevşehir, 2014, s. 61-74.

SOLMAZ, Gürsoy, “Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar” **AÜTAED**, S. 14, Erzurum, 2000, s. 213-270.

SÜMER, Faruk, “Anadolu’da Moğollar”, **SAD**, I, Ankara, 1970, s. 1-147.

SÜMER, Faruk, “İlhanlı Hükümdarlarından Abaka, Argun Hanlar ve Ahmed-i Celâyir”, **Bellekten**, c. LIII, S. 206, Ankara, 1989, s. 175-197.

ŞAHİN, Hanifi “Sebepler ve Sonuçları Bakımından Olcaytu Sultan’ın Şiîliği”, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, S. 64, Ankara, 2012, s. 115-128.

ŞEN, Mehmet Emin, “Bilim Tarihçisi Sübki’ye Göre Cengiz Han”, **ABD**, c. 6, S. 11, 2012, s. 237-265.

TOGAN, İsenbike, “Çinggis Han ve Ahfadı Zamanında Moğol Veraset Düzeni”, **Bengü Bitig Dursun Yıldırım Armağanı**, Öncü Kitap, Ankara, 2013, s. 569-579.

TOGAN, Zeki Velidi, “Cengiz Han 1155-1227”, (Teksir edilmiş Ders Notları), 1969-1970 Kış Sömestresi, s. 1-66.

TOKUŞ, Ömer, “Moğol Hâkimiyetinde Anadolu ve Anadolu’da Moğol Noyanlarının İsyanları”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, c. 117, S. 230, 2017, s. 177-208.

TURAN, Osman, “Çingiz Adı Hakkında”, **Belleten**, c. V, S. 19, Ankara, 1941, s. 267-276.

TÜRKER, Özgür, Serkan ÜKTEN, “Haçlılar, Moğollar ve Ortadoğu’da Haçlı-Moğol Münasebetleri”, **A.Ü. DTCFD**, c. 54, S. 1, Ankara, 2014, s. 319-344.

TÜYSÜZ, Cem, “İlhanlı Devletinde Baydu ve Baltu Noyan İsyanları”, **Turan Stratejik Araştırmaları Merkezi**, c. 9, S. 36, 2017, s. 722-731.

UYAR, Mustafa, “İlhanlı Hükümdarlarının İslam’a Girmesinde Rol Alan Türk Sûfîleri”, **Belleten**, c. LXXVI, S. 275, Ankara, 2012, s. 7-30.

YALVAR, Cihan, “Deşt-i Kıpçak’ta Moğol Hâkimiyeti ve Kuman-Kıpçaklar”, **YÜTBAD Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi**, c. 2, S. 3, İstanbul, 2018, s. 3-29.

YUVALI, Abdükadir “Ebû Saîd Bahadır Han”, **DİA**, c. 10, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1994, s. 218-219.

C. TEZLER

ÇELİK, Züriye, “Moğol İstilası ve Türkiye Selçuklu Devleti”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Konya, 2014.

DAYI, Özkan, “İran Moğollarında İdari Bürokrasi”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Erzurum, 2017.

EKİCİ, Kansu, “İlhanlı Hükümdarı Geyhâtû ve Zamanı”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, **Isparta Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Isparta, 2012.

GÜLER, Önder, “Altın Orda İmparatorluğu Dış İlişkileri”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Elazığ, 2013.

GÜNAY, Kürşat, “Gazan Mahmud Han Döneminde Anadolu’da Meydana Gelen Moğol İsyanları”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Ankara, 2003.

GÜREL, Mehmet Ali, “Anadolu’da Moğol İsyanları ve Anadolu Selçuklu Devleti’nin Yıkılışı”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Konya, 2001.

HAYKIRAN, Kemal Ramazan, “İlhanlı Hükümdarı Ebu Sa’id Bahadır Han Zamanında Doğu Anadolu”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Ankara, 2007.

İSAKOV, Abdurrasul, “Kırgız-Moğol İlişkileri (IX.-XV. Yüzyıllar)”, Doktora Tezi, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Ankara, 2014.

KARDAŞ, Kadri, “Altınorda Devleti’nin Siyasi Tarihi (1241-1502)”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Erzurum, 2015.

KHELEJANİ, Ahmad Hesamipour, “İlhanlılar İle Altın Orda Devleti’nin Siyasi ve Sosyal İlişkileri”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, **Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İzmir, 2013.

KILIÇ, Emel, “Türkiye Selçuklu-Altınorda İlişkileri Siyasi, Ekonomik, Sosyo-Kültürel 1242-1308”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Ankara, 2005.

KUSENOVA, Ganizhamal, “Ögedey Kaan Devrinde Türkistan ve Maverâünnehir (1229-1241)”, Yüksek Lisans Tezi, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Ankara, 2006.

ÖZEN, Firdes, “Mengü Han Döneminde (1251-1259) Selçuklu-Moğol İlişkileri”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Ankara, 2010.

TEMİZSU, Habibe “Cengiz Yasalarının Moğol Devletlerindeki Uygulanışı, Etkileri ve Değişimleri”, Yüksek Lisans Tezi, **Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İstanbul, 2012.

KAFESOĞLU, İbrahim, Türk Milli Kültürü, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2011.

GOLDEN, Peter, Türk Halkları Tarihine Giriş, Çev. Osman Karatay, Karam Yayınları, Çorum, 2006.

 <p>KONYA</p>	<p>T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü</p>	 <p>SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ</p>
--	--	--

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı: Mehmet Özer

Doğum Yeri ve Tarihi: Karatay, 21.08.1993

Yabancı Dili: İngilizce (Orta Düzey), Farsça (Orta Düzey)

İletişim (Telefon/e-posta): 554 153 52 91 / ozerrmehmet@hotmail.com

Eğitim Durumu (Kurum ve Yıl):

Lise: Karatay İMKB Anadolu Teknik ve Endüstri Meslek Lisesi (2007-2011)

Lisans: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü (2012-2016)

Yüksek Lisans: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Tarih Bilim Dalı (2016-)

Yayımları:

Selçuklu Tarihçiliği'ne Başlarken, Ed. Ayşe Dudu Kuşçu, Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları, Konya, 2017.

“12 Mart ve Dış Güçler”, **Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, c. III, S. 1, Konya, 2017, s. 39-51.

“Sovyet Gözüyle Jön Türkler” Kitabına Göre Darbecilerin İdeolojik Yapısı”, Kitap Tanıtımı, **Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, c. II, S. 2, Konya, 2016.

“Tarih-i Sistan”, Kitap Tanıtımı, **Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi**, S. 3, Konya, 2018, s. 397-407.